

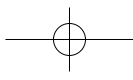
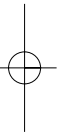
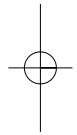
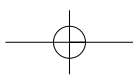
VIA¹²

Valors, Idees, Actituds

Revista del Centre d'Estudis Jordi Pujol

Abril del 2010

CENTRE
D'ESTUDIS
JORDI
PUJOL

ÍNDEX

EDITORIAL 04

ANÀLISIS

La democràcia en l'era d'Internet
MANUEL CASTELLS 7

La qualitat de les democràcies
llatinoamericanes
MIKEL BARREDA 14

Barack Obama, la Xina i l'Índia
JAUME GINÉ 30

Avortament: l'estat de la qüestió
NÚRIA TERRIBAS 55

Baltasar Porcel i l'arquitectura
espiritual de Catalunya
JUAN PEDRO QUIÑONERO 66

Els veritables reptes de l'ecologisme
PERE TORRES 74

DEBAT: LES PETITES PORS DEL SEGLE XXI

Essència i formes de la por en la
hipermodernitat
FRANCESC TORRALBA 85

Pors i angoixa, abans i ara
GUILLEM PAILHEZ 98

La por de perdre l'estatus
JORDI BUSQUET 107

La por de l'altre
JOAN CARRERA 119

Por i restricció dels drets fonamentals
MARC GARCIA 130

ENTREVISTA

Ken Bain
EVA COMAS 139

APUNTS

Defensa de Joan Sales
JOSEP BENET 149

LLIBRES

165

ABSTRACTS

171

EDITORIAL

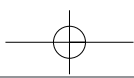
Aquesta primavera se celebra el trentè aniversari de la restitució del Parlament de Catalunya amb la recuperació de la democràcia. Es tracta, sens dubte, d'una efemèride digna de ser destacada també en aquesta publicació. Les primeres eleccions catalanes després de l'aprovació de l'Estatut de 1979 van tenir lloc el 20 de març de 1980 i la sessió constitutiva del primer Parlament va ser el 10 d'abril. Després del primer debat d'investidura, Jordi Pujol va ser elegit president de la Generalitat per primera vegada el 24 d'abril.

Trenta anys és una generació. Thomas Jefferson, un dels pares fundadors dels Estats Units, considerava que una bona pràctica de l'ideal democràtic comporta, entre altres coses, que cada generació ha de ser capaç d'actualitzar-la, de valorar si les seves institucions segueixen desenvolupant eficaçment les seves funcions i de posar al centre del debat social i polític les qüestions que de debò afecten els ciutadans en cada moment històric. La reforma de l'Estatut del 2006 anava, lògicament, en aquesta línia d'un *aggiornamento* de l'autogovern i de les institucions en funció de les exigències canviants després d'un quart de segle d'autonomia. A l'editorial de VIA 11 (desembre de 2009), ja ens fèiem ressò d'algunes de les dificultats i dels reptes a què cal fer front en el moment present. Més enllà que la raó principal de la centralitat parlamentària és la seva funció legislativa, el Parlament de Catalunya també ha de ser l'autèntica caixa de ressonància de tot allò que avui desvetlla amb més força l'amoïnament i el sentir del conjunt de la ciutadania. En una democràcia representativa com la nostra, el Parlament ha de liderar els debats de fons que susciten

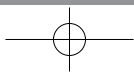
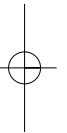
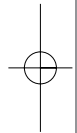
avui les preocupacions de la societat catalana. L'adaptació de la cambra a les possibilitats que ofereixen les noves tecnologies de la comunicació i de la informació és una realitat positiva que ha d'ajudar que aquests debats s'adeqüin veritablement a allò que demana la societat.

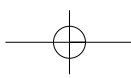
Al llarg d'aquests trenta anys el Parlament s'ha obert considerablement a la ciutadania. Els murs del Palau de la Ciutadella que l'acull s'han fet permeables a milers de visitants cada any; la retransmissió de les sessions del ple i de les comissions per la televisió pública de Catalunya i a través de xarxes com Internet, o fins i tot l'existència del mateix Canal Parlament, posen de manifest que mai com ara la centralitat de la cambra en la vida política catalana s'havia fet tan visible. Però malgrat tot això, paradoxalment, també s'ha de recordar –i així ho remarquen les enquestes– que un nombre molt ampli de ciutadans en segueixen estant al marge i que la valoració que en fan, com d'altres institucions, no és la desitjable.

En el seu primer discurs d'investidura com a president de la Generalitat d'ara fa trenta anys al ple del Parlament, Jordi Pujol va apeñar, entre d'altres, a dues idees força que cal seguir reclamant avui com a actituds desitjables en la vida parlamentària i en la vida política en vistes al seu prestigi. D'una banda, actuar més amb sentit de país que per interessos partidistes; de l'altra, que tot debat parlamentari parteixi d'un concepte i d'un projecte global de país, tant des del punt de vista territorial com social.

ANÀLISIS

VIA² 04/2010 REVISTA DEL CENTRE D'ESTUDIS JORDI PUJOL

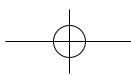
Catedràtic de Sociologia i director de l'Internet Interdisciplinary Institute de la Universitat Oberta de Catalunya

Manuel Castells

La democràcia en l'era d'Internet

Els mitjans de comunicació són fonamentals per a la salut de la democràcia perquè, entre altres raons, fomenten el debat polític, fiscalitzen les actuacions dels poders públics, donen veu a diferents sensibilitats i generen opinió i ciutadania crítica. No obstant això, com assenyala el professor Castells, l'espai de comunicació socialitzada no és neutre, sinó que es troba fortament condicionat per interessos empresarials i polítics. Aquesta mediatització de la política ha viciat, segons l'autor, el procés democràtic en la mesura que ha utilitzat l'escàndol per erosionar la credibilitat dels adversaris polítics. La conseqüència lògica ha estat un increment de la desafecció envers la classe política i els partits. Ara bé, amb la revolució que representa Internet i les xarxes de comunicació mòbil s'hauria posat fi al monopoli informatiu dels mitjans de comunicació. Els ciutadans, cada cop més informats i autoorganitzats, han deixat de ser mers receptors de notícies per convertir-se, també, en productors i emissors de missatges. I aquest fet obliga governs i representants a exercir una nova manera de fer política i de relacionar-se amb la seva ciutadania.

Al llarg de la història, la pràctica i les institucions de la política han depès en gran mesura dels processos d'informació i comunicació. Per la senzilla raó que les persones prenen decisions, en tots els àmbits de la seva vida, en funció dels estímuls i informacions que els arriben a la ment a partir del seu entorn de comunicació. I la manera d'operar d'aquest entorn és tributària de la tecnologia i l'organització del procés de comunicació. Si-

La democràcia en l'era d'Internet

guin les cerimònies sacropolítiques de l'antiguitat, els sermons des del púlpit, la comunicació escrita després de la invenció de la impremta, la ràdio, la televisió o Internet, els mitjans de comunicació, en el sentit més ampli, constitueixen l'espai públic, l'espai on es contrasten parers, es formen opinions, s'influeixen comportaments i, en últim terme, es decideix el futur de les elits que aspiren a governar i, per tant, el destí dels seus governats. Tot i que l'estreta relació entre comunicació i política es produeix en tots els sistemes de govern, en democràcia té un paper encara més decisiu en la mesura que, en principi, els ciutadans decideixen lliurement qui, com i per a què els governen, a partir d'un judici informat sobre què els convé més, a ells i al país. És per això que a vegades s'ha parlat del *quart poder*, fent referència al poder dels mitjans per la seva influència en l'opi-

El conjunt del poder en la societat es construeix al voltant de xarxes de relació entre elits dominants en cadascuna de les seves parcel·les de poder.

nió pública. En realitat, aquesta caracterització és inexacta. Perquè són els polítics els que detenen el poder polític. I els financers, els que exerceixen el poder econòmic. I els sacerdocis intel·lectuals i religiosos, els que s'arroguen el poder moral i cultural. I, al seu costat, moltes altres dimensions de poder constitueixen les seves elits, de manera que el conjunt del poder a la societat es construeix al voltant de xarxes de relació entre elits dominants en cadascuna de les seves parcel·les de poder. No hi

ha una elit unificada de poder, sinó una xarxa d'elits locals, nacionals, internacionals i globals en dimensions diferenciades, que, en les seves aliances i conflictes a partir d'interessos comuns i divergents, componen la xarxa canviant de relacions asimètriques que, en últim terme, constitueix el marc de la vida quotidiana dels ciutadans. Però tots els processos de formació del poder es construeixen en el mateix espai: l'espai de la comunicació socialitzada, és a dir, de la comunicació que potencialment arriba al conjunt de la societat. Això fa que els mitjans no siguin els detentors del poder sinó quelcom una mica més important: l'espai en què es constitueix el poder. Perquè només les opcions personals o programàtiques que accedeixen a aquest espai arriben al coneixement dels ciutadans. I la manera com hi arriben, amb quina intensitat, en quin format, amb quina narrativa, són decisives en la percepció de les persones i, en última instància, en la seva participació i decisió en el procés polític. Ara bé, aquest es-

pai no és neutre. Està condicionat pels interessos econòmics i polítics de les empreses mediàtiques i dels governs, així com per la mediació dels professionals de la comunicació, les seves opcions i les seves preferències.

Per això, en democràcia, s'han creat regles d'accés als mitjans amb l'objectiu, en principi, de garantir una certa igualtat d'oportunitats a les diferents opcions. Una anàlisi comparativa de la legislació en la matèria porta a dubtar de l'eficiència democràtica d'aquestes reglamentacions. En el context de l'Estat espanyol, la norma essencial és l'accés als mitjans públics en un temps proporcional al suport obtingut a les eleccions passades, cosa que sol privilegiar la inèrcia del passat sobre la possibilitat d'un futur diferent. Més encara: tenint en compte que l'interès de l'audiència per la propaganda electoral oficial és mínim, amb prou feines té impacte en la seva opinió. Són més eficaces les campanyes subliminals de publicitat política, incloent-hi els articles d'opinió per encàrrec i les informacions periodístiques interessades. Com que aquesta política mediàtica és cara, la seva pràctica generalitzada contribueix al finançament il·legal de gairebé totes les campanyes polítiques a gairebé tot el món. La regulació de les contribucions financeres no és una solució, perquè feta la llei, feta la trampa. I la solució alternativa, que acaba de dictaminar el Tribunal Suprem dels Estats Units, a saber, la no-limitació del finançament d'activitats polítiques, afaforeix òbviament les opcions que tenen més simpaties en el món dels negocis. Per tant, la política mediàtica esbiaixa i vicia el procés democràtic. Però, a més, deforma el debat polític perquè utilitza com a arma prioritària la política de l'escàndol, és a dir, la producció (més o menys fidedigna) d'informació denigrant per a l'adversari. Els missatges negatius s'enregistren a la ment amb molta més intensitat que els positius. I encara que l'escàndol no sempre funcioni (per un efecte de fatiga en l'opinió pública) quan l'utilitzen, directament o indirectament, totes les forces polítiques, contribueix de manera decisiva a desprestigiar el conjunt de la classe política i a la crisi de legitimitat de les institucions democràtiques, sobretot dels partits. Les enquestes, tant nacionals com internacionals, mostren la

L'espai de la comunicació socialitzada està condicionat pels interessos econòmics i polítics de les empreses mediàtiques i dels governs, així com per la mediació de professionals de la comunicació, les seves opcions i preferències.

La democràcia en l'era d'Internet

La política en les nostres societats és política mediàtica exercida a través d'un espai de comunicació generalment esbiaixat i practicada mitjançant la política de l'escàndol.

desconfiança creixent dels ciutadans a gairebé tot el món en relació amb els partits, els polítics i, en menys grau, els governs. Així doncs, a les nostres societats, la política és política mediàtica exercida a través d'un espai de comunicació, i generalment és esbiaixada i es practica mitjançant la política de l'escàndol. L'espectacle d'una política de l'atac personal i de missatges reduïts a falques publicitàries fomenta en gran mesura una desafecció generalitzada dels ciutadans respecte als seus representants i socava la base de suport a les tasques de governança, fet especialment greu en un context de crisi.

D'aquí deriva la importància de la transformació de l'espai de comunicació mitjançant el desenvolupament d'Internet i les xarxes de comunicació mòbil. En el nostre entorn, gairebé tres quartes parts de les persones tenen accés a Internet i hi ha una penetració gairebé universal de la telefonia mòbil. La ràpida difusió de la banda ampla constitueix la plataforma multimodal de comunicació en què vivim. No «mirem» Internet com mirem la televisió. Vivim amb Internet i a Internet en tots els àmbits de la nostra quotidianitat. Les noves generacions segueixen mirant la televisió, de forma selectiva, però per Internet. Segueixen llegint diaris (més que mai), però diversos (per fragments) i a través d'Internet. I han construït els seus espais propis de relació, informació, interacció i debat en els anomenats *social media* –les xarxes socials multimodals d'Internet–, tot accedint als continguts més variats a partir de tecnologies mòbils. Recordem que en la comunicació mòbil el que és

És la connectivitat, no la mobilitat, el que canvia fonamentalment el model social de comunicació.

important no és la mobilitat (la majoria de trucades són de llocs fixos, com la llar, la feina o l'escola), sinó la connectivitat permanent. És la connectivitat, no la mobilitat, el que canvia fonamentalment el model social de comunicació.

Ens trobem a les portes d'una transformació essencial del sistema de comunicació, caracteritzada pel desenvolupament del que anomeno *autocomunicació de massa*: de massa perquè té la capacitat d'arribar a tota la societat, fins i tot a les xarxes globals de comunicació; *auto* perquè els missatges els produeixen, reben, seleccio-

nen i combinen individus o col·lectius que s'interrelacionen entre ells i amb bases de dades al conjunt de la xarxa.

La comunicació a Internet és lliure en termes generals. Està vigilada, això sí, i la privacitat ha deixat d'existir a la xarxa. Però hi ha tanta informació per processar i tants motors de cerca imprecisos que les úniques víctimes són els sospitosos habituals. Per a la immensa majoria de gent, Internet és un vast oceà de comunicació solcat pels velers d'anada i tornada dels seus missatges cap a ports que encara s'han de descobrir. Les qüestions sobre la bondat o maldat d'aquesta situació són alienes a la problemàtica de l'investigador que tracta d'analitzar per entendre abans de jutjar. Diguem que, en allò fonamental, la llibertat no garanteix els usos de la llibertat. Com més lliure és una societat, més depèn tot de la qualitat ètica dels seus membres i institucions. Internet reflecteix el que som, individualment i col·lectivament.

Ara bé, el que sí que sabem és que Internet està transformant el procés polític, perquè ja ha transformat l'espai de comunicació. S'ha acabat el monopoli informatiu dels mitjans de comunicació controlats per empreses i governs. Perquè, encara que la infraestructura d'Internet també té propietaris, no poden prohibir l'accés a la circulació mateixa dels seus missatges, ja que Internet és una xarxa global d'ordinadors i els seus servidors es poden suplir per altres països en cas de tancament autoritari, com va succeir durant les protestes iranianes del 2010, quan la comunicació per Twitter va mantenir viva la revolta i la seva relació amb el món exterior.

Els mitjans socials de comunicació inclouen els blocs, dels quals en sorgeixen centenars de milers contínuament a tot el planeta –cada persona amb un bloc, si s'escau–, i llocs com YouTube i molts altres, que esdevenen el repositori, sempre actualitzat, d'imatges i sons de totes les societats. El periodisme ciutadà arriba on els periodistes professionals no arriben, a la vegada que per als professionals hi ha un interès d'aliança evident amb els no professionals per defensar-se dels entrebancs que les empreses de comunicació posen a la seva independència. Com es pot censurar el que ja és a la xarxa? Pel que fa a la credibilitat de la informació,

Internet està transformant el procés polític perquè ha transformat ja l'espai de comunicació. S'ha acabat el monopoli informatiu dels mitjans de comunicació controlats per empreses i governs.

La democràcia en l'era d'Internet

tot depèn de la capacitat de l'informat per separar el gra de la palla, o sigui, tot depèn de la qualitat educativa i cultural de la ciutadania. La credibilitat ja no radica únicament en l'emissor de la informació, sinó en la capacitat de filtratge del receptor.

L'efecte més immediat d'aquesta explosió de xarxes de comunicació horitzontal sobre la política és que els governs i els polítics han d'anar amb molt de compte amb el que fan. Ja no hi ha secrets, llevat que tinguin una vida monacal. Tot el que facin pot acabar a YouTube, perquè tothom té un mòbil amb càmera i capacitat de pujar imatges a la xarxa. I la mentida com a forma de govern té un preu molt alt. Si no, que ho preguntin a Aznar després del 14-M del 2004. Els Maquiavel a l'ombra ho tenen negre. La transparència ja no és només una virtut desitjable en política, sinó un imperatiu tàctic per evitar el desprestigi.

Els ciutadans estan utilitzant Internet i els mòbils cada cop més per informar-se, debatre, organitzar-se i, en el seu cas, mobilitzar-se.

Els ciutadans utilitzen Internet i els mòbils cada vegada més per informar-se, debatre, organitzar-se i, si convé, mobilitzar-se. Però la classe política, en termes generals, encara no ha entès el potencial d'Internet. Es limita a gestos simbòlics amb poc contingut pràctic. Tots els polítics tenen pàgina web, tots tenen YouTube, tots tenen bloc, però ho solen confondre amb un tauler d'anuncis electrònic. Així mateix, els governs proporcionen informació per Internet, però pocs fan el pas de donar transpa-

rència a la seva gestió amb sistemes amigables i interactius que permetin la plena participació ciutadana a partir d'un accés sense restriccions a totes les bases de dades que contenen la informació que tenim dret a conèixer. N'hi ha excepcions. El govern de Brown, assessorat per Tim Berners-Lee (el creador del World Wide Web) i Nigel Sandholtz, està creant un sistema de web semàntica per permetre l'accés generalitzat a les bases de dades del govern amb elements d'interactivitat. I el coneixement del potencial d'Internet per part d'Obama i els seus assessors va ser el factor decisiu que li va permetre arribar a la presidència del país més poderós del món, tot liderant un moviment ciutadà que es va autoorganitzar al voltant de la seva carismàtica candidatura. Aquesta és la clau: l'autoorganització. Els polítics que de veritat vulguin treure tot el potencial d'Internet

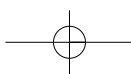
s'han d'atrevir a fer una nova política. Una política en què els seus electors –no els seus aparells– portin la iniciativa; una política en què vagin aprenent a partir de les consultes populars, en què s'atreveixin a entrar al debat de la societat, no amb minories activistes sinó amb el conjunt de la ciutadania. Si els polítics no practiquen la política d'Internet, els ciutadans la practicaràn contra els polítics. De fet, ja ho fan. I és clar que té perills. Si no, que ho preguntin a Obama. Perquè, després dels titubeigs del seu primer any de mandat, el moviment populista d'extrema dreta de les «reunions amb bossetes de te» que s'oposa a les seves reformes s'ha anat generant, en bona part per Internet. Quan s'obren les comportes de la participació ciutadana i s'allibera l'accés a les xarxes de comunicació, s'encoratgen tots els vents de la societat, i s'ha de navegar amb ells i de vegades contra ells. Cal coratge polític, lideratge i, sobretot, convicció democràtica. El que s'ha acabat és atrinxerant-se darrere els aparells partidistes i la manipulació mediàtica, aprofitant que el de davant encara és pitjor. Perquè així s'arriba al poder o es conserva, però es va perdent el contacte amb una ciutadania cada vegada més informada i autoorganitzada que anirà passant factura a cada moment fins a arribar a la fractura o la reforma de les institucions democràtiques. La democràcia en l'era d'Internet no és la democràcia dels partits. És la democràcia dels ciutadans, pels ciutadans i per als ciutadans. Amb, sense o contra els partits, és una derivada de la capacitat que tinguin els partits per regenerar-se a si mateixos.

Si els polítics no practiquen la política d'Internet, els ciutadans la practicaràn contra els polítics.

La democràcia en l'era d'Internet no és la democràcia de partits.

Referències bibliogràfiques

- CASTELLS, Manuel. 2009. *Comunicació i poder*. Oxford University Press, Alianza Editorial i UOC Press.
- CASTELLS, Manuel, et al. 2007. *Comunicación móvil y sociedad: una perspectiva global*. MIT Press i Ariel.
- CHESTER, Jeff. 2007. *Digital Destiny. New Media and the Future of Democracy*. The New Press.
- THOMPSON, John B. 2000. *Political scandal: Power and visibility in the media age*. Cambridge: Polity Press.

Professor de Ciència Política de la Universitat Oberta de Catalunya

Mikel Barreda*

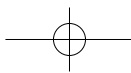
La qualitat de les democràcies llatinoamericanes**

Els processos de transició a la democràcia de l'Europa meridional i de l'Amèrica Llatina van captar l'interès de molts científics socials en els anys vuitanta. Els quatre volums compilats per Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter i Laurence Whitehead *Transicions des d'un govern autoritari* (1986) o el llibre de Samuel P. Huntington *La tercera onada democratitzadora* (1991) en són una bona mostra. Passats vint anys, el focus d'atenció acadèmic ha virat cap a les característiques i al «rendiment» d'aquestes democràcies. És a dir, les qüestions relacionades amb la transició i la consolidació democràtica han donat pas als esforços per mesurar-ne la qualitat. Precisament, el professor Barreda aplica aquesta nova perspectiva a les democràcies llatinoamericanes. L'autor aborda el concepte de qualitat de la democràcia, n'identifica les principals dimensions i a partir d'una anàlisi quantitativa intenta determinar el nivell de qualitat dels sistemes polítics de la regió. Els resultats indiquen que la qualitat de les democràcies és força diferent entre uns països i altres, fet que, com posa de relleu el mateix autor, es podria explicar per factors estructurals, institucionals, socioculturals i, sobretot, per l'experiència democràtica prèvia.

En l'última dècada, l'atenció internacional envers la política llatinoamericana ha experimentat una transformació substantiva. Ara que la democràcia ha donat mostres suficients de continuïtat a la regió (amb alguns

* mbarreda@uoc.edu

** L'autor vol agrair els comentaris i suggeriments de Leticia M. Ruiz i Rosa Carrillo.

sobresalts excepcionals), les qüestions de la «transició» i la «consolidació» ja no desperten tant d'interès. El focus d'atenció s'ha dirigit cap a les característiques i el rendiment de les noves democràcies. Només cal fer una ullada a la premsa internacional dels darrers anys per adonar-se'n: a excepció d'alguns episodis d'inestabilitat democràtica (per exemple, el cop d'estat contra el president hondureny l'any passat), les notícies s'han centrat en els nous actors, institucions i polítiques de les democràcies llatinoamericanes. Tot i així, la imatge que se'n projecta és, amb freqüència, molt simplista i estereotipada. Sovint es recorre a vells tòpics de la realitat llatinoamericana, com que el populisme i el cabdillisme dominen les relacions polítiques, que la corrupció és un «mal endèmic» de la regió o que no hi ha «autèntics» partits polítics.

En aquestes circumstàncies és oportú fer un examen més serè i analític de les democràcies llatinoamericanes del que solen oferir els mitjans de comunicació. En concret, aquest article s'ocupa d'un tema que avui suscita molta preocupació dins i fora de l'Amèrica Llatina: la qualitat de les democràcies de la regió. Per tractar aquest tema s'intentarà donar resposta a tres preguntes bàsiques: 1) les democràcies llatinoamericanes estan realment tan malament com sovint es diu?; 2) tenen un nivell de qualitat similar o hi ha diferències significatives entre elles?; i 3) si hi ha diferències, a què es poden deure? Com a pas previ a aquestes qüestions cal precisar què és la qualitat de la democràcia i quins patrons o estàndards s'han de tenir en compte per avaluar el nivell de qualitat democràtica.

Què s'entén per qualitat de la democràcia?

La qualitat de la democràcia, malgrat la popularitat que ha anat adquirint, és un concepte complex, sobre el qual no s'ha aconseguit un consens elemental pel que fa a la definició. En efecte, si desagreguem el terme en els seus dos components (*democràcia* i *qualitat*) veiem que cadascun té interpretacions molt disperses. Fins i tot quan es parteix d'una noció similar de democràcia es poden emprar diferents paràmetres per analitzar-ne i avaluar-ne el nivell de qualitat. Al marge de la controvèrsia sobre el significat del concepte, és impor-

La qualitat de la democràcia és un concepte complex sobre el qual no s'ha aconseguit un consens elemental pel que fa a la definició.

tant tenir present que l'anàlisi de la qualitat democràtica només es pot aplicar a societats que han assumit un grau de democratització mínim, és a dir, que compleixen els requisits elementals d'una democràcia. I és que no sembla lògic pretendre examinar la qualitat d'un objecte de l'existència del qual, en certa manera, es dubta.

En l'anàlisi de les democràcies hi ha dues grans categories: una interessada en les qüestions instrumentals o procedimentals i una altra interessada en els aspectes substantius o finalistes.

Si bé les aproximacions conceptuals a la democràcia són molt heterogènies, s'hi poden identificar dos grans grups. D'una banda, les definicions que es fixen en les condicions mínimes, indispensables, del que és una democràcia: les qüestions procedimentals. L'atenció es dirigeix, sobretot, als mecanismes i les institucions que regulen l'accés al poder polític (per exemple, l'existència d'eleccions lliures i competitives). En concret, la noció cèlebre de «règim democràtic (o poliarquia)» de Dahl (2002) ha estat font d'inspiració de nombrosos estudis sobre qualitat democràtica.¹

Alguns autors, com O'Donnell (2001), han remarcat la necessitat d'atendre també els procediments i les institucions que controlen l'exercici del poder polític (l'estat de dret, els tribunals de comptes o el defensor del poble).²

D'altra banda, hi ha les definicions que amplien el contingut de la democràcia amb aspectes substantius i finalistes. La democràcia no només implica certs procediments per escollir i controlar el poder polític, sinó també objectius i resultats que es pretenen assolir, com ara el desenvolupament econòmic, la justícia social, la igualtat o la deliberació pública. En el camp de la teoria política podem trobar definicions substantives de democràcia molt diverses, vinculades a diferents corrents intel·lectuals (liberals, neoliberals, deliberatius, etc.) i que serveixen de base per a la reflexió sobre la qualitat de la democràcia. Per exemple, des de les posicions democràtico-deliberatives es reivindica la garantia de la discussió pública com a criteri clau de qualitat d'una democràcia (Velasco, 2006).

Les definicions procedimentals de democràcia són molt més fàcils d'operacionalitzar i d'aplicar a l'anàlisi empírica. De fet, la gran majoria dels estudis que han examinat i mesurat la qualitat de les democràcies ho han fet basant-se en aquest tipus de definicions. L'estudi que presento sobre l'Amèrica Llatina no n'és una excepció: assumeix el concepte de poliar-

quia de Dahl com a marc general per analitzar la qualitat democràtica, però hi incorpora un altre aspecte que no s'ha desenvolupat prou en el concepte de poliarquia: el control del poder polític.

A partir d'aquí podem fer un pas més en l'operacionalització del concepte de qualitat democràtica i identificar-hi cinc dimensions bàsiques: tres són pròpies de la noció de poliarquia (respecte de drets polítics i llibertats civils, *responsiveness* i participació), i dues, de la idea de control po-

Quadre 1. Dimensions bàsiques de qualitat democràtica	
<i>Respecte de drets polítics i llibertats civils</i>	La seva garantia efectiva és necessària perquè els ciutadans puguin escollir els governants, formular les seves preferències polítiques i traslladar-les a l'arena pública.
<i>Responsiveness</i>	Capacitat del govern per respondre a les preferències dels ciutadans. Les eleccions són l'instrument principal que permet als ciutadans transmetre quines polítiques volen que es duguin a terme.
<i>Participació</i>	El nivell de participació política és una expressió de salut democràtica important. Una de les raons és que, a més participació, més probabilitat que el govern i les seves decisions representin les preferències d'un gran nombre de ciutadans.
<i>Rendició de comptes (o accountability)</i>	El govern i els representants polítics estan subjectes a tres tipus de mecanismes que posen límits a possibles abusos de poder: <i>rendició de comptes vertical</i> (a través d'eleccions), <i>horitzontal</i> (a través de certes institucions estatals) i <i>social</i> (a través de grups de la societat civil o individus).
<i>Estat de dret</i>	Existència d'un sistema legal que fa efectius els drets polítics, les llibertats civils i els mecanismes de rendició de comptes. Sense un estat de dret vigorós, defensat per un poder judicial independent, la igualtat i la dignitat dels ciutadans corre perill.

Font: elaboració pròpia.

La qualitat de les democràcies llatinoamericanes

lític (estat de dret i rendició de comptes). La literatura especialitzada utilitza sovint aquestes dimensions (vegeu el quadre 1).³

En algunes ocasions esdevé difícil delimitar amb precisió les fronteres entre unes dimensions i altres. Per exemple, un dels tipus de mecanismes de rendició de comptes, l'horitzontal, tracta de materialitzar el principi de separació de poders propi de l'estat de dret i, per tant, podria considerar-se part d'aquest últim. En realitat, totes aquestes dimensions, tal com ha assenyalat la literatura, estan interrelacionades teòricament i empíricament (Levine i Molina, 2007).

El mesurament de la qualitat democràtica a l'Amèrica Llatina

Una de les maneres més comunes d'analitzar i de mesurar empíricament la qualitat de la democràcia és recórrer a indicadors quantitius. L'índex de llibertat que publica anualment l'organització Freedom House (FH) és un dels més emprats. A partir d'enquestes a experts, l'índex mesura el nivell de llibertat d'un país segons dues categories: *i*) el respecte dels drets polítics (dret a participar en el procés polític, a ser escollit representant, etc.); i *ii*) la garantia de les llibertats civils (d'expressió i creença, estat de dret, etc.). Les puntuacions de cada categoria se situen en una escala d'1 (totalment lliure) a 7 (totalment no lliure).

Tots els països llatinoamericans que ha analitzat FH es consideren «democràcies electorals», tot i que hi ha diferències pel que fa a la garantia efectiva dels drets polítics i les llibertats civils (vegeu quadre 2). En con-

**Xile, Costa Rica i
l'Uruguai gaudeixen
d'una salut democràtica
i d'un sistema garantista
de drets i llibertats
superior a la resta de
països de l'Amèrica
Llatina.**

cret, deu de les democràcies s'inscriuen en la categoria «lliure» (amb valors entre 1 i 2,5) i vuit en la de «parcialment lliure» (valors entre 3 i 5). Xile, Costa Rica i l'Uruguai hi ocupen les millors posicions. Qualsevol persona que conegui mínimament la regió o que consulti literatura especialitzada sobre ella pot constatar que aquests tres països gaudeixen d'una salut democràtica i d'un sistema garantista de drets i llibertats superior a la resta. Per contra, Veneçuela se situa a la cua del rànquing. Això s'explica, sobretot, per la dècada de govern de Chá-

vez, que ha erosionat considerablement els fonaments de la democràcia. Un informe polèmic de l'ONG Human Rights Watch (2008) detalla un con-

Quadre 2. Índex de llibertat de Freedom House per a les divuit democràcies de l'Amèrica Llatina (2009)

	Drets polítics	Llibertats civils	Estatus
Argentina	2	2	Lliure
Bolívia	3	3	Parcial. Lliure
Brasil	2	2	Lliure
Xile	1	1	Lliure
Colòmbia	3	4	Parcial. Lliure
Costa Rica	1	1	Lliure
Rep. Dominicana	2	2	Lliure
Equador	3	3	Parcial. Lliure
El Salvador	2	3	Lliure
Guatemala	3	4	Parcial. Lliure
Hondures	3	3	Parcial. Lliure
Mèxic	2	3	Lliure
Nicaragua	4	3	Parcial. Lliure
Panamà	1	2	Lliure
Paraguai	3	3	Parcial. Lliure
Perú	2	3	Lliure
Uruguai	1	1	Lliure
Veneçuela	4	4	Parcial. Lliure

Font: elaboració pròpia a partir de dades de FH.

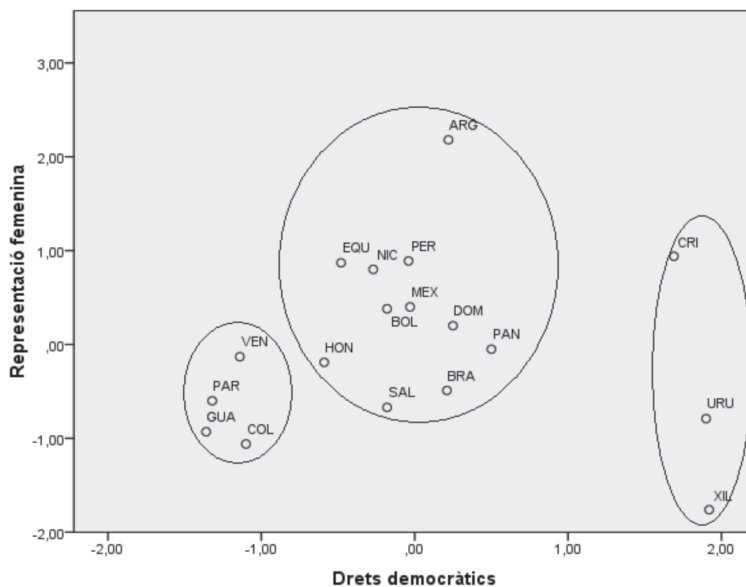
junt de mesures impulsades pel Govern veneçolà en aquesta línia, com ara la censura i la discriminació de l'oposició política, el tancament de mitjans de comunicació o la intromissió en l'acció del poder judicial.

Com s'ha indicat abans, els mitjans de comunicació internacionals solen transmetre una imatge molt negativa dels sistemes polítics llatinoamericans, i els titllen, per exemple, de «semidemocràcies», «democràcies populistes» o «democràcies formals però no reals». Les dades de FH no avalen aquesta imatge. És cert que hi ha carències i debilitats molt importants, però bona part dels països compleix uns estàndards mínims de garantia dels drets i les llibertats democràtiques. A la vegada, no és just ficar totes les democràcies al mateix sac, ja que les diferències de qualitat entre les unes i les altres són molt notables.

No és just ficar totes les democràcies llatinoamericanes al mateix sac, ja que les diferències de qualitat entre les unes i les altres són molt notables.

En un treball recent he intentat mesurar i comparar amb més precisió el nivell de qualitat de les democràcies de l'Amèrica Llatina, tot recorrent a un conjunt divers d'indicadors (set, en total) relatius a les cinc dimensions assenyalades (Barreda, 2009). L'aplicació d'una anàlisi factorial de components principals m'ha permès establir dos grans criteris de comparació i classificació d'aquestes democràcies: la garantia de drets democràtics i la representació femenina al parlament.⁴ Tenint en compte que el primer criteri és el més important, es poden identificar tres grups de democràcies segons el seu nivell de qualitat (vegeu gràfic 1).

Gràfic 1. Distribució dels països llatinoamericans en dues dimensions de qualitat democràtica

Nota: les puntuacions factorials de cada país corresponen a la mitjana del període 2000-2008.

Per a més informació sobre l'anàlisi factorial realitzada, vegeu la nota 4.

Font: Barreda (2009).

- Novament, Xile, l'Uruguai i Costa Rica apareixen com les democràcies de més qualitat. Entre elles hi ha una diferència important quant a la representació femenina: mentre que Costa Rica és el segon país llatinoamericà amb més presència de dones al parlament (30,6% de mitjana durant el període 2000-2008), l'Uruguai i, sobretot, Xile se situen a les últimes posicions (11,8% i 12,1%, respectivament). L'explicació principal d'aquestes diferències radica en el sistema de quotes de representació femenina, que només és present a Costa Rica.

- Guatemala, el Paraguai, Veneçuela i Colòmbia conformen el grup de baix nivell de qualitat democràtica. En concret, els dos primers països registren les puntuacions més baixes en l'eix de drets democràtics. Pel que fa a la representació femenina, si bé les diferències no hi són pronunciades, destaca Veneçuela (13% de dones al parlament).

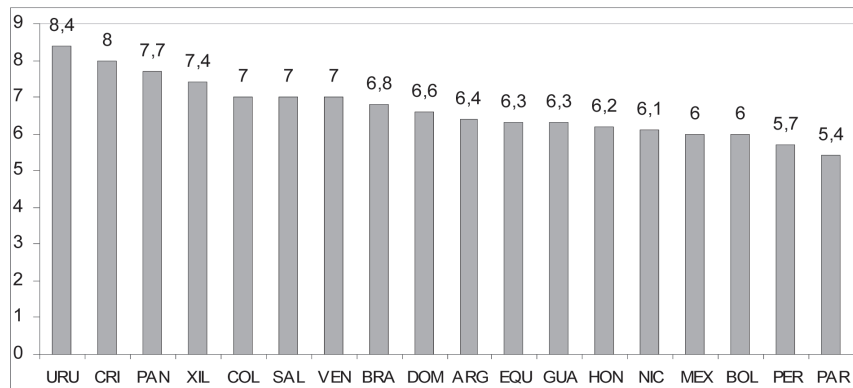
Guatemala, el Paraguai, Veneçuela i Colòmbia conformen el grup de baix nivell de qualitat democràtica.

- Finalment, els onze països restants es troben en una posició intermèdia respecte als altres dos grups. Entre ells hi ha algunes particularitats que cal destacar. Panamà és el país amb una posició més favorable en la garantia de drets democràtics, al contrari que l'Equador i Hondures. Alhora, l'Argentina sobresurt en l'eix de representació política femenina –de fet, és el país llatinoamericà amb més presència de dones al parlament (32,8%).

Com hem vist, l'anàlisi comparativa de les democràcies llatinoamericanes s'ha realitzat a partir de certs paràmetres de qualitat. Però, quina és la percepció que tenen els ciutadans de la qualitat de les seves democràcies? L'Informe 2009 de Latinobarómetro recull una pregunta en la qual es demana als ciutadans que valorin el grau de democràcia del seu país (vegeu gràfic 2). El panorama coincideix en bona part amb la situació descrita abans. De nou, les democràcies de l'Uruguai, Costa Rica i Xile figuren en les posicions més avantatjades, mentre que el Paraguai se situa entre les pitjors. Els casos de major discrepància són els de Veneçuela i Colòmbia, que –malgrat els problemes i debilitats democràtiques comentades– reben una bona valoració per part dels seus ciutadans –una qualificació de «notable». Òbviament, aquestes diferències obeeixen als diferents tipus de dades utilitzades en una anàlisi i en una altra.

La qualitat de les democràcies llatinoamericanes

Gràfic 2. Valoració del grau de democràcia (en escala d'1 a 10) de cada país segons els ciutadans (2009)

Font: elaboració pròpia a partir de dades de Latinobarómetro (2009).

Per tant, s'observen diferències notables en el nivell de qualitat d'unes democràcies i altres. Quines raons poden explicar aquestes diferències? D'això s'ocupa l'apartat següent.

Algunes explicacions del nivell de qualitat democràtica

Determinar les causes del grau de qualitat d'una democràcia és una qüestió complexa que requereix prendre en consideració explicacions molt diverses. Els estudis que se n'han encarregat han posat en relleu quatre tipus de factors: estructurals, l'experiència democràtica prèvia, institucionals i socio-culturals. Seguidament presento els arguments principals estudiats en cada cas i que poden donar compte dels diferents nivells de qualitat de les democràcies llatinoamericanes.

Es poden citar quatre tipus de factors per explicar el grau de qualitat de les democràcies: estructurals, l'experiència democràtica prèvia, institucionals i socioculturals.

Començant per les explicacions estructurals, convé destacar-ne dues: el nivell de desigualtat econòmica i el nivell de fragmentació etnolingüística d'un país. En relació amb la primera, es planteja que una polarització econòmica elevada (o disparitat d'ingressos entre els ciutadans) en un país és desfavorable per a la qualitat democràtica, entre altres raons per-

què les elits de societats desigualitàries són molt reticents a mesures d'a profundament democràtic que posin en perill els seus privilegis. Per exemple, molts estudis han atribuït el fracàs del Brasil a l'hora de garantir els drets ciutadans i l'estat de dret a una «herència de desigualtat brutal» (Hagopian, 2005). Pel que fa a la segona explicació, alguns estudis han evidenciat que les societats amb una fragmentació etnolingüística elevada tenen democràcies de pitjor qualitat –i viceversa– (La Porta *et al.*, 1999; Mainwaring i Pérez-Liñán, 2008). Un dels motius que s'addueix és que en aquestes societats els grups que accedeixen al poder solen desenvolupar polítiques orientades a perjudicar els grups perdedors i restringir la seva llibertat d'oposició.⁵

Un altre tipus d'explicació té a veure amb l'experiència democràtica d'un país. És una idea procedent de la recerca sobre l'origen i/o el manteniment de la democràcia que posa l'èmfasi en l'aprenentatge polític de cada país. La tesi és que la probabilitat que la democràcia emergeixi i/o perduri és més gran si un país té una tradició democràtica destacada. Alguns estudis han traslladat aquesta idea a l'anàlisi de la qualitat de les democràcies llatinoamericanes i han constatat l'impacte positiu del passat democràtic en el seu nivell de qualitat (Altman i Pérez-Liñán, 2002; Mainwaring i Pérez-Liñán, 2008).

Un tercer bloc d'explicacions centra l'atenció en les institucions polítiques. En especial, s'ha ressaltat que la presència d'un sistema de partits amb un nivell d'institucionalització feble té conseqüències perjudicials per a la qualitat democràtica (Mainwaring i Torcal, 2005). N'hi ha prou amb indicar-ne dues raons. D'una banda, un sistema de partits institucionalitzat dèbilment planteja problemes per a la representació electoral, en la mesura que es facilita l'accés al poder de polítics *outsiders* o «antipartidistes» que comporten riscos per a la qualitat democràtica. Val la pena recordar casos com els de Bucaram a l'Equador, Fujimori al Perú o, més recentment, Chávez o Morales, que, després de guanyar les eleccions sense recolzar-se en partits institucionalitzats, han intentat a tot preu ampliar els seus poders i debilitar els mecanismes de control del govern (per exemple, el poder judicial o els mitjans de comunicació). D'altra banda, l'exercici del control

La presència d'un sistema de partits amb un nivell d'institucionalització feble té conseqüències perjudicials per a la qualitat democràtica.

polític a través d'eleccions queda ressentit, ja que en els sistemes poc institucionalitzats els ciutadans han d'afrontar costos d'informació més grans sobre l'acció dels partits i els polítics (pel fet de no disposar de suficients pistes informatives facilitades pels partits).

En els sistemes de partits institucionalitzats dèbilment és habitual la rellevància del clientelisme. Aquesta institució informal constitueix un obstacle significatiu per a la qualitat democràtica, en la mesura que incentiva el particularisme en el tracte als ciutadans i en la distribució de béns públics. Alguns estudis de cas (com el Paraguai) han mostrat que el clientelisme crea un marc d'incentius no gens propici per a reformes institucionals que poden millorar el nivell de qualitat democràtica. Per exemple, reformes orientades a la transparència i el control del finançament partidista, el desenvolupament d'un servei civil meritocràtic o el combat de la corrupció (Abente-Brun, 2007; Barreda i Bou, de pròxima aparició).

Finalment, s'apela també a factors socioculturals per explicar el nivell de qualitat democràtica. Sovint s'atribueix la baixa qualitat d'una democràcia a la supervivència de trets d'una cultura autoritària, però sense arribar a explicar d'on sorgeixen aquests trets i les raons de la seva persistència. Una de les qüestions socioculturals a què més s'ha recorregut en els darrers anys és el capital social. Es defensa que la presència de relacions i de xarxes socials sustentades en la cooperació i la confiança interpersonal –és a dir, el capital social en el sentit de Putnam (1993)– afavoreix la qualitat democràtica. Això és així perquè, entre altres raons, el capital social ajuda a enfortir la responsabilitat democràtica en permetre que els ciutadans s'informin i debatin sobre assumptes col·lectius. Estudis de cas han mostrat les dificultats que suposa un capital social feble per al desenvolupament de democràcies de qualitat (Abente-Brun, 2007).

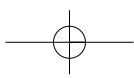
Així doncs, ens trobem davant un gran ventall de possibles explicacions sobre els diferents nivells de qualitat de les democràcies llatinoamericanes. Dit d'una altra manera, són moltes les variables que poden explicar potencialment les bretxes que separen les democràcies de Xile, l'Uruguai i Costa Rica de les de, per exemple, Veneçuela, el Paraguai o Guatemala. Tanmateix, pocs estudis s'han encarregat de tractar integral-

ment i empíricament aquesta qüestió i de determinar la capacitat explicativa de les diferents variables (Mainwaring i Pérez-Liñán, 2008; Barreda, 2009). Amb la poca evidència empírica de què disposem, hi ha un factor que sembla sobresortir damunt la resta: l'experiència democràtica prèvia. Els països llatinoamericans amb més trajectòria democràtica semblen tenir un avantatge significatiu a l'hora de construir democràcies d'alta qualitat.

Significa això que hi ha un determinisme institucional? Només els països que han tingut una trajectòria democràtica destacada poden aspirar a democràcies d'alta qualitat? La resposta és negativa. L'experiència democràtica influeix, però no determina el nivell de qualitat d'una democràcia. Podem indicar almenys dues evidències que ens mostren que el passat polític no condiciona ineludiblement el desenvolupament democràtic d'un país. La primera és que, si apliquéssim al peu de la lletra l'argument del passat polític, no podríem explicar la majoria de les democratitzacions llatinoamericanes dels anys vuitanta i noranta del segle passat, atès que en general partien d'un passat i un llegat marcadament autoritari. Precisament –i aquesta és la segona evidència–, dos dels països amb més tradició democràtica, Veneçuela i Colòmbia (amb quaranta-quatre i cinquanta anys, respectivament, de democràcia durant el segle xx),⁶ avui formen part del grup de països amb democràcies de pitjor qualitat. El passat no és determinant, sinó que ho són altres factors específics de cada país –per exemple, el problema de la inseguretat i la violència que afligeix Colòmbia, o l'acció del govern de Chávez a Veneçuela.

Per bé que el passat democràtic no és determinant, sí que contribueix a elevar significativament el nivell de qualitat d'una democràcia, com a mínim per dos motius. D'una banda, l'existència prèvia de democràcia possibilita l'extensió de valors i d'actituds legitimadors de l'estat de dret i la democràcia entre la ciutadania, fet que representa un actiu important per a la generació de democràcies de qualitat. Això recorda una expressió coneguda de l'època de la Transició espanyola: «No n'hi ha prou amb construir democràcia, també cal construir demòcrates». D'altra banda, una trajectòria democràtica destacada afavoreix la creació de diferents institu-

Per bé que el passat democràtic no és determinant, sí que contribueix a elevar significativament el nivell de qualitat d'una democràcia.

La qualitat de les democràcies llatinoamericanes

cions socials, polítiques i jurídiques que tenen un paper important per a la qualitat d'una democràcia –institucions com partits polítics, un poder judicial independent o mitjans de comunicació plurals.

Com a conclusió

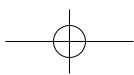
Una de les qüestions clau en l'estudi de la qualitat d'una democràcia és definir els paràmetres amb què s'analitza i s'avalua aquesta qualitat. Aquí he optat per considerar cinc dimensions bàsiques, que es justifiquen suficientment tant en la teoria de la democràcia com en els estudis empírics sobre qualitat democràtica: respecte de drets polítics i llibertats civils, *responsiveness*, participació, estat de dret i rendició de comptes.

A partir d'aquestes dimensions i d'indicadors específics de cadascuna d'elles, he dut a terme un estudi sobre la qualitat de les democràcies llatinoamericanes. D'aquest treball es deriven dues grans conclusions. La primera és que la qualitat de les democràcies és força dispar d'uns països a altres, tot i que, en conjunt, no s'evidencia un panorama tan crític com sovint transmeten els mitjans de comunicació internacionals. Òbviament, no som davant països amb una salut democràtica «a l'escandinava», però la majoria compleix uns estàndards elementals de garantia de drets i llibertats democràtiques.

No som davant països amb una salut democràtica «a l'escandinava», però la majoria compleix uns estàndards elementals de garantia de drets i llibertats democràtiques.

La segona conclusió es refereix a l'explicació de la variació en el nivell de qualitat democràtica. Determinar què és el que fa que unes democràcies tinguin més o menys qualitat és una tasca complexa que exigeix prendre en consideració factors molt diversos. D'acord amb alguns treballs recents, el factor que sembla tenir més incidència en el nivell de qualitat és l'experiència democràtica del país. Una trajectòria democràtica més àmplia afavoreix un nivell de qualitat democràtica més elevat. Ara bé, això no significa que necessàriament hagi de ser així sempre; per tant, no es pot parlar de determinisme institucional.

Laurence Whitehead (2002) ha remarcat que la democràcia, més que no pas una «cosa» de què es dota una societat, és un «viatge» que desenvolupa. En aquest sentit, el perfeccionament d'una democràcia exigeix una

dedicació constant. A l'Amèrica Llatina s'ha fet –malgrat les limitacions democràtiques existents– un esforç democratitzador notable en les dues darreres dècades. De totes maneres, cal no abaixar la guàrdia i seguir atentament el que succeeix en cada democràcia. Com hem vist, els treballs sobre qualitat democràtica tenen un paper destacat en aquest cas.

Referències bibliogràfiques

- CASTELLS, Manuel. 2009. *Comunicació i poder*. Oxford University Press, Alianza Editorial i UOC Press.
- ABENTE-BRUN, Diego. 2007. «The Quality of Democracy in Small South American Countries: The Case of Paraguay». *Document de treball* [Kellogg Institute for International Studies], núm. 343.
- ALTMAN, David; PÉREZ-LIÑÁN, Aníbal. 2002. «Assessing the Quality of Democracy: Freedom, Competitiveness and Participation in Eighteen Latin American Countries». *Democratization*, vol. 9, núm. 2: 85-100.
- BARREDA, Mikel. 2009. «La calidad de la democracia en América Latina: Medición y claves explicativas». *Actas del IX Congreso de AECPA*. http://www.aecpa.es/archivos/congresos/congreso_09/grupos-trabajo/area04/GT05/02.pdf
- BARREDA, Mikel; BOU, Marc. *De pròxima aparició*. «La calidad de la democracia paraguaya: Un avance sobre caminos tortuosos». *América Latina Hoy*.
- DAHL, Robert. 2002. *La poliarquía: Participación y oposición*. Madrid: Tecnos.
- DIAMOND, Larry; MORLINO, Leonardo. 2004. «The Quality of Democracy. An Overview». *Journal of Democracy*, vol. 15, núm. 4: 20-31.
- HAGOPIAN, Frances. 2005. «Derechos, representación y la creciente calidad de la democracia en Brasil y Chile». *Política y gobierno*, vol. 12, núm. 1: 41-90.
- HUMAN RIGHTS WATCH. 2008. *Una década de Chávez. Intolerancia política y oportunidades perdidas para el progreso de los derechos humanos en Venezuela*. Nova York: Human Right Watch. <http://www.hrw.org/legacy/spanish/reports/2008/venezuela0908/>
- LA PORTA, Rafael, et al. 1999. «The Quality of Government». *The Journal of Law, Economics & Organization*, vol. 15, núm. 1: 222-279.
- LATINOBARÓMETRO. *Informe 2009*. Santiago de Chile: Latinobarómetro. <http://www.latinobarometro.org/>
- LEVINE, Daniel H.; MOLINA, José E. 2007. «La calidad de la democracia en

La qualitat de les democràcies llatinoamericanes

- América Latina: Una visión comparada». *América Latina Hoy*, núm. 45: 17-46.
- MAINWARING, Scott; PÉREZ-LIÑÁN, Aníbal. 2008. «Regime Legacies and Democratization: Explaining Variance in the Level of Democracy in Latin America, 1978-2004». *Document de treball* [Kellogg Institute for International Studies], núm. 354.
- MAINWARING, Scott; TORCAL, Mariano. 2005. «La institucionalización de los sistemas de partidos y la teoría del sistema partidista después de la tercera ola democratizadora». *América Latina Hoy*, núm. 41: 141-173.
- O'DONNELL, Guillermo. 2001. «La irrenunciabilidad del Estado de Derecho». *Instituciones y Desarrollo*, núm. 8-9: 43-82.
- PUTNAM, Robert. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- SMITH, Peter H. 2004. «Los ciclos de democracia electoral en América Latina, 1900-2000». *Política y Gobierno*, vol. 11, núm. 2: 189-228.
- VELASCO, Juan C. 2006. «Deliberación y calidad de la democracia». *Claves de razón práctica*, núm. 167: 36-43.
- WHITEHEAD, Laurence. 2002. *Democratization. Theory and Experience*. Oxford: Oxford University Press.

NOTES

1 Segons Dahl (2002), un règim democràtic ha de satisfer vuit garanties institucionals bàsiques: llibertat d'associació, llibertat d'expressió, llibertat de vot, elegibilitat per al servei públic, dret dels líders a competir per buscar suport, diversitat de fonts d'informació, eleccions lliures i imparcials, i institucions que garanteixin que la política del govern depengui dels vots i d'altres formes d'expressar les preferències.

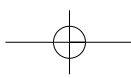
2 Com planteja O'Donnell (2001: 27): «La democràcia no és només un règim democràtic sinó també una manera particular de relació, entre estat i ciutadans i entre els ciutadans mateixos, sota un tipus d'estat de dret que, junt amb la ciutadania política, sosté la ciutadania civil i una xarxa completa de rendició de comptes». En diversos treballs recents s'han incorporat l'estat de dret i els mecanismes de rendició de comptes als criteris de qualitat d'una democràcia. Vegeu, per exemple, Diamond i Morlino (2004), Levine i Molina (2007) i Hagopian (2005).

3 A Barreda (2009) es duu a terme una revisió dels treballs més destacats sobre qualitat de la democràcia, amb una atenció particular als de l'Amèrica Llatina. S'hi pot apreciar la importància d'aquestes dimensions, òbviament en graus diferents. Per exemple, la dimensió *respecte de drets polítics i llibertats civils* és present a tots els treballs examinats, mentre que la inclusió de la dimensió *estat de dret* hi és força més reduïda.

4 Els set indicadors es corresponen a les dimensions de qualitat democràtica de la manera següent: *i) dimensió respecte de drets polítics i llibertats civils*: índex de llibertat (font: Freedom House) i representació de dones al parlament (Inter-Parliamentary Union); *ii) responsivensess*: nivell de satisfacció amb el funcionament de la democràcia (Latinobarómetro); *iii) participació*: proporció de votants (Voter Turnout d'IDEA); *iv) estat de dret*: indicador d'estat de dret (Institut del Banc Mundial); *v) rendició de comptes*: índex de percepció de corrupció (Transparència Internacional) i llibertat de premsa (Freedom House). La informació de cada indicador fa referència, per a cada país llatinoamericà, al període 2000-2008. A partir d'aquests set indicadors he realitzat una anàlisi factorial de components principals –tècnica que permet trobar relacions estadístiques entre diferents variables i extreure una(es) dimensió(ns) subjacent(s) a totes elles. D'aquesta anàlisi surten dos «factors» o dimensions bàsiques de qualitat democràtica. El primer factor és el que reuneix sis dels indicadors i és el més explicatiu. Els indicadors que hi estan més associats són els que mesuren la garantia de drets democràtics. El segon factor es defineix bàsicament per la proporció de dones al parlament. Tenint en compte la puntuació dels països per a cada factor he elaborat el gràfic 1, que ha servit per classificar els diferents països.

5 Alguns estudis han afegit un altre factor estructural que afavoreix la qualitat d'una democràcia: el nivell de desenvolupament econòmic d'un país (Mainwaring i Pérez-Liñán, 2008). Tanmateix, pel que sabem de la recerca sobre democràcia i desenvolupament, les relacions entre ambdues qüestions són molt complexes i estan subjectes a seriosos problemes d'endogeneïtat (no és fàcil determinar-ne quina és la causa i quin és l'efecte).

6 Les dades sobre el nombre d'anys de democràcia procedeixen d'Smith (2004).

Professor de la Facultat de Dret d'ESADE

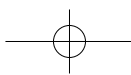
Jaume Giné

Barack Obama, la Xina i l'Índia

El 2009 serà recordat, entre altres coses, per tres esdeveniments importants: Barack Obama va prendre les regnes d'una superpotència colpejada per una profunda crisi econòmica; la Xina, que va celebrar el seixantè aniversari de la proclamació de la República Popular el 1949, va accelerar el seu ascens imparable per convertir-se en una potència global; i l'Índia es va confirmar com un altre actor clau amb vocació per exercir un protagonisme creixent a l'escenari internacional. Vint anys després de la caiguda del mur de Berlín el 1989, emergeix un nou ordre mundial i el seu centre gravita cap a l'Àsia-Pacífic, amb la Xina i l'Índia, un terç de la humanitat, convertides en les grans locomotores de l'economia global. L'última crisi financera global ha accelerat el trasllat de poders d'Occident a Orient. En aquest context tan canviant, Barack Obama prioritzarà les relacions de tot tipus amb l'Àsia. Mentrestant, la UE, quasi absent a l'Àsia, segueix extraviada en un laberint d'incerteses polítiques i econòmiques. La democràcia perd empena al continent asiàtic, mentre que el model xinès de capitalisme sense pluralisme polític continua assolint un alt nivell de creixement econòmic. En aquest context tan complex, el rol que pot tenir un país democràtic com l'Índia a l'Àsia i l'evolució de les seves relacions polítiques i econòmiques amb els EUA, la Xina i el Japó adquireixen una gran rellevància geoestratègica.

1. Barack Obama obre les portes al multilateralisme

Barack Obama va rebre una herència política i econòmica desastrosa de l'anterior administració Bush. Després d'accedir a la presidència el gener del 2009, Obama es va proposar refer el lideratge i recuperar el prestigi

dels EUA al món. En el seu primer any a la Casa Blanca va impulsar amb paraules, gestos i accions un gir cap a una diplomàcia més realista i flexible per restablir els ponts de diàleg i entesa, i guanyar aliats i amics al món per afrontar conjuntament els grans reptes globals. L'aposta d'Obama pel multilateralisme va quedar patent quan el vicepresident Joe Biden va afirmar a la Conferència de Seguretat de Munic, el 7 de febrer de 2009, que els EUA escoltarien i consultarien perquè necessitaven la resta del món igual que la resta del món els necessitava a ells. Les noves formes de la política exterior nord-americana es van manifestar a la primera gira internacional d'Obama, centrada en Europa, amb les seves intervencions a la Cimera del G-20 a Londres el 2 d'abril, als actes del seixantè aniversari de la creació de l'OTAN a Estrasburg i Kiel, i a la cimera entre la UE i els EUA a Praga el 5 d'abril. L'endemà Obama va viatjar a Turquia per llançar un missatge conciliador al món musulmà, reafirmat el 4 de juny al Caire. El juliol Obama va reobrir a Moscou el diàleg amb Rússia, amb el desarmament nuclear i l'Iran com a temes principals.

Durant la reunió de l'Assemblea General de les Nacions Unides que va tenir lloc el setembre a Nova York, Obama va insistir en la necessitat d'obrir una nova era de cooperació internacional basada en el multilateralisme, en la qual «cada estat assumeixi la seva part de responsabilitat per donar una resposta global als problemes globals», com el canvi climàtic o la lluita contra la proliferació nuclear. Aquests dos temes van ser debatuts en dues reunions especials de l'Assemblea General i del Consell de Seguretat de les Nacions Unides. Obama va recordar que «aquells que criticaven els EUA per actuar sols al món, no poden ara inhibir-se i esperar que els EUA sigui l'únic país que resolgui els problemes del món», i que «un futur de pau i prosperitat només serà possible si reconeixem que totes les nacions tenen drets però també responsabilitats».

Tanmateix, els magnífics discursos i l'idealisme indiscutible d'Obama, lloregjat amb el Premi Nobel de la Pau 2009 en reconeixença de la seva aposta per la diplomàcia multilateral, només s'han vist acompanyats fins ara per uns resultats força modestos. Els EUA han recuperat una part del prestigi perdut durant l'etapa Bush, però el balanç general del primer any de la política exterior d'Obama presenta claroscurs en relació

Els EUA han recuperat una part del prestigi perdut durant l'etapa Bush, però el balanç general del primer any de la política exterior d'Obama presenta claroscurs.

Barack Obama, la Xina i l'Índia

amb els principals conflictes internacionals a l'Orient Mitjà, l'Iraq, l'Afganistan i el Pakistan (l'anomenat *Afpak*), l'Iran i Corea del Nord. Obama no ho té ni ho tindrà fàcil. Necessita més temps, perseverança, recursos i, sobretot, més aliats compromesos. El temps en política és un bé escàs, i els aliats compromesos amb recursos també escassegen en temps difícils.

Mentrestant, els detractors creixen dins i fora dels EUA. El país, amb una taxa d'atur que supera el 10% i que afecta més de quinze milions d'estatunidencs, se sent aclaparat per la greu crisi econòmica. L'economia es va recuperant lentament, però no es crea prou ocupació, i les reformes socials impulsades per Obama, especialment la sanitària, han estat contestades per una dura oposició política dels republicans i de molts ciutadans que temen un augment dels impostos. Així mateix, les seves propostes per regular el sistema bancari van irritar el sector financer. D'altra banda, el proppassat 17 de febrer els demòcrates van perdre, a favor del Partit Republicà, l'escó del Senat que havien ocupat successivament John i Edward Kennedy a Massachusetts des del 1954 fins al 2009. Aquesta derrota va constituir un avís contundent a Obama a les portes de les eleccions legislatives que el novembre renovaran la totalitat de la Cambra dels Representants i un terç dels escons del Senat.

Una altra dada reveladora. En la reunió de l'Assemblea General de les Nacions Unides sobre el clima celebrada el 22 de setembre a Nova York, Obama va advocar per afrontar amb decisió el problema del canvi climàtic. Tanmateix, els *lobbies* empresarials, que temen l'impacte de les mesures mediambientals sobre l'economia, pressionen i estan aconseguint que el Congrés també bloquegi les propostes legislatives adreçades a reduir les emissions de CO₂ als EUA. Això va afeblir la posició d'Obama a la Cimera sobre el Canvi Climàtic celebrada del 7 al 18 de desembre a Copenhaguen, on tampoc no va obtenir els suports suficients per assolir uns acords positius davant la negativa de la Xina, l'Índia i altres països emergents.

Les dificultats internes que afronta Obama frenaran, el 2010, la intensa acció exterior que va desenvolupar, sense grans resultats, el 2009. La derrota electoral a Massachusetts va proporcionar als republicans una minoria de bloqueig en el Senat i va sembrar una gran inquietud entre la majoria demòcrata, sorpresa davant el desgast polític sofert per Obama en només un any de mandat. El president va reaccionar revisant a la baixa les

reformes socials i frenant la despesa pública per reduir el dèficit fiscal. En el seu discurs sobre l'estat de la Unió del 27 de gener de 2010, Obama va intentar recuperar la confiança dels nord-americans amb un discurs centrista que va prioritzar els dos principals problemes interns del país: la recuperació econòmica i la creació d'ocupació. Només va dedicar nou minuts dels setanta-un que va durar el seu discurs a la política exterior. Tot i això, va fer una referència indirecta a l'emergència xinesa afirmant amb fermesa que «no acceptarà un segon lloc per als EUA».

El nou gir de la política exterior dels EUA implica també uns riscos. D'una banda, pot ser vist com un senyal de declivi del poder hegemònic nord-americà. Tot i que els EUA continuaran sent la gran superpotència durant dues dècades, necessiten la cooperació d'altres països, fins i tot per resoldre unes finances malparades que han de suportar la penosa càrrega de costejar els conflictes de l'Iraq i l'Afpak. L'altre risc és que la resta de la comunitat internacional, especialment la Xina, la UE i Rússia, no assumeixin les seves responsabilitats internacionals. Obama ja va recordar a Nova York que «l'antiamericanisme ha estat una excusa per a la inacció col·lectiva». Una vegada enterrat l'unilateralisme de Bush en favor del multilateralisme, els altres estats no poden fer-se els morts. Manuel Castells descriu molt bé aquesta paradoxa: «És la fi de l'unilateralisme global, però sense un multilateralisme real podríem trobar-nos amb una col·lecció inarticulada d'unilateralismes locals».¹

En els darrers seixanta anys, els EUA han exercit un lideratge mundial indiscutible. Malgrat això, aquest lideratge va començar a ser qüestionat seriosament en esclatar la crisi del seu model de capitalisme financer el 2008. Obama ha reconegut, amb una humilitat molt criticada pels sectors conservadors que defensen l'excepcionalisme estatunidenc, els errors de l'arrogant etapa unilateral de l'administració Bush i les limitacions actuals dels EUA per actuar sols en la solució dels complexos reptes globals. És l'hora de compartir la defensa dels béns públics globals amb la resta de la comunitat internacional, principalment la Xina però també la UE.

La política exterior d'Obama prioritzarà les relacions de tot tipus amb l'Àsia, destí de la gira que va fer del 13 al 19 de novembre i que el va portar al Japó, Singapur, la Xina i Corea del Sud. En canvi, aleshores no va visitar l'Índia. A Obama, condicionat pels desequilibris financers i comer-

Barack Obama, la Xina i l'Índia

cials, el conflicte de l'Afganistan i la proliferació nuclear, li «urgeix» entendre's amb la Xina i el Pakistan, dos veïns rivals de l'Índia. La seva visita a la Xina, però, va tenir uns resultats agredolços. És evident que les relacions internacionals en la primera meitat d'aquest segle XXI estaran determinades per l'evolució de les relacions de poder dels EUA amb la Xina, l'Índia, el Brasil i altres països emergents. Tanmateix, la Xina i l'Índia són els dos colossos que estan cridats a convertir-se en poques dècades en les altres dues superpotències mundials.

2. La Xina, un capitalisme sense pluralisme polític

Mentre els EUA amb prou feines sortien de la crisi, el 2009 l'economia xinesa va créixer el 8,7% i el 2010 pot créixer més d'un 10%. La Xina, que és juntament amb el Japó el gran creditor dels EUA, posseïa el proppassat mes de desembre 755.400 milions de dòlars de bons del tresor, un deute que finança l'enorme dèficit fiscal i comercial nord-americà. Fins i tot, es podria dir que aquest deute ajuda indirectament a finançar les costoses intervencions militars a l'Iraq i l'Afganistan. A més a més, el desembre la Xina també acumulava 2.273.000 milions de dòlars de reserves de divises, que li permeten estimular la seva economia i potenciar una imparable presència inversora i comercial que competeix amb els EUA en tots els mercats mundials. Les empreses xineses tenen una fam voraç de recursos naturals, energètics i alimentaris, necessaris per assegurar el creixement econòmic xinès. Tot seguit, unes dades reveladores. La Xina és el primer soci comercial del Brasil. El 2009, les exportacions brasileres a la Xina es van incrementar en un 23% respecte al 2008, mentre que les vendes als EUA van descendir un 42%. Fins i tot l'Aràbia Saudita ja envia més petroli a la Xina que als EUA. D'altra banda, després dels reeixits Jocs Olímpics de Pequín del 2008, l'Expo Xangai 2010, de l'1 de maig a l'1 d'octubre, es convertirà en un altre fabulós aparador mundial dels triomfs econòmics i tecnològics xinesos.

Hi ha una interdependència econòmica creixent entre els EUA i la Xina que els obliga a negociar i a entendre's. Però com i a quin preu? Hillary Clinton va avançar en el seu primer viatge a la Xina, el febrer del 2009, que les discussions sobre els drets humans no podien bloquejar la cooperació bilateral. Tanmateix, encara que Barack Obama i Hu Jintao es mos-

trin pragmàtics, xocaran pel diferent tarannà –democràtic i autoritari– dels dos règims que representen. Obama va afirmar a Xangai, davant de centenars d'universitaris xinesos, que «les llibertats d'expressió i de culte i l'accés a la informació són drets universals» i que «haurien de ser accessibles a tothom, incloent-hi les minories ètniques i religioses, tant als EUA com a la Xina o qualsevol altre lloc». Les seves paraules, però, no van tenir eco a la Xina. Els mitjans de comunicació controlats per l'Estat-Partit Comunista Xinès (PCX) només van reproduir les seves referències als avenços econòmics xinesos.

Els EUA van facilitar el desenvolupament econòmic impulsat per Deng Xiaoping el 1978 donant suport a l'entrada de la Xina a l'OMC el 2001. Alguns analistes van creure que el gradual creixement econòmic de la Xina portaria també a la recepció d'un model polític democràtic, com abans havia succeït en altres països asiàtics com el Japó, Corea del Sud i Taiwan. Fins i tot van situar el 2008, l'any olímpic, com el del salt democràtic.² Tanmateix, des d'una òptica occidental, el procés de modernització econòmica xinès no s'ha traduït en un estat de dret amb una clara divisió de poders. A la Xina persisteix una confusió de poders entre l'Estat i el PCX, i tampoc no hi ha un pluralisme que permeti l'alternança política. El PCX defensa que les reformes graduals del sistema polític han d'adaptar-se a «les característiques xineses». En conseqüència, les lleis no representen encara un límit precís per a l'Estat-Partit, sinó que són un mer instrument per assegurar l'ordre polític i el desenvolupament econòmic, que és el que legitima el lideratge del PCX. Al seu torn, el marc polític condiona el funcionament i la independència de les institucions xineses, fins i tot el poder judicial, fins al punt que molts estudiosos arriben a afirmar que a la Xina, més que d'«imperi de la llei», cal parlar del fet que el règim «impera a través de la llei».³

El PCX considera les reformes polítiques com un procés que s'ha de desenvolupar en diverses dècades. Però Hu Jintao ha deixat clar més d'una vegada que «de cap manera copiarem el model polític occidental». El comunisme com a ideologia del règim s'està transformant en un capitalisme confucianista per conservar el monopoli polític. El PCX continua viu i, després d'abando-

El comunisme com a ideologia del règim s'està transformant en un capitalisme confucianista per conservar el monopoli polític.

Barack Obama, la Xina i l'Índia

**El Partit Comunista
Xinès, cada cop menys
comunista i més
confucià, continuarà
impulsant el
desenvolupament
econòmic del país que
legitima el seu poder,
però no preveu
«occidentalitzar»
el seu sistema
polític.**

nar la lluita de classes, ara es converteix en un partit multiclassista en el qual pot cabre tothom, des dels obrers fins als empresaris, des dels intel·lectuals ateu fins als monjos budistes i els bisbes cristians. El PCX, cada cop menys comunista i més confucià, continuarà impulsant el desenvolupament econòmic del país que legitima el seu poder, però no preveu «occidentalitzar» el seu sistema polític.

El règim xinès segueix una «via específica» per obrir la participació política i social d'acord amb la seva història i la seva tradició cultural, de base confuciana. Intenta redescobrir en les arrels del passat unes bases per construir la societat harmoniosa del futur. Des d'una perspectiva occidental, cap altra civilització va ser tan distant i diferent com la xinesa. Egipte i Babilònia van entrar en contacte amb la civilització grega, que va inspirar la tradició romana i s'hi va integrar. Els perses, tot i que llunyans, van mantenir contactes amb l'Imperi romà. L'islam és monoteista i comparteix el mateix déu dels jueus i els cristians. La civilització índia també va estar en contacte amb Occident des dels temps d'Alexandre el Gran i, sobretot, amb el colonialisme europeu a partir dels segles XVI i XVII.⁴ Des de l'any 1600, els britànics van conquerir gradualment l'Índia, que va passar a formar part de l'Imperi britànic el 1858. En canvi, la Xina es va considerar durant mil·lennis el centre del món i no va xocar frontalment contra el colonialisme estranger fins a mitjan segle XIX. El 1840, el PIB xinès representava més d'un terç del PIB mundial. Avui, els xinesos desitgen tornar a ocupar el lloc que creuen que els correspon per la història, la dimensió territorial i humana, la vocació i les capacitats del seu país.

Confuci està revivint a la Xina.⁵ Cada 29 de setembre, en tots els temples dedicats a Confuci se celebra l'aniversari del seu naixement, que va tenir lloc a la ciutat de Qufu, província de Shandong, l'any 551 aC. Les cerimònies són organitzades pels governs locals del PCX. Això era inimaginable fa només unes dècades, quan Mao, durant la Revolució Cultural (1966-1976), va voler esborrar Confuci de la faç de la Xina perquè el considerava una relíquia del feudalisme i de l'explotació de classes. Avui, el Go-

vern xinès utilitza Confuci per estendre la seva cultura *soft power*. Des que el 2004 va inaugurar a Seül el primer Institut Confuci, se n'han obert més de dos-cents cinquanta centres arreu del món. Però, més enllà de les raons culturals, el PCX reviu el confucianisme per omplir el buit ideològic provocat per l'abandó gradual del marxisme-leninisme a favor d'un capitalisme amb característiques xineses. El comunisme segueix «oficialment» vigent, de la mateixa manera que una gran foto de Mao presideix la plaça de Tiananmen. És evident que Confuci té poc en comú amb Marx, Lenin i Mao, però els pensaments i els valors del confucianisme, que pregonen el manteniment de l'ordre jeràrquic i l'harmonia social, poden ser útils per a l'estabilitat política i social del país sota el lideratge del PCX.⁶ Els seus funcionaris, de manera semblant a la funció que complien els lletrats imperials, controlen i asseguren l'estructura centralitzada del poder polític. El PCX afavoreix les ensenyances de Confuci, sobretot entre els joves, per omplir el buit ideològic del règim. De fet, Pequín va finançar la gran producció cinematogràfica *Confuci*, de la realitzadora Hu Mei, estrenada el 22 de gener de 2010 a tots els cinemes de la Xina. El suport polític a aquesta pel·lícula va ser tal que les autoritats xineses van dificultar la distribució de la producció nord-americana *Avatar* perquè no la superés en nombre d'espectadors.⁷

Sembla que la Xina, encara que superi el comunisme, continuarà sent una societat jeràrquica en la qual a cada individu se li assignen unes regles i uns ritus en funció del seu estatus social.⁸ Aquesta tendència és difícilment comprensible des d'un Occident acostumat a jutjar altres civilitzacions des de les seves concepcions sobre l'individu i la societat. La democràcia, tal com Occident la defineix –encara que no sempre la practica–, no ha estat arrelada històricament com un valor cultural de la civilització xinesa. Tampoc la religió no n'ha estat un element bàsic. Avui, a la Xina, les organitzacions religioses segueixen controlades pel PCX. Hi prevalen el ritual i el respecte a la jerarquia dins la família i davant dels poders públics. Manel Ollé recorda que «la Xina és un àmbit històric on l'humanisme no es fonamenta en la idea d'igualtat sinó de singularitat, jerarquia i desigualtat», i que mentre que «l'humanisme d'arrel judeocristiana i romana es basa en la idea que tots som iguals davant de Déu i da-

El PCX afavoreix les ensenyances de Confuci, sobretot entre els joves, per omplir el buit ideològic del règim.

Barack Obama, la Xina i l'Índia

vant de la llei, l'humanisme d'arrel confuciana es basa en la idea que tots som diferents i que l'harmonia es cultiva quan se sap tractar cadascú segons la seva distinció, el seu rang, la seva posició a l'escalafó de parentesc, d'edat, de nivell econòmic, de nivell social o polític».⁹

La Xina ha gestionat amb mestria la seva incorporació a l'economia global i n'ha sortit molt beneficiada, fins al punt que el 2010 serà el motor de prop del 50% del creixement mundial. Aquesta tendència anuncia que l'economia xinesa, que ja ha superat la del Japó, també atraparà l'estatunidenca en menys de dues dècades. Tanmateix, una altra gran preocupació dels EUA i la UE deriva no tant del ràpid ascens econòmic xinès com de la possibilitat que alguns trets del seu model de capitalisme sense pluralisme polític puguin ser, en plena crisi d'Occident, exportables a altres

La Xina estén el missatge que és possible assolir un alt nivell de desenvolupament econòmic sense una plena democratització política.

continents i països en vies de desenvolupament. La Xina estén el missatge que és possible assolir un alt nivell de desenvolupament econòmic sense una plena democratització política, com va succeir en el cas de Singapur. Aquest missatge és ben rebut, en clau política, pels governs de diversos països en vies de desenvolupament que aplaudeixen la no-ingerència xinesa en els afers interns dels estats. Els dirigents xinesos veuen en l'actual crisi econòmica global, que es va originar als EUA, la gran oportunitat per demostrar les excel·lències i fins i tot la superioritat del sistema políticoeconòmic xinès sobre el model occidental.¹⁰ Tanmateix, la Xina evitarà parlar d'un G-2 o caure en un optimisme exagerat perquè encara depèn del sector exterior, de la mateixa manera que els EUA necessiten que la Xina els ajudi a sostenir el dòlar.

Amb tot, alguns analistes afirmen que el sistema polític xinès pot influir en determinats països com Vietnam i Corea del Nord, però que no és «plenament» transferible com a model a altres àmbits geogràfics o culturals. D'una banda, el règim xinès conserva encara elements del leninisme en el seu funcionament intern, tot i que el PCX està obrint gradualment vies de participació política, sobretot en l'àmbit local. D'altra banda, el sistema econòmic evoluciona cap a un capitalisme «híbrid» en el qual l'Estat manté el control econòmic a través de la planificació econòmica i un sector públic poderós.¹¹ Existeix un factor diferencial de caràcter cultural.

Així, el capitalisme xinès sol qualificar-se com a confuciana per la influència de valors de la civilització xinesa que són, per tant, diferents dels que defineixen altres civilitzacions com l'occidental, la hindú i la islàmica.

La trobada que van mantenir Barack Obama i Hu Jintao el novembre del 2009 a Pequín va ser cordial però poc fructífera. Obama va oferir una nova era de diàleg i de cooperació d'igual a igual, però les pretensions nord-americanes en relació amb la cotització del iuan respecte al dòlar o el canvi climàtic, entre d'altres, van ser acollides amb lleus somriures o grans silencis, actituds que a la Xina signifiquen una resposta evasiva o negativa. Les agendes polítiques no coincidents generen tensions contínues. Els EUA, amb unes eleccions a la vista, necessiten corregir els seus desequilibris econòmics i crear ocupació. La Xina, però, també necessita créixer i crear ocupació per legitimar el lideratge del PCX. Possiblement revaluarà una mica el iuan, potser un 5% el 2010, però aquest augment dista molt del que s'espera a Washington. Frenar el programa nuclear de l'Iran és una altra prioritat de la política exterior dels EUA, mentre que la Xina es resisteix a donar suport a les sancions a Teheran, un dels seus principals proveïdors energètics. Tampoc no s'aconsegueix desbloquejar el conflicte nuclear nord-coreà. D'altra banda, el Pentàgon va anunciar el 29 de gener la venda d'un lot d'armes a Taiwan per valor de 6.400 milions de dòlars, i va justificar-la amb l'argument que la Taiwan Relations Act del 1979 obliga els EUA a assegurar la capacitat defensiva de l'illa. Pequín hi va reaccionar durament i va amenaçar amb sancionar les empreses nord-americanes –com Boeing– que participaven en la venda. Pequín acusa Washington d'incomplir un protocol signat el 1982 en el qual es comprometia a reduir progressivament les seves vendes d'armes a Taiwan. Altres friccions bilaterals sorgeixen per les diferents posicions o percepcions respecte a qüestions relacionades amb els drets humans, com ara el Tibet i Xinjiang, o el lliure accés a Internet, que Pequín considera com a assumptes interns xinesos.

El Tibet i Xinjiang són qüestions extremament sensibles per a Pequín. Es tracta d'afers on hi ha en joc una multiplicitat d'interessos polítics i econòmics que afecten la política interior i exterior xinesa. Tot i que són territoris poc poblats, ocupen una part substancial de la Xina i són rics en recursos naturals: l'Himàlaia és la font dels grans rius asiàtics i Xinjiang

Barack Obama, la Xina i l'Índia

oculta grans reserves de petroli i gas. Quan el 18 de febrer Obama va rebre discretament a porta tancada i durant quaranta-cinc minuts el Dalai Lama a Washington, Pequín va qualificar-ho com una greu interferència en els seus afers interns i una ofensa als sentiments nacionals del poble xinès. Això era d'esperar, si es té en compte que el 2008 la Xina va cancel·lar una cimera amb la UE després d'una trobada entre Nicolas Sarkozy i el Dalai Lama a Praga. El mes de març d'aquell any olímpic es van produir greus disturbis a Lhasa, seguits d'una campanya de repressió política i judicial contra els dissidents tibetans.

La reacció xinesa a la trobada entre els dos premis Nobel de la Pau del 1989 i el 2009, respectivament, va ser estrepitosa, malgrat que Obama va reiterar a Pequín que el Tibet és part de la Xina i fins i tot va ajornar uns mesos la seva trobada amb el Dalai Lama, prevista inicialment per a l'octubre. El líder espiritual tibetà tampoc no posa en qüestió la sobirania xinesa sobre el Tibet; només reclama una major autonomia dins l'Estat xinès per preservar la identitat nacional i cultural del poble tibetà, expressada a través de la llengua i la religió. Per què Pequín té tanta por d'un pacifista que en ple hivern visita Washington descalç i vestit amb una simple túnica de color safrà?

Tant al Tibet com a Xinjiang hi ha en joc les bases de l'entramat de l'estructura estatal liderada pel PCX i l'exèrcit. No es pot negar que el procés modernitzador de l'economia i les infraestructures del Tibet és positiu. Tanmateix, aquest procés es produeix mitjançant una forta immigració dels xinesos del grup ètnic *han*, els grans beneficiats en detriment dels tibetans. De fet, les diferències econòmiques i socials entre tots dos grups no paren de créixer. El mateix succeeix a Xinjiang, on els immigrants *han*, que estan millor preparats i tenen el suport del PCX, ocupen els llocs clau en la vida política i econòmica. D'altra banda, el règim limita les pràctiques religioses dels uigurs, que són majoritàriament musulmans sunnites, alhora que prioritza l'ensenyament del xinès mandarí. Pequín impulsa un nacionalisme xinès que identifica amb la majoria *han*, i a mesura que s'incentiva la immigració *han* i aquesta creix, la identitat cultural, lingüística i religiosa dels tibetans i dels uigurs es va diluint.

Però la Xina dista molt de ser un estat nació. Més aviat és un imperi que agrupa una diversitat de nacions i identitats culturals. I afronta, igual

que altres estats plurinacionals del continent asiàtic, un ressorgiment de les identitats culturals. La Constitució xinesa vigent reconeix l'existència de cinquanta-sis grups ètnics. Els *han* representen gairebé el 90% de la població xinesa; els altres cinquanta-cinc grups ètnics minoritaris, només el 10%, tot i que estan repartits pel 60% del territori. La gran preocupació del règim és que els *han* tampoc no constitueixen un grup homogeni perquè existeix entre ells una gran diversitat cultural i lingüística, si bé comparteixen una escriptura comuna. Per exemple, els cantonesos que viuen al sud-est són diferents culturalment i lingüísticament dels *han* de Pequín i d'altres províncies del nord-est xinès. El PCX tem obrir, al Tibet i Xinjiang, la caps de Pandora que pugui alimentar altres reivindicacions econòmiques i culturals dins de la majoria *han*. Això explica que Pequín rebutgés les demandes d'una major autonomia per al Tibet en àmbits com la religió, la cultura o l'educació que van presentar els dos enviats del Dalai Lama a la reunió celebrada a finals de gener del 2010, la novena des del 2002.¹² També explica les reaccions nacionalistes del Govern xinès, que acusa els EUA i Europa de pretendre trencar l'harmonia social i l'existència d'«una» identitat xinesa amb el seu suport a les reivindicacions culturals i religioses del Tibet.

Pequín també aixeca la veu cada vegada que els EUA i la UE es manifesten en relació amb altres qüestions relacionades amb la situació dels drets humans a la Xina. Les friccions són constants. El proppassat 25 de desembre, Pequín va condemnar Liu Xiaobo, un destacat opositor polític al PCX, a onze anys de presó per un delictes de subversió contra l'Estat. El seu delictes va consistir simplement a ser redactor de la *Carta 08*, que reclamava reformes democràtiques a la Xina. Així mateix, va escriure i va penjar a Internet articles crítics amb el PCX. El judici celebrat a porta tancada no va durar ni tres hores, la defensa va tenir catorze minuts per exposar la seva posició i dos dies després es va conèixer la sentència condemnatòria, que va ser confirmada per un tribunal de Pequín l'11 de febrer. La Xina va desatendre les peticions dels EUA, la UE i altres institucions internacionals que demanaven l'alliberament de Liu Xiaobo. Tampoc no va fer cas dels precés de clemència del primer ministre Gordon Brown per al ciutadà britànic Akmal Shaikh, el primer europeu executat a la Xina des del 1951. Shaikh havia estat arrestat el setembre del 2007 a Urumchi, capital de

Barack Obama, la Xina i l'Índia

Xinjiang, en possessió de quatre quilos d'heroïna. Londres va manifestar que Akmal Shaikh no va tenir un judici equitatiu, ja que patia un trastorn mental i va ser utilitzat per terceres persones. El secretari d'Estat Ivan Lewis va denunciar que «la Xina no pot esperar rebre el respecte al qual aspira per part de la comunitat internacional mentre no actui conforme a alguns estàndards mínims en matèria de drets humans». Pequín va respondre, irritat, que «ningú no té dret a posar en dubte la sobirania judicial xinesa» i va exigir una rectificació als britànics.¹³

Un nou conflicte en les relacions entre els EUA i la Xina va sorgir en relació amb la llibertat d'expressió quan el 12 de gener Google va amenaçar amb cessar les seves operacions a la Xina després dels massius i sofisticats atacs informàtics que s'havien produït des de l'abril del 2009 contra la seva estructura empresarial. Els *hackers* buscaven robar els secrets comercials i els codis informàtics d'empreses i sectors relacionats amb les finances, la tecnologia, etc. També intentaven accedir a comptes de correus electrònics dels dissidents xinesos. Les investigacions van apuntar que els ciberatacs tenien el seu origen a la Xina, concretament a la Universitat Jiaotong de Xangai i a l'escola de formació professional Lanxiang.¹⁴ A més, aquest conflicte se sumava a les queixes per les restriccions que la legislació xinesa imposa als operadors d'Internet. Els EUA defensen la lliure circulació d'informació i d'idees en un Internet sense censura i temen que el model xinès no sigui seguit per altres països, como ja succeeix a l'Iran, Vietnam i l'Aràbia Saudita. Així, Hillary Clinton va afirmar que s'estava creant «un teló d'acer» a Internet. Tanmateix, la Xina defensa el seu dret a regular les activitats de les empreses estrangeres que operen al país i a controlar també aquells continguts que, com la pornografia, són perjudicials per als interessos generals i socials del país. Fins i tot acusa els EUA de voler imposar els seus valors occidentals a altres cultures en nom de la democràcia.

Més enllà de qüestions ètiques o morals, en aquest debat hi ha en joc molts interessos polítics i econòmics. Pequín vol controlar políticament Internet. El nombre d'usuaris xinesos va créixer de 298 milions el 2008 a 384 milions el 2009, i va superar els 400 milions el març del 2010. Pequín també fa els ulls grossos davant algunes activitats il·legals de pirateria industrial i tecnològica contra les empreses nord-americanes, europees, ja-

poneses i sud-coreanes que afavoreixen els competidors xinesos.¹⁵ Fins i tot l'Índia, a través del Cyber Law and IT Act Committee del país, es va queixar de les activitats al ciberespai d'un ciberexèrcit de desenes de milers d'agents xinesos que intenten penetrar a les xarxes de seguretat d'altres països. El conflicte d'interessos no ha fet més que començar i no es pot descartar que la Xina acabi provocant un cisma a Internet creant un sistema propi basat en l'escriptura ideogràfica xinesa.¹⁶

El Govern xinès ha deixat clar que serà inflexible contra aquells que de manera directa o indirecta gosin qüestionar el monopoli polític del PCX. Tanmateix, el règim està inquiet davant l'increment dels problemes de governabilitat política i social, i es veu obligat a prendre mesures polítiques contra la corrupció creixent dels quadres del Partit, especialment en l'àmbit local. El PCX ha arribat fins i tot a publicar un nou i sever codi de conducta de cinquanta-dues regles perquè els funcionaris es comportin de manera ètica i legal en l'exercici de la funció pública.¹⁷

3. L'Índia, la major democràcia del món... «amb característiques índies»

Després del seu viatge a Pequín, Barack Obama es va reunir a Washington, el 24 de novembre de 2009, amb Manmohan Singh, el primer ministre de la que és considerada la major democràcia del món. El sistema parlamentari i multipartidista de l'Índia assegura la celebració periòdica d'eleccions en diversos àmbits –el federal, el dels estats federats i el local–, cosa que permet l'alternança en el poder polític. Sota el lideratge de Jawaharlal Nehru, l'Índia es va dotar d'una Constitució federal aprovada el 26 de novembre de 1949 i que va entrar en vigor el 26 de gener de 1950. Va establir un «estat de dret», va consagrar el «principi de la divisió de poders» i va reconèixer un ampli marc de llibertats públiques i drets fonamentals als ciutadans, encara que el seu exercici es pugui veure limitat *de facto* per una estructura social molt jerarquitzada a causa de l'arrelament profund del sistema tradicional de castes socials que afecta la governabilitat de les institucions índies. El sistema de castes té les seves arrels en l'hinduisme. L'ordre jurídic indi accepta l'existència d'aquest sistema, encara que sigui indirectament, establint unes quotes de discriminació positiva en l'educació i els sectors públics a fi de corregir-ne els efectes més negatius per als grups més desfavorits, com els dàlits o «intocables», que representen el

Barack Obama, la Xina i l'Índia

A l'Índia, a diferència de la Xina, el dret i el principi de la legalitat són elements bàsics del funcionament institucional.

17% de la població.¹⁸ Tanmateix, a l'Índia, a diferència de la Xina, el dret i el principi de la legalitat són elements bàsics del funcionament institucional. A més, els jutges tenen prestigi i controlen la conformitat dels poders executiu i legislatiu al marc constitucional, malgrat que la corrupció és un mal endèmic.

a) L'Índia és un país de grans contrastos. La societat índia té un sector empresarial dinàmic amb grans firmes multinacionals com Tata i una classe mitjana creixent, que conviu amb l'aglomeració de pobres més gran del planeta. Des del 1991, el país ha assolit un gran creixement econòmic que l'ha situat en el grup dels BRIC (Brasil, Rússia, Índia i Xina), però un 77% de la població sobreviu encara amb menys de dos dòlars el dia. És una potència nuclear i un líder de les tecnologies de la informació, però té quasi un 40% d'analfabets. També compta amb un gran capital humà molt jove i amb la segona diàspora més important del món, després de la xinesa, amb una forta influència als EUA, la Gran Bretanya i altres països occidentals. A més, l'anglès és la llengua franca del continent indi, cosa que representa un gran avantatge sobre la Xina, que va endarrerida en el coneixement de la llengua d'Internet i dels negocis internacionals. Tanmateix, la diàspora xinesa gestiona un major volum de capitals, que procedeixen principalment de Hong Kong, Taiwan, Singapur i altres països del sud-est asiàtic. No és casual que la Xina obrís les seves primeres zones econòmiques especials al costat o prop de Hong Kong i Taiwan. En canvi, aconseguir crear una zona econòmica especial a l'Índia és gairebé una quimera davant les dificultats per superar les traves polítiques i administratives. L'Índia, a diferència de la Xina, pateix un gran dèficit en infraestructures i no s'ha obert prou a les inversions estrangeres.

L'Índia va celebrar del 16 d'abril al 13 de maig de 2009, i per quinzena vegada, unes eleccions legislatives. Un total de 714 milions d'indis dels vint-i-vuit estats de la Unió van ser cridats a votar els 543 diputats de la *Lok Sabha*, la cambra baixa del Parlament. El Partit del Congrés va guanyar les eleccions i, legitimat pel vot ciutadà, Manmohan Singh, de setanta-set anys, governa sobre un enorme mosaic de pobles, cultures, llengües, religions i tradicions on viuen o sobreviuen 1.150 milions de persones. El

gran miracle indi no és tant econòmic com polític. Malgrat els grans reptes econòmics i socials i les tensions religioses o culturals entre els hindús (80,5%), els musulmans (13,5%), els cristians (2,3%) i els sikhs (1,9%), l'Índia ha mantingut «viu» el sistema democràtic des de la seva independència. El pluralisme polític acostuma a conduir a la constitució de governs de coalició que canalitzen la participació dels diversos grups socials i religiosos. Un exemple de tolerància: en un país majoritàriament hindú, la presidenta del Partit del Congrés, Sonia Ghandi, és cristiana; el primer ministre, Manmohan Singh, és sikh, i la presidenta de la cambra baixa, Meira Kumar, pertany als dàlits o «intocables».

Com explicar aquest colossal exercici democràtic en un país amb tanta diversitat territorial, social i religiosa? Pavan K. Varma afirma que els indis «no són democràtics per instint o temperament, [sinó que] la democràcia ha sobreviscut i prosperat a l'Índia perquè aviat es va veure com un dels sistemes més efectius per a la mobilització social, així com per a l'adquisició de poder».¹⁹ Els indis són extraordinàriament sensibles al càlcul del poder i a l'estatus que aquest atorga en una societat molt jerarquitzada i fragmentada per la pertinença a una casta o subcasta social o a un grup religiós. Tot i l'erosió lenta però perceptible de les jerarquies socials, a l'Índia, com en altres societats orientals, l'estatus i les xarxes de connexions continuen sent de vital importància. En aquest context, les eleccions democràtiques són als ulls dels indis un mitjà per intentar millorar el seu estatus i la seva influència en l'àmbit territorial i social on viuen. I allò veritablement meritori és que els processos electorals indis s'han desenvolupat quasi ininterrompudament des de la independència del país. És evident que no es tracta d'una democràcia parlamentària d'estil britànic, però és una democràcia que funciona i que s'ha adequat a la «psique índia» i a les característiques especials del país.

No obstant això, l'Índia afronta grans amenaces internes i externes per a la seva estabilitat política i social. El país serà en dues dècades el més poblat del món, superant la Xina. El 2010 hi naixeran vint-i-set milions de persones. A més, hi persisteixen grans desigualtats territorials i socials, agreujades per la gran fragmentació social i religiosa. Així mateix, els problemes territorials també afecten l'arquitectura federal índia. El Govern indi va anunciar el 9 de desembre el projecte de crear el nou es-

Barack Obama, la Xina i l'Índia

tat federat de Telangana, que se segregaria de l'estat d'Andhra Pradesh, un dels més grans i poblats del país amb cent setanta milions d'habitants. No seria la primera vegada que es reforma el mapa federal indi, atès que el 2000 ja es van crear tres nous estats a Chhattisgarh, Jharkhand i Uttarakhand. Però Nova Delhi tem que no s'alimentin les reivindicacions d'altres regions que també reclamen constituir-se en nous estats dins la Unió Índia, com és el cas de Vidarabha (estat de Maharashtra), Harit i Poorvanchal (estat d'Uttar Pradesh) o de Gorkhaland (estat de Bengala Occidental).²⁰ D'altra banda, Nova Delhi ha d'afrontar, a més del fonamentalisme musulmà, els cops terroristes dels guerrillers naxalites, d'ideologia maoista, molt actius en diversos districtes del centre i de l'est del país.

L'Índia se sent envoltada per una perifèria cada cop més perillosa, amb estats inestables políticament i socialment.

Però també són importants les amenaces exteriors. L'Índia se sent envoltada per una perifèria cada cop més perillosa, amb estats inestables políticament i socialment com el Pakistan, Bangla Desh, el Nepal, Myanmar i Sri Lanka. La radicalització islamista als dos primers, uns estats quasi fallits amb cent vuitanta i cent quaranta milions de musulmans, respectivament, podrien desestabilitzar els equilibris interns a l'Índia i provocar, al seu torn, una radicalització dels nacionalistes hindús.

b) L'Índia i la Xina són dues civilitzacions grans i antigues que comparteixen una frontera comuna des que Mao va annexionar el Tibet el 1951. Onze anys després, el 1962, tots dos països van mantenir una guerra per les seves disputes territorials, que encara no han estat resoltes. La Xina reclama a l'Índia des dels anys quaranta un territori de 90.000 km² que avui està integrat a l'estat d'Arunachal Pradesh. El 1913, els britànics i els indis van signar un acord secret amb les autoritats tibetanes d'aleshores que establia una línia fronterera, l'anomenada línia McMahon, que cedia aquella zona a l'Índia. Aquesta cessió mai no va ser reconeguda per la Xina. Al seu torn, l'Índia reclama a la Xina un territori de 38.000 km² a la zona d'Aksai Chin, al Caixmir, ocupada per l'exèrcit xinès durant el conflicte del 1962. A més, tampoc no reconeix la sobirania xinesa sobre altres 5.180 km² cedits per Pakistan el 1963. A la frontera de l'Himàlaia, doncs, es troben els conflictes que enverinen les relacions polítiques entre els dos colossos asiàtics.

La presència del Dalai Lama a Dharamsala, al nord de l'Índia, on viu exiliat des que va fugir de Lhasa el 1959, constitueix un altre factor de tensió bilateral. La Xina va protestar enèrgicament quan el proppassat novembre el Dalai Lama va visitar els monestirs budistes de Tawang, a la zona reclamada per la Xina a Arunachal Pradesh. També van protestar per la visita anterior a aquest estat indi que va efectuar Manmohan Singh el 3 d'octubre. Pequín fins i tot va intentar bloquejar la concessió d'un préstec del Banc Asiàtic de Desenvolupament a l'Índia, per un valor de 2.900 milions de dòlars, destinat a finançar projectes de desenvolupament agrari a Arunachal Pradesh. Nova Delhi va reiterar a la Xina que Arunachal és una part integral i inalienable de l'Índia.²¹

Però, més enllà de les disputes territorials, l'aigua pot convertir-se en una arma política en mans xineses i en la font potencial de nous conflictes bilaterals perquè és a l'altiplà del Tibet on neixen quasi tots els rius principals de l'Índia.²²

L'aigua pot convertir-se en una arma política en mans xineses, on neixen quasi tots els rius principals de l'Índia.

La Xina, saltant la barrera de l'Himàlaia, augmenta ràpidament la seva esfera d'influència regional al Pakistan, el Nepal, Bangladesh, Myanmar i Sri Lanka. Fins i tot competeix amb els indis en alguns països africans de l'Índic, com Maurici i les illes Maldives. Alguns analistes estatunidencs manifesten que la Xina està enfilant «un collar de perles» al voltant de l'Índia a través de l'establiment d'una xarxa d'aliances econòmiques i marítimes en un espai que els indis consideraven històricament com un *mare nostrum*. Per l'oceà Índic passen les rutes internacionals d'aprovisionament energètic que, travessant els estrets de Malacca, arriben a la Xina, el Japó i Corea del Sud. Els xinesos financen la construcció o modernització dels ports de Gwadar (Pakistan), Chittagong (Bangla Desh), Sittwe, Mergui i Dawei (Myanmar) i Hambantota (Sri Lanka). Tot i que justifiquen la seva estratègia amb raons exclusivament comercials, Nova Delhi recela davant la possibilitat que aquests ports puguin ser utilitzats com a bases militars en cas que esclati un conflicte a la regió, tal vegada contra l'Índia.²³ Finalment, el Nepal, un aliat tradicional de l'Índia, s'està apropant a la Xina. Pequín li està concedint una gran ajuda financera per construir infraestructures que millorin les comunicacions i el comerç bilateral, així com assistència tècnica per reforçar el control dels

Barack Obama, la Xina i l'Índia

passos de la serralada que són utilitzats pels budistes tibetans per entrar i sortir del Tibet.²⁴

En canvi, el comerç bilateral entre l'Índia i la Xina no para de créixer i pot assolir els 60.000 milions de dòlars el 2010. La Xina ja s'ha convertit en el primer soci comercial de l'Índia, tot i que les relacions comercials són encara modestes i molt desequilibrades a favor de la Xina. Els empresaris indis temen que el seu mercat interior no es vegi inundat de productes xinesos cada cop més barats que incrementin el dèficit comercial indi. D'altra banda, les autoritats índies bloquegen les inversions xineses en determinats sectors industrials i de serveis, com el de les telecomunicacions. L'Índia es mostra inquieta davant la creixent potència comercial i inversora xinesa des de l'Àsia central i del sud fins al sud-est asiàtic, sobretot després de la signatura de l'acord de lliure comerç entre la Xina i l'ASEAN (ACFTA), que va entrar en vigor l'1 de gener de 2010 i que el 2015 englobarà un gran mercat de 1.900 milions de persones. La Xina s'ha obert més a l'exterior que l'Índia, que tradicionalment ha intentat protegir el seu gran mercat interior enfront de tercers. Cal recordar que el creixement xinès s'ha basat principalment en el sector exportador, mentre que l'indi s'ha sustentat més en el consum intern. No obstant això, l'Índia està canviant la seva estratègia i el 2009 va signar acords de lliure comerç amb l'ASEAN i Corea del Sud, en vigor des de l'1 de gener de 2010.²⁵ Finalment, l'Índia importa el 76% dels recursos energètics que consumeix i per obtenir-los ha de competir amb la Xina en els mercats mundials. Malgrat tot això, ambdós països van defensar posicions comunes enfront dels EUA a la Conferència sobre el Canvi Climàtic celebrada a Copenhaguen el desembre del 2009.

c) George Bush va considerar l'Índia com un poder emergent al sud de l'Àsia amb capacitats per contrapesar la irrupció xinesa i, en conseqüència, va animar-la a sumar-se a una aliança estratègica amb els EUA i les grans democràcies de l'Àsia-Pacífic com el Japó, Corea del Sud i Austràlia. El 2007, els EUA i l'Índia van signar un acord de cooperació civil nuclear, ratificat pel Senat estatunidenc l'1 d'octubre de 2008, que permet la transferència de tecnologia i combustible nuclears a l'Índia, malgrat la fina línia que separa l'ús civil del militar. L'arribada de Barack Obama a la Casa Blanca ha creat incertesa sobre l'aplicació de l'acord i és possible

que, per facilitar-ne l'operativitat, l'Índia ratifiqui a mitjà termini el Tractat sobre la no-prolifерació nuclear.²⁶

L'última crisi econòmica global ha alterat la situació internacional i regional. El fet que Hillary Clinton no inclogués l'Índia en la primera gira que va fer a l'Àsia el febrer del 2009 va disgustar Nova Delhi. En canvi, la secretària d'Estat nord-americana sí que va visitar la Xina, considerada per Washington un soci necessari per resoldre els problemes asiàtics i globals, sense insistir en les qüestions sobre els drets humans. També Obama va obviar la qüestió del Tibet en el viatge que va fer a Pequín el novembre. La prioritat exterior dels EUA és intentar resoldre la deteriorada situació militar a l'Afpak, així com frenar els programes nuclears de l'Iran i Corea del Nord. La clau és el Pakistan, una potència nuclear amb una fràgil situació política i econòmica i el niu dels grups terroristes que van cometre un atemptat a Bombai el 26 de novembre de 2008, que va provocar cent seixanta-sis morts i sis-cents ferits. Un Pakistan fallit en mans dels talibans encendria una reguera de pólvora per tota la regió, des del mar Caspi, passant pel golf Pèrsic, fins a l'oceà Índic. Els EUA promouen sense èxit una solució regional –que inclou el diàleg amb l'Iran– per guanyar la batalla contra el terrorisme islamista, insistint que constitueix una amenaça per a tots els estats de la regió. Però els indis temen que no es lligui la frenada del fonamentalisme islàmic amb la solució de l'enquistat conflicte del Caixmir, que ja va causar tres enfrontaments armats entre indis i pakistanesos els anys 1947, 1965 i 1999. L'Índia s'oposa a qualsevol intent de resolució d'aquest conflicte en un marc de negociació internacional perquè el considera una qüestió estrictament bilateral entre l'Índia i el Pakistan. El proppassat 25 de febrer, tots dos països van reprendre el diàleg al més alt nivell amb una trobada entre els seus secretaris d'Estat a Nova Delhi.

La cimera entre Obama i Manmohan Singh que va tenir lloc a Washington el novembre va servir per impulsar el diàleg polític i la cooperació econòmica entre els seus països, especialment després dels últims problemes sorgits en les relacions entre els EUA i la Xina. El comerç bilateral entre els EUA i l'Índia és modest però no para de créixer, amb un superàvit a favor del país asiàtic. Les exportacions índies als EUA superen d'un 25% les exportacions nord-americanes a l'Índia, que a poc a poc es va obrint a les in-

Barack Obama, la Xina i l'Índia

versions estatunidenques. Tot i així, de moment aquestes inversions no més representen un terç de les que els EUA fan a la Xina. D'altra banda, la diàspora índia constitueix un factor dinamitzador, ja que tres milions de ciutadans indis o d'ascendència índia viuen als EUA.

També l'Índia i el Japó han impulsat les relacions bilaterals amb motiu de la visita del primer ministre Yukio Hatoyama a Nova Delhi del 27 al 29 de desembre de 2009.²⁷ Ambdós països comparteixen la preocupació per l'ascens del colós xinès i el desig de preservar un equilibri de poders a l'Àsia. També comparteixen valors democràtics i les seves economies són complementàries. Les relacions econòmiques entre ambdós països s'han accelerat i el comerç bilateral, xifrat en 13.000 milions de dòlars el 2008, es podria apropar a 20.000 milions de dòlars el 2009. La balança comercial és favorable al Japó. Tanmateix, les inversions japoneses a l'Índia ja van superar el 2008 les fetes a la Xina. Ambdós països han celebrat dotze rondes de negociacions per assolir un acord de lliure comerç, però fins ara no s'han produït gaires avenços. Els indis insisteixen, sense èxit, que s'hi inclogui el sector de serveis per facilitar l'entrada de les empreses de *software* i *outsourcing* índies al Japó. D'altra banda, l'Índia és el principal destí de l'Ajuda Oficial al Desenvolupament japonesa.

4. L'evolució del règim xinès, el gran interrogant del segle XXI

És innegable que el desenvolupament xinès és avui molt superior a l'indi, tot i que cal recordar que les reformes econòmiques índies no es van iniciar fins al 1991, tretze anys més tard que les xineses, impulsades per Deng Xiaoping el 1978. Un sistema autoritari com el xinès pot, a curt i mitjà termini, mobilitzar grans recursos per fer créixer ràpidament el país. No obstant això, si falten uns contrapesos o controls democràtics, també es poden cometre grans i greus errors polítics i econòmics.

Un sistema democràtic no garanteix per si sol el desenvolupament o l'eficiència econòmica, però això no ha de ser una excusa per negar o limitar els avantatges de viure en una democràcia com l'Índia, on la legitimitat del poder rau en el sufragi universal i lliure. Fins i tot al Japó, Corea del Sud i Taiwan, amb una base cultural confuciana com la de la Xina, sí que existeix un pluripartidisme que assegura l'alternança política en l'exercici del poder. Tot i així, la democràcia perd empenta a l'Àsia, com tam-

bé ho fa en altres continents. Freedom House afirma que l'any 2009 quaranta països van patir un deteriorament de les llibertats.²⁸

L'economia xinesa ha crescut molt però de manera desigual i amb un greu impacte mediambiental. A la Xina persisteix la corrupció i s'incrementen les desigualtats territorials i socials. Aquest país ocupa el norantadòsè lloc, entre un total de cent vuitanta-dos països, en l'índex de desenvolupament humà del PNUD 2009. L'Índia presenta desigualtats superiors i ocupa el lloc cent trenta-quatrè d'aquest rànquing, però amb l'avantatge de tenir un sistema polític i institucional capaç de canalitzar la participació dels grups i els interessos polítics, econòmics i socials del país. L'Índia demostra una capacitat admirable de gestionar la diversitat i la conflictivitat, i el que és més important: els indis creuen i confien en els avantatges de viure en un sistema democràtic, malgrat totes les seves imperfeccions. En les eleccions generals celebrades el 2009, 417 milions de ciutadans indis van escollir per sufragi universal i lliure els seus representants entre diferents opcions polítiques. També els japonesos van acudir a les urnes el 30 d'agost de 2009 i van decidir l'alternança política, igual com van fer-ho els sud-coreans el 2007 i els taiwanesos el 2008.

A la Xina, a diferència de l'Índia, no hi ha eleccions ni premsa lliures. La dissidència de tot tipus és reprimida o silenciada, com es va demostrar amb la dura condemna a Liu Xiaobo per demanar simplement, i de manera pacífica, la democràcia. L'1 d'octubre de 2009 les autoritats xineses van celebrar el seixantè aniversari de la fundació de la República Popular Xinesa, proclamada per Mao Zedong el 1949. Tanmateix, als súbdits xinesos els oculten el que realment va succeir fa vint-i-un anys, el 4 de juny de 1989, a la plaça de Tiananmen o distorsionen el que succeeix avui al Tibet, a Xinjiang i a altres parts de la Xina.

El Govern xinès també va censurar les referències de Barack Obama als drets humans en el discurs que va fer a Xangai, i fins i tot restringeix el lliure accés a Internet o les activitats de les ONG com Oxfam, que el propassat mes de febrer va decidir suspendre els seus programes a la Xina, després de ser acusada per les autoritats governamentals de dur a terme activitats contràries als interessos xinesos.²⁹ Tot això evidencia el dèficit democràtic del sistema polític xinès, que pretén assegurar «l'harmonia so-

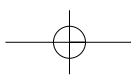
Barack Obama, la Xina i l'Índia

Els EUA i la UE han de mantenir una posició ferma en la defensa de l'exercici dels drets humans i d'aquelles llibertats com les d'expressió, associació i religió que, més enllà de les diverses civilitzacions o diferències culturals, són valors universals.

cial» dins del sistema monopolitzat pel PCX. Obrir les portes al pluralisme i a la diversitat existent al país és, des de la nostra òptica, la gran assignatura pendent i una de les llacunes o insuficiències de la governabilitat del colós xinès, tot i que potser molts xinesos no siguin del mateix parer. Els EUA i la UE han de mantenir una posició ferma en la defensa de l'exercici dels drets humans i d'aquelles llibertats com les d'expressió, associació i religió que, més enllà de les diverses civilitzacions o diferències culturals, són valors universals.

Tant Barack Obama com Yukio Hatoyama necessiten entendre's amb la Xina. Però els EUA i el Japó han de valorar el pes creixent de l'Índia en la complexa geopolítica mundial i asiàtica; i la UE, políticament quasi absent a l'Àsia, hauria de fer el mateix. No poden obviar l'Índia, cridada a ser en dues dècades la tercera economia mundial per la seva població, la seva dimensió i la seva capacitat de creixement econòmic. A més, cal remarcar la meritòria aposta índia per un sistema democràtic parlamentari i el respecte a les llibertats públiques i els drets humans. L'Índia constitueix un aliat imprescindible per sumar-se, amb els EUA, la UE, el Japó, Corea del Sud, Austràlia i altres països, a la defensa dels valors democràtics enfront de la Xina i aquells països com Rússia que desenvolupen uns models capitalistes farcits de trets autoritaris o restrictius amb l'exercici i la protecció efectiva dels drets humans. Hi ha també raons econòmiques per tenir en compte l'Índia, atès el seu gran dinamisme empresarial i tecnològic. L'Índia pot ser un soci comercial que ajudi a corregir l'excessiva i desequilibrada dependència comercial dels EUA, la UE i els seus aliats a l'Àsia-Pacífic respecte a la Xina.³⁰ Però tampoc no es pot descartar que es produeixi, prèvia solució de les seves disputes territorials, una convergència d'interessos estratègics entre la Xina i l'Índia davant la notable complementarietat de les seves economies.³¹

L'evolució del règim polític xinès constitueix un dels grans interrogants del segle XXI. A més, aquest país haurà d'afrontar grans problemes socials en el futur, que van dels mediambientals al ràpid envelliment de

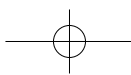

VIA² 04/2010 REVISTA DEL CENTRE D'ESTUDIS JORDI PUJOL

la població com a herència de la política del fill únic que s'ha aplicat des de finals dels anys setanta. En tot cas, la Xina continuarà sent la Xina. Més de quatre mil anys la contemplen.

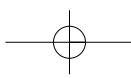
NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

- 1 CASTELLS, Manuel. 2009. «¿Fin del unilateralismo?». *La Vanguardia* (26 de setembre).
- 2 STORY, Jonathan. 2004. *China. Cómo transformará China los negocios, los mercados y el nuevo orden mundial*. Madrid: McGraw-Hill.
- 3 GINÉ DAVÍ, Jaume. 2009. «Retos y realidades de Asia Oriental en el 2008». *Anuario Asia-Pacífico 2008*. Barcelona, p. 21-31.
- 4 SISI, Francisco. 2010. «Fears real and imagined». *Asia Times* (8 de gener).
- 5 LEYS, Simon *et al.* 2009. «Confucius, 2500 ans de sagesse». Dossier especial de *Le Magazine Littéraire*, núm. 491 (novembre): 61-86.
- 6 JUNBO, Jian. 2009. «Confucionism a vital string in China's bow». *Asia Times* (8 d'octubre).
- 7 AIXIN, Chai. 2010. «Confucius superstar du cinéma». *Courrier International*, núm. 1006 (febrer): 25. Wong, Stephen. 2010. «Avatar hits home in China». *Asia Times* (16 de febrer).
- 8 ZHONG, Wu. 2009. «Beyond Confucius and communism». *Asia Times* (3 d'octubre).
- 9 OLLÉ, Manel. 2005. *Made in China: El despertar social, político y cultural de la China contemporánea*. Barcelona: Destino, p. 114. Sisci, Francisco. 2009. «West confused over confucians». *Asia Times* (10 de setembre).
- 10 GINÉ DAVÍ, Jaume. 2009. «Asia, diplomacia entre gigantes». *Política Exterior*, núm. 130 (juliol-agost): 145-154. Giné Daví, Jaume. 2009-2010. «Obama apuesta por Asia». *Economía Exterior*, núm. 51 (hivern): 115-123.
- 11 SHAMBAUGH, David. 2010. «Is there a Chinese model?». *China Daily* (1 de març).
- 12 WONG, Edward. 2010. «China rejects demands for greater Tibetan autonomy». *The New York Times* (1 de febrer).
- 13 «Colère à Londres après l'exécution d'un Britannique en Chine». 2009. *Le Monde* (29 de desembre).
- 14 BARBOZA, David. 2010. «Hacking inquiry puts China's elite in new light». *The New York Times* (22 de febrer). Clifton, Eli. 2010. «Echoes of ideologies clashing». *Asia Times* (25 de gener).
- 15 PEDROLETTI, Brice. 2010. «Washington et Pékin s'affrontent sur Google». *Le Monde* (23 de gener). Chellaney, Brahma. 2010. «Los ciberguerreros de la China». *La Vanguardia* (6 de març).
- 16 GUILLARD, Hubert. 2010. «Chine, vers un grand schisme de l'Internet?». *Le Monde* (19 de febrer).
- 17 SOMMERVILLE, Quentin. 2010. «China communists get new ethics». *BBC News* (24 de febrer).
- 18 AGRAWAL, Purushottam. 2007. «Les castes contre les classes». *Manière de Voir*, núm. 94 (*Réveil de l'Inde*, agost-setembre): 8-11.
- 19 VARMA, Pavan K. 2006. *La India en el siglo XXI*. Barcelona: Ariel.

Barack Obama, la Xina i l'Índia

- 20** NANDA, Prakash. 2010. «Time to restructure India». *UPI Asia Online* (18 de desembre).
Bobin, Frédéric. 2010. «L'architecture fédérale de l'Inde remise en question». *Le Monde* (23 de desembre).
- 21** PHILIP, Bruno. 2009. «Aggravation des tensions frontalières entre New Delhi et Pékin». *Le Monde* (16 d'octubre). Wong, Edward. 2009. «China and India dispute enclave on edge of Tibet». *The New York Times* (4 de setembre).
- 22** CHELLANEY, Brahma. 2010. «La divisoria de aguas chino-india». *La Vanguardia* (5 de gener).
- 23** BAJAJ, Vikas. 2010. «India worries as China builds ports in South Asia». *The New York Times* (16 de febrer). Philip, Bruno. 2010. «La Chine tisse un ambitieux "collier de perles" portuaire autour de l'Inde». *Le Monde* (24 de febrer).
- 24** YARDLEY, Jim. 2010. «China intensifies tug of war with India on Nepal». *The New York Times* (18 de febrer).
- 25** GINÉ DAVÍ, Jaume. 2010. «Seúl y Nueva Delhi cada vez más cerca». *Igadi* (2 de febrer).
- 26** FIDLER, David P. 2010. «India wants to join the Non-Proliferation Treaty as a weapon state». *YaleGlobal Online* (27 de gener).
- 27** NANDA, Prakash. 2009. «India and Japan: strategic convergence». *UPI Asia Online* (30 de desembre). Koike, Yuriko. 2010. «La alianza Suzuki». *La Vanguardia* (2 de març).
- 28** Freedom House. *Map of Freedom 2009*. Rizzi, Andrea. 2010. «El ciudadano se aleja de sus líderes». *El País* (27 de febrer): 34-35.
- 29** EWING, Kent. 2010. «NGOs with Chinese characteristics». *Asia Times* (4 de març). Evans, Annemarie. 2010. «Oxfam suspends programme in China». *BBC News* (24 de febrer).
- 30** CHELLANEY, Brahma. 2008. «El tigre frente al dragón: ¿servirá India de contrapeso a China?». *Vanguardia Dossier*, núm. 27 (abril-juny): 75-79. Chellaney, Brahma. 2010. «Configuración de un nuevo orden asiático: la importancia de la ecuación India-China». *Vanguardia Dossier*, núm. 34 (gener-març): 39-43.
- 31** BUSTELO, Pablo. 2010. *Chindia. Asia a la conquista del siglo XXI*. Madrid: Tecnos.

Jurista. Directora de l'Institut Borja de Bioètica. (Universitat Ramon Llull)

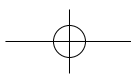
Núria Terribas*

Avortament: l'estat de la qüestió

La discussió sobre l'avortament planteja un doble debat jurídic i moral. La legislació actual, a l'empara dels darrers pronunciaments del Tribunal Constitucional, restringeix el dret a la vida a l'individu ja nascut, sense per això deixar de vetllar per la figura del qui ha de néixer. En un entorn jurídic que majoritàriament reconeix el dret a l'avortament, fins a aquest moment la legislació s'ha centrat a donar cobertura legal a la pràctica restringida de l'avortament, però s'ha mostrat incapaç de contenir tot un seguit d'actuacions mèdiques i decisions personals que permeten parlar d'un veritable frau de llei en la seva posada en pràctica. Aquest fet s'evidencia des del moment en què sabem que el 97% dels casos se sostenen en un suposat perill per a la salut mental de la mare. Hem passat, doncs, a una acceptació tàcita del fenomen, més enllà de la necessitat d'exigir-ne una causa fins al moment reduïda al paper de requeriment administratiu. El nou projecte de llei tracta de resoldre aquest fet a partir de la introducció de nous supòsits despenalitzadors, però, a parer de l'autora, queda lluny de resoldre els elements de fons, tant culturals com de praxi mèdica, sobre els quals necessàriament cal situar aquest debat.

En relació amb el difícil tema de l'avortament, la vessant jurídica pren un especial protagonisme i relleu pel fet que es tracta d'un tema vinculat, d'una banda, al dret a la vida del no nascut i que obliga a tractar-lo

* nterribas@ibb.hsjdbcn.org

Avortament: l'estat de la qüestió

si més no des de la reflexió del «dret fonamental a la vida» i, d'altra banda, als drets de la dona a la pròpia autodeterminació o decisió sobre el propi cos.¹

Des del primer punt de vista, esdevé essencial revisar quin ha estat el criteri del Tribunal Constitucional espanyol en l'anàlisi d'aquest punt, quan l'any 1985 se li va qüestionar la constitucionalitat de la llei despenalitzadora, amb relació a l'art. 15 CE que proclama que «tots tenen dret a la vida i a la integritat física i moral [...]». A la Sentència 53/1985² el Tribunal afirma que «[...] la vida humana es concep com un procés que s'inicia amb la gestació, durant la qual una realitat biològica va prenent corpòria i sensitivament configuració humana [...]». A tenor d'aquest criteri, doncs, abans de la gestació no podem parlar encara de «*nasciturus*» ni de vida humana. Si revisem el concepte de gestació des del punt de vista obstètric, podem concloure clarament que s'inicia amb la implantació del blastocist en l'úter de la dona, que finalitza aproximadament sobre el dia 14 des de la fecundació de l'òvul, i no abans, raó per la qual en una fase anterior no podem parlar d'avortament. Si més no, des del punt de vista jurídic queda clarament delimitat per la protecció que la llei dóna al *nasciturus*, amb la figura del delictes d'avortament.

Segons afirma el TC, el «dret a la vida» com a dret constitucional i fonamental només és predicable en l'individu ja nascut i no en la vida encara en formació.

Segons afirma el TC, el «dret a la vida» com a dret constitucional i fonamental només és predicable en l'individu ja nascut i no en la vida encara en formació. Ara bé, malgrat que el *nasciturus* no és titular del dret fonamental a la vida, la llei ha d'establir-ne una protecció i tutela ja que, si més no, és un «bé jurídic constitucional» per la seva condició «humana» i amb capacitat per a esdevenir un nou ésser individual i únic. Per això, el Codi penal (CP) regula la figura d'avortament i les figures de lesions al fetus.

Aquest punt és especialment important, pel fet que la interrupció d'una gestació i per tant un avortament, jurídicament parlant, es pot produir des de la implantació fins pràcticament abans del part, quan parlem ja de criatura viable fora del claustre matern. Sorpren que no hi hagi uniformitat terminològica, partint del concepte mèdic d'avortament, que aplica aquest concepte només fins a la viabilitat del fetus –setmana 24–; en em-

barassos més avançats, segons els obstetres, ja no hauríem de parlar d'avortament sinó de naixement o mort preterme o fetus prematur.

També és important aquesta precisió per tal de deixar fora de la figura de l'avortament totes aquelles actuacions, especialment en el camp de la contracepció, l'objectiu de les quals no és en cap cas la destrucció o expulsió de l'embrió o fetus, sinó evitar l'embaràs impedit la fecundació de l'òvul o la implantació de l'òvul ja fecundat. Quedi clar, doncs, que no podem parlar d'avortament referit a altra cosa que no sigui com a mínim l'embrió implantat.

La situació actual en matèria d'avortament comporta necessàriament una revisió dels aspectes jurídics, atès que de la seva regulació legal par-teix tot el fons del problema social i polític.

Causas de despenalització a Espanya

El legislador d'un país en determinats moments es pot plantejar modificar una norma penal, bé sigui perquè deixa de considerar punibles certes con-ductes fins aquell moment castigades –legalització–, bé sigui perquè man-tenint el seu càstig genèric entén que admeten certes excepcions per cir-cumstàncies donades en el cas, que les fan «justificables» a criteri de la llei per la ponderació d'altres valors en joc –despenalització.

En el context de l'avortament, la majoria de països del nostre entorn europeu han optat per la despenalització, mantenint la figura al Codi penal quan no es compleixen els requisits establerts. D'aquesta forma, el legislador manté en certa manera una protecció del no nascut.

La regulació de la despenalització es pot fer amb dife-rents criteris o pautes, podent distingir entre:

- *Sistema d'indicacions*: es marquen situacions o cir-cumstàncies i certs requisits, en què es produeix un «con-flicte de valors» (protecció del *nasciturus* vers altres valors que afecten la mare), decantant la solució segons la decisió lliure de l'embarassada.
- *Sistema de terminis*: en aquest, el legislador marca únicament uns ter-minis legals dins dels quals caldrà practicar l'avortament, normalment entre les 12 i les 14 primeres setmanes, sense altre requeriment ni justifi-cació.

La majoria de països del nostre entorn europeu han optat per la despenalització de l'avortament, mantenint la figura al Codi penal quan no es compleixen els requisits establerts.

Avortament: l'estat de la qüestió

A Espanya la despenalització es va introduir l'any 1985 per la Llei 9/1985 de modificació de l'art. 417 bis al Codi penal,³ article encara vigent avui. Contempla tres causes de despenalització que mantenen el criteri comú de la ponderació dels valors en joc i per tant la resolució d'un conflicte d'interessos, resolent a favor de l'embarassada quan aquesta així ho decideix lliure i voluntàriament.

1.ª Que l'avortament sigui necessari per evitar un greu perill per a la vida o la salut física o psíquica de l'embarassada i així es faci constar en un dictamen emès amb anterioritat a la intervenció per un especialista, diferent d'aquell que hagi de practicar l'avortament.

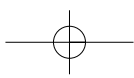
2.ª Que l'embaràs sigui conseqüència d'un fet constitutiu de delictes de violació, sempre que l'avortament es practiqui dins de les 12 primeres setmanes de la gestació i que el fet de la violació hagi estat denunciat.

3.ª Que es presumeixi que el fetus naixerà amb greus tares físiques o psíquiques, sempre que l'avortament sigui practicat dins les 22 primeres setmanes de gestació i que el dictamen expressat amb anterioritat sigui emès per dos especialistes de centre o establiment sanitari acreditat, públic o privat, i diferents d'aquell professional que hagi de practicar l'avortament.

Greu risc per a la salut de l'embarassada

Si bé els supòsits segon i tercer mereixerien també un comentari explícit, atès l'actual debat sobre el tema, em limitaré a comentar el primer supòsit, que planteja majors dificultats.

La primera part de la formulació d'aquest primer supòsit, a part del conflicte més clar amb la vida de la mare, inclouria també un nombre no menyspreable de casos d'avortament que s'hi emparen correctament, i que fan referència al perill greu per a la salut física de l'embarassada, en embarassos d'alt risc per patologia orgànica de base o sobrevinguda, fent aconsellable la seva interrupció. Quantitativament, però, són escassos en comparació amb l'altre grup majoritari, si bé alguns també són problemàtics pel fet que la llei marca com a termini màxim la setmana 22 i, de vegades, la malformació o patologia fetal greu no ha estat diagnosticada durant d'aquest període. Els casos d'aquesta naturalesa, en ocasions, s'han acollit a la causa de salut psíquica, que no té termini màxim, justificant-

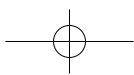
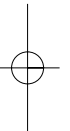
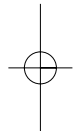

se en la impossibilitat que la mare psicològicament pugui tirar endavant un embaràs amb un fetus greument malformat.

La segona part de l'enunciat, però, és el que planteja més dubtes pel sistemàtic incompliment dels requisits exigits quan s'argumenta el perill greu per la salut psíquica de la dona embarassada. Tot i acceptant que hi hagi un cert nombre de casos reals (per exemple, en embarassades que ja pateixen trastorns mentals o quan l'embaràs pot agreujar una situació de patologia psíquica prèvia), podem afirmar que, sota l'aparença d'un greu risc per a la salut psíquica de l'embarassada, es practiquen a Espanya el 97% dels avortaments presumptament legals des de fa dècades, amb el simple certificat d'un psicòleg o psiquiatre, o fins i tot signats en blanc prèviament i després complimentats, que afirmi que l'embarassada no pot fer front psíquicament a l'embaràs, però sense que realment hi hagi un risc greu per a la seva salut mental sinó simplement la impossibilitat o desinterès, per causes socials, econòmiques o personals, de tirar endavant aquell embaràs. Tot i que es coneix perfectament aquesta realitat i que l'aplicació d'aquest supòsit s'ha fet amb manifest frau a la llei durant molts anys, no es fa res per tallar aquesta pràctica. Mentre els milers de casos, que augmenten espectacularment cada any, tinguin «cobert l'expedient administratiu», les autoritats no actuen... Una de les dades més significatives que apunten a la irregularitat d'aquestes pràctiques és el fet que només el 3% dels avortaments (gairebé tots per patologia fetal) es practiquen en centres públics i tota la resta, basats en causa psicològica de la mare, en centres privats. Això ens fa plantejar la pregunta de si és degut a un exercici massiu de l'objecció de consciència entre els professionals del sistema públic –que arriba al 100% en algunes comunitats autònomes– o és més aviat per la dubtosa causa que empara aquest 97% restant.

La causa de «greu risc per a la salut psíquica de la mare», prevista a l'antic art. 487 bis del Codi penal, no tenia pretensió de donar cobertura a l'avortament a demanda, com realment està sent. Amb tot, durant tot aquest temps no hi ha hagut voluntat política ni tampoc exigència social de fer complir la llei, restringint-la a casos en què realment existís una raó

Sota l'aparença d'un greu risc per a la salut psíquica de l'embarassada, es practiquen a Espanya el 97% dels avortaments.

Avortament: l'estat de la qüestió

mèdica que justifiqués l'avortament (per salut de la mare o del fetus), sinó que s'ha acceptat i tolerat la pràctica establerta. D'alguna manera, això ens dóna la idea que hi ha una acceptació social tàcita de la interrupció de la gestació sense necessitat d'exigir-ne una causa, sinó per la simple decisió de no voler tirar endavant l'embaràs.

Calia una modificació de la llei?

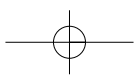
La situació actual, amb una estadística creixent any rere any dels avortaments, palesa, d'una banda, la pèrdua manifesta de valors socials i el fracàs estrepitos en l'àmbit de la pedagogia en salut sexual i reproductiva, que ha convertit l'avortament en un mètode més de contracepció. I, d'altra banda, una clara hipocresia política, de tots els grups que han passat pel Govern en els darrers 20 anys, ja que si realment el que es pretenia era «normalitzar» l'avortament a demanda, com demostra clarament la passivitat davant l'incompliment sistemàtic de la llei durant tants anys, hauria estat exigible que haguessin tingut la valentia política de plantejar una reforma legal i exposar-ho obertament... Per contra, si es volia acabar amb aquest frau de llei calia controlar més eficaçment on s'estaven practicant els avortaments fora del marc legal i actuar en conseqüència... Tampoc no s'ha optat per aquesta via i s'ha preferit fer «ulls clucs».

Més enllà del moment polític i del rerefons ideològic sobre el projecte de llei –que tot seguit comentaré–, m'agradaria fer una anàlisi breu de les

L'any 2008 per primera vegada en bastants anys, s'observa un increment més moderat del nombre d'avortaments amb una tendència a l'estabilització.

dades estadístiques, ja que sovint no es fa tot i que ens aporta una informació interessant per conèixer la magnitud del problema.⁴ L'any 2008 per primera vegada en bastants anys, s'observa un increment més moderat del nombre d'avortaments amb una tendència a l'estabilització (increment del 3,2% respecte a la mitjana del 6% dels darrers anys); dels més de 115.000 avortaments practicats a Espanya el 2008, el 55% eren a dones residents aquí però de nacionalitat estrangera (clarament conflueixen factors culturals i de manca de formació i d'in-

formació), gairebé un 33% són repetidores i la franja d'edat amb un major percentatge és entre els 20 i els 34 anys. Per primera vegada, baixen els avortaments en adolescents, un 0,2% menys que l'any 2007. Catalunya,

Madrid, Múrcia, Balears i Andalusia són les CA amb major nombre d'avortaments.⁵

Aquestes dades ens fan reflexionar sobre el factor d'influència de l'entorn familiar de la dona davant un embaràs no desitjat –dones ja adultes i estrangeres, potser sense parella o soles a Espanya, o amb el marit d'una cultura que no admet la utilització de mitjans contraceptius, o dones amb escassa formació i amb desconeixement d'aquests mitjans, etc.–. Per tal de disminuir aquestes taxes, sembla clar que, més enllà del canvi de la llei, calen altres tipus d'actuació que ajudin aquestes dones a tenir un millor control de la seva sexualitat i a fer ús de mesures de prevenció.

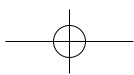
Pel que fa al descens, respecte a la tendència a l'alça més acusada d'anys anteriors, un dels possibles factors podria ser l'extensió en coneixement i accessibilitat de la píndola postcoital com a mesura contraceptiva d'emergència, davant el risc d'embaràs. Cal dir, però, que ha estat en detriment de l'ús d'altres mesures de control, com el preservatiu, que són les realment eficaces no només per evitar un embaràs no desitjat sinó també per evitar les malalties de transmissió sexual. Malauradament, sembla que l'accés fàcil i gratuït a l'anticoncepció d'emergència desplaça altres mesures més garantistes però amb cost econòmic, i també en aquest àmbit caldria revisar les polítiques educatives i sanitàries.

Respecte als més joves, potser també la major accessibilitat a la contracepció i el major grau d'informació poden haver estat factors decisius en aquest lleuger descens, si bé caldrà veure si aquesta tendència segueix en els propers anys.

La nova llei sobre l'avortament

En aquest context, finalment el govern actual s'ha plantejat la reforma legal i ja té aprovat el projecte de llei que modificarà la vigent regulació de l'avortament. La llei «Sobre salut sexual i reproductiva i de la interrupció voluntària de l'embaràs» suposa, doncs, la resposta jurídica a la situació que ha viscut Espanya en els darrers 25 anys.

Aquesta llei manté bàsicament els supòsits actuals com a «indicacions» (greu risc per a la salut de la mare i patologia fetal), amb revisió d'alguns dels seus requisits, i alhora com a fet nou, i que marca la diferència substancial respecte a la llei anterior, introdueix un nou supòsit despenalitza-

Avortament: l'estat de la qüestió

La nova llei sobre l'avortament introdueix un nou supòsit despenalitzador que es regirà només per un criteri de «termini».

dor que es regirà només per un criteri de «termini». Així, es preveu la possible demanda d'avortament sense necessitat d'esgrimir una causa de salut ni cap altra, amb l'únic requeriment que es practiqui abans de la setmana 14 i que la dona hagi estat informada. Aquesta fórmula equipararà la legislació espanyola a la majoritària que regeix al nostre entorn europeu (amb algunes excepcions). No obstant, la justificació o raó de ser d'aquesta darrera opció no s'emmarca en un «conflicte de valors», com els altres supòsits en què es pondera la salut de la mare o del fetus i la vida del no nascut, sinó en l'únic criteri de la decisió de l'embarassada que, en exercici de la seva autonomia personal, decideix interrompre la gestació. De l'acceptació d'aquesta llei, però, entenc que en cap cas no se'n pot extreure la formulació d'un pretès «dret a avortar», que a més no té base jurídica ni en la Constitució Espanyola ni en cap altre text legal, i que com a tal dret implicaria no reconèixer que hi ha en joc els interessos i la protecció del *nasciturus*, bé jurídic a protegir tal com ha dit el TC.

Com a element destacable de la nova llei, cal esmentar que pretén regular també una certa tutela de l'Estat en la major responsabilització de la pròpia sexualitat, i d'aquí totes les mesures pedagògiques que inclou al seu primer títol –àmbit sanitari i àmbit educatiu–. Caldrà veure si s'implementen amb eficàcia i recursos suficients, atès que el que s'ha fet fins ara ha demostrat ser molt poc efectiu. No obstant, la llei no entra, ja que no li correspon entrar, en un àmbit de responsabilitat per a mi fonamental i previ a totes aquestes mesures, com és el de l'educació i la formació sexual dels joves dins la família. La claudicació d'aquesta faceta de la relació amb els propis fills, deixada a mans dels mitjans de comunicació, d'Internet, de la televisió, de l'escola o els amics, fa que la distància pares-fills en aquests temes sigui cada vegada més gran i empobreixi la relació que ha de fer possible la comunicació quan hi ha problemes o dificultats de salut, per hàbits de vida no saludables o un embaràs no desitjat en edats molts joves.

En aquest punt, referent a les menors i generant una forta polèmica, el projecte de llei es va plantejar el tractament de la menor davant l'embaràs no desitjat i va optar inicialment per seguir el criteri establert a la Llei bà-

sica estatal 41/2002 d'autonomia del pacient (a Catalunya la Llei 21/2000), quan legitima que la presa de decisions en salut a partir dels 16 anys correspon al menor com si fos un adult. Així, la llei partia d'un respecte total a la decisió de la menor i a la confidencialitat de la decisió, quan aquesta tenia ja 16 anys, de manera que si no volia fer partícip la família de la situació podia no fer-ho. No obstant, les pressions polítiques i socials han introduït en el redactat final, a la fase d'esmenes, una previsió que, tot i tenir la seva base en l'exercici de la pàtria potestat dels pares, pot tenir moltes dificultats d'implementació. Aquesta previsió, tot i respectar que la decisió sigui de la menor, fa referència a la informació forçosa a un dels progenitors, si bé amb l'excepció de situacions en què la menor al·legui conflicte greu o risc de violència intrafamiliar, exclusió social, coaccions, amenaces o mals tractes. La qüestió és: qui ho acreditarà i com? N'hi haurà prou amb la simple manifestació de la menor o s'exigirà, d'alguna manera, verificar aquest risc? Es preveurà alguna forma d'acompanyament de les menors en aquesta situació, per exemple a través dels serveis socials? La llei no estableix cap indicació al respecte.

En aquest punt crec que hi pot haver de nou un «forat» d'incompliment de la norma, bé per excés bé per defecte, si no s'estableixen mecanismes de suport i ajut a les menors en aquestes situacions... Amb tot, la informació preceptiva a un dels progenitors fa témer que es pugui generar també una via alternativa a la llei per por d'aquestes menors de la reacció dels pares, i que acabin buscant sortides no segures, i amb risc per a la seva salut, per tal de no acudir al sistema públic sabent que, si demanen l'avortament, els pares en seran informats.

Cal tenir present que no sempre s'ha de donar la premissa a les adolescents de «no voler informar» els pares, sinó que la demanda de confidencialitat es donarà només en un tant per cent determinat de casos. En situació d'embaràs no volgut la mateixa noia se sent vulnerable i demana el suport i ajut del seu entorn, si el vincle i la relació social i intrafamiliar són bons. Quan no ho és, forçar la informació potser no és la millor solució.

Un tercer punt important del marc legal respecte a l'entorn familiar seria aquell que fa referència a la informació. En la interrupció de l'emba-

El projecte de llei legitima que la presa de decisions en salut a partir dels 16 anys correspon al menor.

Avortament: l'estat de la qüestió

ràs per raons de salut física de la mare i molt especialment per malformació o patologia del fetus, caldria veure si la llei garanteix suficientment no només la informació sinó també l'acompanyament i assessorament adequat de la parella que ha de decidir si tira endavant un embaràs amb fetus malformat o patològic i si es protegeix prou la discapacitat –més enllà de donar informació sobre prestacions o ajuts a la discapacitat–, o si més aviat la tendència és evitar el naixement de persones discapacitades perquè suposen una càrrega social (per al sistema sanitari, per al sistema social, etc.). Aquí hi afegiria un element, en el qual la llei no entra, que té a veure amb l'actitud dels professionals a l'hora d'informar d'un diagnòstic a les parelles, ja que caldria garantir que es faci sense biaixos i amb una informació completa i veraç que permeti una decisió ben mesurada.

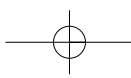
En aquesta mateixa línia es podria comentar el fet que, segons la llei, davant el supòsit d'interrompre l'embaràs per lliure decisió, abans de la setmana 14, la informació sobre possibles prestacions socials i laborals, ajuts a la mare sola, etc., es dóna quan ja s'ha pres la decisió... (vegeu art. 17.2 del text legal). Sembla un contrasentit. El més lògic seria que, quan davant del diagnòstic d'embaràs es manifesten els dubtes, la dona rebés tota la informació i el suport necessaris per ajudar-la a decidir considerant tots els elements...

El fet que una dona vegi més dificultats a ser mare que a posar els mitjans per a no ser-ho ens fa plantejar quin tipus de societat estem construint!

Idees finals

Les preguntes que quedarien de fons podrien ser: ¿L'adequació del marc legal a la realitat soterrada ja existent, només farà aflorar aquesta realitat que ens dóna l'estadística, donant més seguretat jurídica i sanitària a les embarassades i als professionals, o també suposarà un increment encara major dels avortaments? ¿Afavorirem el bé comú, en un context de societat plural, amb múltiples patrons ètics i morals de la ciutadania? ¿Ha de prevaler l'existència d'un marc jurídic clar i sense fraus, que deixi a la lliure decisió de consciència de cada dona el fet de tirar endavant un embaràs?

La idea d'aquest article era clarificar els conceptes des de la perspectiva legal i alhora posar de manifest la situació històrica d'incompliment de

la llei i inseguretats jurídiques, que s'ha produït durant tants anys a Espanya per desídia de tots plegats. No ho era, en canvi, entrar en el debat moral sobre la licitud o la condemna de l'avortament, ja que considero que és una qüestió de consciència individual en la ponderació del dret a la vida del no nascut i la llibertat de la mare, en cada situació i context específic.

La tasca del legislador és donar resposta als problemes socials, des d'una perspectiva neutra, de respecte a la pluralitat moral i des d'una ètica cívica. Cal partir de la premissa que l'avortament no és cap bé moral, és un fet traumàtic per a la dona i comporta, ens agradi o no, acabar amb la vida del no nascut. Amb tot, el que sí hauria de quedar clar és que el fet de comptar amb un marc legal que contempli l'opció de la interrupció voluntària de l'embaràs no força cap dona a avortar, sinó tot el contrari. Li ha de donar la tranquil·litat de decidir lliurement i en consciència, amb emparament legal, i amb garanties sanitàries de bona pràctica.

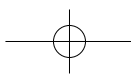
En aquest sentit, el nou escenari legal ve a cobrir un buit que la llei vigent encobria amb «frau legal», si bé algunes de les qüestions directament relacionades amb la problemàtica de la dona embarassada i el seu entorn familiar i de parella, tal com hem vist, no es resolen tan bé com seria desitjable, i deixen encara molts aspectes sense tancar.

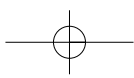
Caldrà veure si es poden complementar per via de desenvolupament reglamentari i per l'actuació de les CA en el seu àmbit de competències.

El nou escenari legal ve a cobrir un buit que la llei vigent encobria amb «frau legal», si bé algunes de les qüestions no es resolen tan bé com seria desitjable.

NOTES

- 1 TERRIBAS SALA, Núria. «Visió jurídica de l'avortament». Dins: *Foc Nou*. Any XXXVI (vol. 421), p. 15-17.
- 2 Vegeu el text íntegre de la sentència a: http://www.boe.es/g/es/bases_datos_tc/doc.php?coleccion=tc&id=SENTENCIA-1985-0053.
- 3 Llei Orgànica 9/1985 de 5 de juliol, de reforma de l'art. 417 bis del Codi Penal (BOE núm. 166 de 12.07.1985, p. 22041).
- 4 «La ley del aborto y familia». Dins: *Opinión Quiral*. Fundació Vila Casas. Barcelona, 2010 (30.1).
- 5 Ministerio de Sanidad y Política Social. Interrupción voluntaria del embarazo. Datos definitivos correspondientes al año 2008. Madrid: Ministerio de Sanidad y Política Social; 2009. http://www.msps.es/profesionales/saludPublica/prevPromocion/docs/publicacionIVE_2008.pdf [Consulta realitzada el 25 febrer de 2010]

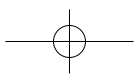
Escriptor i Periodista

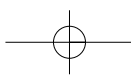
Juan Pedro Quiñonero Baltasar Porcel i l'arquitectura espiritual de Catalunya

Partint de la noció d'arquitectura espiritual tal com la va proposar el poeta Juan Ramón Jiménez, Juan Pedro Quiñonero, en el marc de la reflexió del fonamental *De la inexistència de Espanya*, assaja una interpretació de la profunditat moral que explora la literatura de Baltasar Porcel i conclou que tota ella respon a l'afany de reconstruir un cos espiritual assetjat. Des d'articles fins a la seva obra pòstuma, passant per la novel·lística i altres llibres de Porcel, el periodista Quiñonero situa l'autor mallorquí en una tradició cultural que agermana Lluïl amb Pla i que arrela en una Mediterrània convertida en espai de convivència entre els homes enfront del procés de devastació moral en la qual Espanya es va instal·lar des del moment que va fer hegemòniques l'ètica i l'estètica de la picaresca.

Juan Ramón Jiménez va encunyar el concepte *arquitectura espiritual* per designar la part perduda o absent de la vida històrica d'un poble que calia reconstruir urgentment, si s'esperava salvar-lo del somnambulisme saturnal de les coses merament polítiques, econòmiques, diplomàtiques o militars.

Per la meua banda, vaig utilitzar aquest concepte juanramonià com a fonament i argamassa que dóna cos, en certa mesura, al meu assaig *De la inexistència d'Espanya* (2008),¹ en què avançava una tesi pròpia: Espanya podria haver estat víctima, des del triomf imperial de l'ètica i l'estètica de la picaresca, d'una malaltia de l'esperit que va gangrenar, durant segles, l'ar-

quitectura espiritual de l'estil noble castellà, la zitzània caïnita de la qual il·lustren de manera canònica Quevedo i Baltasar Gracián, tan enfrontats en l'arrel última de la naturalesa històrica d'Espanya.

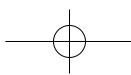
La malaltia de l'esperit que va proliferar amb el triomf dels valors delinqüencials i caïnites de la picaresca va tenir moltes manifestacions dramàtiques. El cas de l'enfrontament velat entre Quevedo i Gracián sobre Catalunya va molt més enllà de la mera diferència d'opinions, ja que il·lustra amb precisió els estralls històrics i polítics de la gangrena que havia començat a soscavar i devorar els fonaments d'una possible casa comuna i les arrels podrides del teixit social.

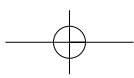
Quevedo tenia una visió perversa de Catalunya: «*Son los catalanes el ladrón de tres manos que, para robar en las iglesias, hincado de rodillas, juntaba con la izquierda otra de palo, y en tanto que, viéndole puestas las dos manos le juzgaban devoto, robaba con la derecha. [...] Son los catalanes aborto monstruoso de la política*». ² Quevedo no opina sobre els catalans: escup maldats amb l'objectiu últim de desnaturalitzar de manera ben històrica el seu rostre profanat.

Per contra, davant els mateixos contenciosos castellans/catalans, resolts per la força de les armes, Gracián parla una vegada i una altra de les nacions d'Espanya: «*Éstas cuatro edades del hombre las comparaba un varón juicioso a las cuatro naciones de España con mucha propiedad. [...] [Madrid] Babilonia de Naciones no bien alojadas*». ³ Potser fóra imprescindible estudiar el concepte de nació en l'obra de Gracián. Em fa l'efecte que és palmari, tanmateix, el seu respecte per les diferents identitats històriques «no bien alojadas» a la Babilònia madrilenya.

Al llibre *De la inexistència d'Espanya* recorro a Verdaguier, Maragall, Carner, Pla, Riba, Rodoreda i Baltasar Porcel, entre d'altres, per recordar que, en veritat, davant la malenconia saturnal de diverses tradicions castellanes (caigudes de genolls davant les cendres fredes de la seva pàtria esquarterada –víctima de Saturn, que devora els seus fills a la pintura de Goya–, màrtirs del guerracivilisme impenitent que culmina amb aquell «¿España? España ha muerto» de Luis Cernuda, a l'exili, contemporani dels espanyols de tres mons de Juan Ramón, perduts en un laberint d'éssers desarrelats), davant el turment agonal de la gran poesia barroca, davant

L'enfrontament velat entre Quevedo i Gracián sobre Catalunya és una manifestació d'una gangrena d'esperit.

Baltasar Porcel i l'arquitectura espiritual de Catalunya

**Hi ha una tradició àurea
-de Lull al
noucentisme-
consagrada a construir
el cos espiritual de
Catalunya.**

l'angoixa generacional del 98, hi havia una tradició àuria catalana –que té com a arrel última Ramon Llull i que culmina provisionalment amb Aribau, la Renaixença i el gran projecte noucentista– consagrada a construir quelcom que Porcel va anomenar el «cos espiritual» de Catalunya.

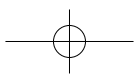
«El cuerpo espiritual»⁴ és el títol d'un article de Porcel sobre Josep Pla que acaba amb aquestes paraules: «La literatura, las artes, articulan el auténtico cuerpo espiritual de un país, sea histórico o cotidiano, mientras sus políticos sólo excepcionalmente pueden alcanzar altura, por lo común administran. Y la economía es de enorme trascendencia, pero como supremo ideal nos remite a las Barbados, a un paraíso fiscal. ¿Qué significará, en este marco, el nuevo Estatut? Temo que la pobreza. Tenemos que hacer otro sólo cultural o únicamente tendremos alma de director general».

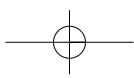
En l'obra de Porcel, l'origen últim del concepte «cos espiritual» es remunta al seu primer llibre d'assaigs, *Els xuetes mallorquins* (1969), i cobra forma amb els assaigs que s'acabaran integrant de manera definitiva a *Les illes encantades* (1984). Penso, en concret, en un assaig titulat significativament «El ser de las Baleares»,⁵ un text imprescindible sobre la identitat i l'ésser de Porcel, la seva terra i tota la seva obra.

«El ser de las Baleares» comença evocant els versos finals d'un poema de Bartomeu Rosselló-Pòrcel, «A Mallorca, durant la Guerra Civil»:

Tota la meva vida es lliga a tu, com
en la nit les flames a la fosca.

Davant el fulgor flamíger d'aquests dos versos, Porcel es pregunta: «Reflejaba Rosselló-Pòrcel, con estos versos, el típico localismo miope y exaltado, o desvelaba una realidad mucho más profunda, vinculada incluso a la misma constitución del espíritu del hombre, del hombre balear en este caso? [...] Me atrevería a suponer que la auténtica es la segunda alternativa». «El ser de las Baleares» és el primer esbós d'una possible «arquitectura espiritual / cos espiritual» del país natal, la *heimat*, de Porcel.⁶ Esdevindrà

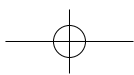
un tema recurrent i essencial en la resta de la seva obra, que culminarà definitivament en les seves dues darreres novel·les i el seu llibre pòstum, *Olympia a mitjanit* (2004), *Cada castell i totes les ombres* (2008) i *El cel i la terra segons Baltasar Porcel* (2009).

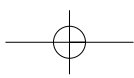
D'alguna manera, *Olympia a mitjanit* és la novel·la de la «fi» de Mallorca, la crònica de la destrucció de tots els principis, valors, fonaments i relacions –materials i immaterials– que van forjar la Mallorca històrica i l'«home balear» del poema de Rosselló-Pòrcel. D'aquesta catàstrofe només se'n van salvar els *boiets*⁷ de la tradició i rondalles mallorquines, elfs i gnoms locals, que tenen quelcom de *genii loci* –genis del lloc–: éssers immaterials, éssers d'illusió, anteriors i posteriors a l'infern històric, convocats a través de la fe en la paraula, la llengua, el verb.

En l'obra de Porcel, la construcció d'una terra de llegenda (l'espai mític que serveix d'ordit a l'«arquitectura» o el «cos espiritual») es confon amb la crònica d'una terra ben històrica, Andratx, amb unes fronteres que van molt més allà de la geografia del seu poble natal. Per confondre's amb les fronteres de Catalunya i el Mediterrani.

En veritat, molts dels personatges i històries del cicle d'Andratx estan tocats o posseïts per dimonis, gnoms i genis del lloc emparentats en línia directa amb els *boiets* de les tradicions mallorquines. Són, en primera instància, un poble d'éssers imaginaris cridat a oferir als éssers de carn i ossos un esquelet moral i espiritual. Aquests «difunts sota els ametllers en flor» teixeixen amb les seves vides d'illusió una espessa trama de relacions on les coses de la imaginació i les coses de la història material es traven de manera inextricable.

Succeeix el mateix amb *Mediterrània. Onatges tumultuosos* (1996), que no és un llibre d'història, ni un poema, ni una divagació literària. Recorrent a la història, la poesia, l'art, l'arquitectura, la gastronomia, la memòria íntima, Porcel construeix un Mediterrani íntim que és l'anvers mític –i, tanmateix, d'allò més real– del Mediterrani històric del nostre temps, devorat per malalties devastadores: fragmentació política, crisis socials endèmiques, models estatals enfrontats, conflictes militars mil·lenaris, migracions voluntàries i forçades... Porcel no desconeixia cap d'aquestes tragèdies, però pensava –i el seu llibre n'és la il·lustració ideal– que tals conflictes només podrien tenir «solució» (?) en el marc d'una casa comuna

Baltasar Porcel i l'arquitectura espiritual de Catalunya

dels pobles mediterranis, que també és una realitat històrica, en el temps i la geografia immaterial de la cultura.

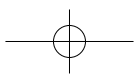
Més enllà de divisions de l'índole més diversa, els pobles mediterranis tenen com a propis uns lligams que les raons polítiques dilapiden amb una freqüència tràgica.

Més enllà de divisions i enfrontaments de l'índole més diversa, el mar i la possible casa comuna dels pobles mediterranis –no només geogràfica i històrica– també tenen com a propis i característics uns lligams, relacions, mites, trets d'un patrimoni comú que les raons polítiques dilapiden i destrueixen amb una freqüència tràgica, tot amenaçant l'arquitectura i el cos espiritual creat, fecundat, teixit i tramat durant segles per la cultura, que és el gresol material i immaterial on els homes forgen i troben –quan les troben– les raons últimes per viure en comú, compartint amb altres homes el pa, el vi i la paraula, que comencen essent una comunió amb els genis de la terra, la terra o país natal, la *heimat* amenaçada pels dimonis de la història.

Aquest enfrontament, tan semblant a la guerra entre els titans i els immortals, que va començar a historiar Hesíode a *Teogonia*, és el tema principal de *Cada castell i totes les ombres* (2008), la darrera novel·la de Porcel, on s'esbossa de manera molt lluminosa l'encreuament històric que viuen, a la vegada, Catalunya, la seva societat, les seves institucions, la seva llengua i la seva cultura.

Cada castell... és, d'entrada, la crònica ferotge, esperpèntica, saturnal (procedent de Valle Inclán i del Pla de *Nocturn de primavera*, 1953, òbviament) del procés en curs d'erosió i demolició moral i espiritual de Catalunya, víctima de certs dimonis caïnites, les tribulacions immediates dels quals van ser reconstruïdes parcialment per Porcel en els seus relats i novel·les del cicle de Barcelona, després de les ombres encantades i carnívores de *Lola i els peixos morts* (1994).

Alhora, *Cada castell...* ens parla d'una altra deu creadora, messiànica, que alimenta la força olímpica del desig, el plaer, la passió, la fecunditat, el gran art, la paraula... «aigua virginal» (Maragall) que prové de Lull, de Verdaguer, de la Rodoreda de *Quanta, quanta guerra...* (1980) i *Viatges i flors* (1980). Una força espiritual que s'arrela en la memòria i la llengua, on ja van florir, entre d'altres, les històries essencials dels *Difunts sota els ametllers en flor* (1970).

A *Cada castell...* Barcelona és el teatre urbà on, camí del seu calvari històric, no sé si agonitzen o cerquen la redempció dos personatges emblemàtics d'aquesta tragèdia en curs. Una Catalunya víctima del nihilisme ideològic; la conversió dels catalans en ànimes mortes d'una cultura amenaçada, que es devoren els uns als altres a la plaça pública. I una Catalunya que encara existeix a través de la llengua dels seus grans creadors, capaçs de somiar nous mons, creients messiànics en les forces olímpiques de la llengua, el gran art, les passions, els fruits de la creació.

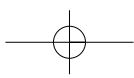
La Catalunya que navega somnàmbula sense rumb en una nau de bojors ideòlegs sembla condemnada a la desertització i il·luminada amb les llums dels parcs temàtics sobre la identitat nacional, destinats a les estudiants nord-americanes d'una pel·lícula de Woody Allen.

Però hi ha una altra Catalunya que viu, treballa, prolifera i se segueix construint, a la seva manera, a través dels treballs i els dies de la llengua. Aquesta Catalunya que parla a través d'un anhel messiànic d'existència, gaudi i comunicació amb totes les coses eternes de la creació, a través del gran art (italià, renaixentista; o grec, clàssic, en el cas de Porcel), a través de la comunió dels cossos units en aquesta ambició d'eternitat de què només tenim notícia a través de l'erotisme, l'art i la llengua. La llengua catalana, en aquest cas, ofereix a Catalunya un espai moral i espiritual menys ridícul i caïnita.

Aquesta Catalunya ideal i messiànica està habitada, entre altres personatges de naturalesa molt diferent, pels *Homenots* de Josep Pla, que són biografies on no sempre és fàcil separar els éssers d'illusió i els éssers de carn i ossos. Pla inventa quan ho considera oportú, per donar millor un esquelet espiritual als protagonistes d'una història que també és una obra en marxa, que comença sense parar.

Seguint unes suggestions de Jaume Vicens i Vives, els *Homenots* de Pla són biografies exemplars, destinades a poblar la terra immaterial de la consciència cívica d'un poble. Menéndez Pidal també considerava molt urgent escriure una biografia històrica de Rodrigo Díaz de Vivar, fonament, en definitiva, d'una de les seves obres majors, *La España del Cid* (1929).⁸ I Ortega va arribar a crear una col·lecció de llibres biogràfics, amb

Hi ha una altra Catalunya que viu, treballa, prolifera i se segueix construint, a la seva manera, a través dels treballs i els dies de la llengua.

Baltasar Porcel i l'arquitectura espiritual de Catalunya

una vocació molt similar: contribuir a la reconstrucció de l'«arquitectura espiritual» juanramoniana, amenaçada per dimonis històrics.

En certa mesura, els *Homenots* de Porcel es van escriure en forma d'entrevistes, i s'han compilat parcialment a *L'àguila daurada: grans creadors de la Catalunya del segle xx* (2003). Tot i així, l'*Homenot* definitiu de Porcel s'ha via de consagrar a Joanot Colom (- 1523), l'heroi de la Germania mallorquina, protagonista de la novel·la *Els gegants*⁹ (2009), l'autor de la qual només en va poder escriure un capítol, que il·lumina el projecte definitiu:

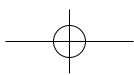
Així aquest acurat estudi obeeix a motivacions semblants al que anem esbrinant, perquè em proposo descobrir amb ell la vera estàtua, la interna, de Joanot Colom. I la de l'arriscada turbulència agermanada, que sens dubte no va crear un món nou, però que va exhalar un crit que mai ningú no havia sentit.

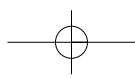
El llibre llavors seria, si encerto, com si Joanot Colom invicte anés apareixent damunt una peanya de marbre enmig de la serenitat de l'Espai Cúbic, meravella del buit. Colom o legió, els braços que enarbo- ren la falç. Tanco els ulls i ho veig amb lucidesa. Laus Deo.

Insistiré en allò essencial –i sóc jo qui subratlla–: «[...] *em proposo descobrir amb ell la vera estàtua, la interna, de Joanot Colom [...] invicte [...] no va crear un món nou, però que va exhalar un crit que mai ningú no havia sentit [...] apareixent damunt una peanya de marbre enmig de la serenitat de l'Espai Cúbic, meravella del buit [...]*». Està gairebé tot dit.

Aquesta «vera estàtua, la interna», és una variant del «cos espiritual» que evoca Porcel per intentar discernir la identitat i l'ésser de Catalunya, a través de l'obra de Josep Pla. Ésser i identitat ben històriques i materials; però ben necessitades, també, per mantenir-se dempeus davant els tempestuosos vendavals socials, polítics i econòmics de l'«arquitectura espiritual» juanramoniana.

Sens dubte, subratlla Porcel, ni Joanot Colom ni els seus amics no van crear un «món nou». Tot i que sí que exhalaven un *crit* que ningú no havia sentit abans. La paraula, el verb de Colom, va llançar una llavor, va semblar unes sements que no han mort: són vives en la consciència de l'home de paraula. I el projecte últim de Porcel era construir, fer visible, crear l'«estàtua

interior», l'«esquelet espiritual», en definitiva, d'un home de qui sabem poc, però que va morir degollat potser per haver somiat un «món nou». Porcel es proposava construir un monument que ens parlés de la resistència i Victòria final, en el temps messiànic de l'art i la cultura, de les forces de l'esperit –encarnades en homes de carn i ossos–, tot restaurant i imposant els fonaments de la seva casa íntima, la seva «arquitectura espiritual», contra les forces endimoniades de la història –encarnades, sovint, per les legions d'un exèrcit d'ocupació.¹⁰

**Porcel es proposava
construir un monument
que ens parlés de la
resistència i Victòria final.**

NOTES

1 Obra publicada inicialment l'any 1998 en castellà: *De la inexistència de Espanya*. La traducció catalana correspon a Jaume Pomar.

2 *La rebelión de Barcelona ni es por el güevo ni es por el fuero*.

3 *Agudeza y arte de ingenio i El criticón*.

4 «El cuerpo espiritual». *La Vanguardia*, 2 de juny de 2004.

5 PORCEL, Baltasar. «El ser de las Baleares». *Cuenta y Razón*, núm. 7 (estiu del 1982).

6 Els diccionaris solen traduir la paraula alemanya *heimat* per «terra» o «país natal, pàtria petita, terror...». Tanmateix, emprada per Nietzsche, aquesta paraula és indissociable de «la casa de l'ésser» heideggeriana o «la casa encesa» de Luis Rosales: habitacle de l'ésser.

En comentar la fi o la consumació última de la metafísica i la poesia, Heidegger subratlla que l'home modern viu la tragèdia de la pèrdua, l'exili o la fi de la *heimat*, justament, condemnat a un desarrelament mortal. En certa mesura, la supervivència mateixa de totes les coses de l'esperit passa per la cerca i reconstrucció d'aquest habitacle íntim, moral i material, terrenal i espiritual, l'absència del qual és un turment fàustic per a l'home condemnat a viure en el desarrelament, sense Déu ni *heimat*.

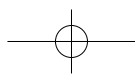
Jünger deia que la gran tasca de l'home del segle XXI seria la «re població espiritual» del món, víctima de la perversa colonització i desertització industrial del planeta. És on ens trobem. La guerra mil·lenària entre els titans i els immortals prossegueix en molts fronts, en detriment dels darrers, que molts consideren amenaçats definitivament. Potser.

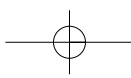
7 Vegeu: QUIÑONERO, Juan Pedro. «Porcel i la construcció de Catalunya». *Lluc*, núm. 870 (octubre-novembre-desembre del 2009).

8 L'anvers mític del qual és la història dels protagonistes de la meua novella *El caballero, la muñeca y el tesoro* (2005).

9 «Els gegants» és el primer capítol d'*El cel i la terra segons Baltasar Porcel* (2009), antologia pòstuma preparada i prologada per Alexandre Porcel i Emili Rosales.

10 Tema principal dels meus *Anales del alba* (2000). La nostra complicitat venia de molt lluny: d'un viatge a Califòrnia que ens va deixar una empremta profunda a tots dos.

Biòleg i ambientòleg. Conseller tècnic de l'Institut Cerdà

Pere Torres

Els veritables reptes de l'ecologisme

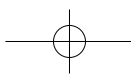
La consciència ambiental va encetar-se amb una oposició dura a l'economia industrial per les seves externalitats. Aquesta confrontació entre ecologisme i industrialisme com a visions irreconciliables va donar pas, amb el temps, a terceres vies que buscaven la compatibilitat entre la generació de riquesa i la protecció del medi ambient, que és el corrent que s'ha generalitzat els últims dos decennis. Ara, en canvi, en sorgeix un altre enfocament: ja no es tracta de buscar una economia que no faci mal al medi ambient sinó de construir una economia que el beneficiï. En aquest text es revisen les principals idees que han governat aquesta evolució ideològica.

El 1997, en el marc de la primera edició de la Fira ECOMED-POLLUTEC de Barcelona, van tenir lloc unes jornades sobre ecologia industrial. Vaig assistir-hi atret pel títol. Em semblava molt llaminer quelcom que reunia dos conceptes que tothom aleshores veia antitètics: l'ecologia¹ i la indústria.

En efecte, lligar en un mateix concepte ecologia i indústria pot sorprendre molta gent, especialment quan van començar a circular aquestes

Lligar en un mateix concepte ecologia i indústria pot sorprendre molta gent.

idees. I podia arribar a irritar els representants més conspicus de tots dos mots. Em refereixo, per la banda de l'ecologia, a aquells que estaven –i estan– tan convençuts del caràcter nociu de la civilització occidental que voldrien retornar a la relació pristina de l'espècie huma-

na amb la natura, cosa que ens obligaria a alliberar-nos de gairebé tota la tecnologia (i d'una bona part de la humanitat, de passada). També em refereixo, per la banda de la indústria, a aquells que estaven –i estan– tan convençuts que això del medi ambient és una moda insubstancial, perillosa per a la creació de riquesa, que neguen les evidències més sòlides i qualifiquen durament qualsevol mesura ambiental d'atemptat a l'empresa i a les fonts de prosperitat.

L'any 2010 aquestes posicions poden semblar ridícules però fa 15 anys a Catalunya encara eren ben vives, fent pròpies les polèmiques que havien viscut prèviament altres països. Fem, doncs, una mica d'història.

Amb la Revolució Industrial, les economies occidentals van posar en marxa un model de producció capaç de donar resposta a les demandes creixents de la població. Ara bé, la producció en massa ha anat acompanyada de la producció de residus² també en massa. Durant molt de temps, no ha semblat important: al capdavant, la missió de la indústria, socialment acceptada i institucionalment fomentada, era fabricar productes de manera ràpida i assequible. Els residus formaven part de les regles del joc. Tanmateix, amb l'augment de la demanda i de l'oferta –tant per l'increment demogràfic com pel nivell de renda– i amb els efectes cumulatiu pel pas del temps, aquestes externalitats han adquirit unes dimensions que fan perceptibles els seus perjudicis.

Encara que podem trobar una munió d'indicis d'idees relacionades amb aquesta qüestió abans del 1962, se sol recórrer a aquest any per a situar la fita d'inici del moviment ecologista.³ S'hi va publicar *Silent spring*, l'obra en què Rachel L. Carson (1907-1964) denunciava el DDT com a responsable de greus danys a la vida natural i una veritable amenaça per a la vida humana.⁴

Parem-nos-hi breument perquè és un cas força il·lustratiu. El DDT és una substància artificial que actua eficaçment contra els insectes portadors de malalties. Va començar a utilitzar-se durant la Segona Guerra Mundial per a evitar que les tropes aliades emmalaltessin de febres tropicals. Al suís Paul Hermann Müller (1899-1965) li fou atorgat el Premi Nobel de Medicina i Fisiologia el 1948 per haver descobert aquesta propietat tan beneficiosa del DDT. El 1955, l'Organització Mundial de la Salut va utilitzar-lo en una campanya d'eradicació de la malària a escala mundial. No es

Els veritables reptes de l'ecologisme

tracta, doncs, d'un tòxic posat en circulació per una cobdiciosa empresa que prescindeix dels mals que ocasiona perquè n'obté copiosos guanys. Aquí va passar tot el contrari: els desastres del DDT són un efecte col·lateral inesperat de la utilització d'un producte que pretenia millorar les condicions de vida de la humanitat.

La lliçó que en podem extreure és aquella sentència de les àvies: l'infern és ple de bones intencions. Dit amb paraules més sofisticades: qualsevol solució a un problema pot tenir conseqüències perniciososes en aspectes

El principi de precaució indica que davant una decisió sospitosa de crear un greu risc a les persones o al medi, la manca de consens científic sobre el seu efecte no pot utilitzar-se a favor.

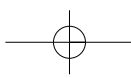
no considerats. D'aquí sorgeix el principi de precaució, més fàcil de declamar i d'aclamar que no pas d'aplicar. El principi indica que, davant una decisió sospitosa de crear un greu risc a les persones o al medi, la manca de consens científic sobre el seu efecte no pot utilitzar-se a favor.

No entrarem a discutir les dificultats pràctiques d'aquest principi ni les controvèrsies sobre la seva interpretació. En tot cas, allò que en queda és la idea que qualsevol decisió pot tenir efectes indesitjables i que cal estar amatents a la seva eventual aparició i reaccionar adequadament.

Del 1962 passem al 1968. Aquell any l'ecòleg Garritt Hardin (1915-2003) va publicar a la prestigiosa revista *Science* un article que va marcar època: «The tragedy of the commons».⁵ Hi sostenia que està condemnada al fracàs qualsevol societat que doni als seus membres completa llibertat d'actuació en activitats que afecten negativament les propietats comunes. L'expressió emprada –la tragèdia dels comunals– ha fet fortuna i s'ha extrapolat del seu cas més immediat, les pastures, a tots aquells béns que integren i determinen la qualitat del medi.

Hardin va obrir un camí que ha tingut continuïtat. Al capdavall, els béns comuns són els més amenaçats en els últims temps. A escales regionals, com els rius o litorals, o a escala global, com el clima. En definitiva, la governança –és a dir, l'establiment de les regles de joc entre els diferents actors– ha guanyat l'atenció que mereix.⁶

Fem un altre salt i situem-nos al 1972. El naixent Club de Roma va enlluernar el món amb un text pràcticament fundacional: *Limits to growth*.⁷

Fou el resultat d'un projecte de recerca de gairebé dos anys realitzat per un equip del Massachusetts Institute of Technology (MIT). Es volia esbrinar les conseqüències a llarg termini del creixement demogràfic i de l'activitat econòmica inherent. Va arribar a tres conclusions impactants:

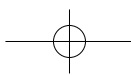
1. Si les tendències del creixement de la població mundial, la industrialització, la contaminació, la producció d'aliments i l'explotació de recursos que existien aleshores continuaven sense modificacions significatives, els límits de creixement s'assolirien en algun moment dins dels cent anys següents (és a dir, abans del 2070). El més probable seria un declivi sobtat i incontrolable de la població i de la capacitat industrial.

2. Era possible alterar aquestes tendències i establir unes condicions d'estabilitat econòmica i ecològica capaces de sostenir-se en el futur i que proporcionessin a tots els habitants del planeta tant la manera de cobrir les seves necessitats materials com una adequada igualtat d'oportunitats perquè poguessin realitzar el seu potencial humà individual.

3. Com abans comencessin les accions per a corregir les tendències, majors serien les possibilitats d'èxit.

Aquest text ha estat qüestionat des de bon començament, amb la tòpica acusació de catastrofista. En certs sectors del pensament, sobretot liberal, penjar l'etiqueta de «catastrofista» o de «maltusià» sembla suficient per a descartar la bondat de qualsevol tesi, amb el discutible argument que s'ha demostrat que mai no tenen raó, perquè la capacitat humana de superar les adversitats és il·limitada. Deixant de banda que els advertiments d'aquest informe se situaven en un horitzó que encara no s'ha esgotat i que anaven precedits pel condicional «si no s'actua», s'han pogut constatar ja algunes crisis en la línia anunciada: la crisi climàtica, la crisi energètica, la crisi alimentària... totes elles emmascarades ara per la gran crisi econòmica derivada del crac financer.⁸ En qualsevol cas, la gran virtut de l'informe és el concepte de límit de creixement, el qual ha anat quallant progressivament. La insostenibilitat, que forma part ja del nostre llenguatge, és la plasmació d'haver superat algun d'aquests límits.

**El naixent Club de Roma
va enlluernar el món
amb un text
pràcticament
fundacional: *Limits to
growth.***

Els veritables reptes de l'ecologisme

Aquestes extraordinàries obres van obrir els ulls a molta gent, però també van ser l'aficiet perquè s'establís aquesta mena de *contradictio in terminis* entre ecologia i indústria, entre ecologisme i capitalisme.

Aportem alguna dada més. En aquella mateixa època, el 1970, naixia una revista a Londres batejada amb el significatiu títol de *The Ecologist*. No he trobat cap explicació de per què van triar aquesta capçalera, però sempre he sospitat que hi devia tenir alguna influència una altra gran revista londinenca, *The Economist*. Mentre aquesta era i continua essent la referència del pensament econòmic liberal, *The Ecologist* sorgia per a defensar una visió quasi oposada del món. Per exemple, al seu primer número suggerien l'esterilització com a via per a reduir a la meitat la població del planeta.⁹ Passats dos anys, la mateixa revista llançava un «Manifest per la supervivència», signat pel seu fundador, l'antropòleg Edward Goldsmith (1928-2009), i alguns col·legues. Ràpidament, fou avalat per científics de reconegut prestigi, com Julian Huxley (1887-1975, primer director de la UNESCO), Peter Medawar (1915-1987, Premi Nobel de Medicina) o Peter Scott (1909-1989, fundador del World Wild Fund i dissenyador del seu famós panda com a logo).

Aquest manifest començava amb una molt contundent afirmació: «El defecte fonamental de la forma de vida industrial, amb el seu desig d'expansió, és el de ser insostenible». Amb aquest punt de partida, la confrontació era inevitable. Sumem-hi que també es crea aleshores Greenpeace (1971) i tindrem els ingredients d'una escissió aparentment definitiva entre tots dos móns.

Michael E. Colby ha classificat aquestes dues posicions com a paradigmes contraposats del desenvolupament:¹⁰

- L'economia de frontera. Fa referència a l'època de l'expansió dels Estats Units cap a l'oest del continent, quan els recursos eren, a efectes pràctics, quasi il·limitats i l'únic repte efectiu era saber-ne treure profit.

- L'ecologia profunda.¹¹ És una visió que considera l'espècie humana com una més en la natura i que, per tant, hauria d'actuar posant al capdamunt de tot la preservació d'aquesta.

Ara bé, Colby també assenyala l'aparició progressiva de noves aproximacions intermèdies. En realitat, les dures polèmiques que s'han produït al llarg dels últims

S'ha de buscar el punt d'equilibri, la compatibilització, entre el desig d'augmentar el benestar i el de conservar la natura.

quaranta anys han donat pas a un nou corrent majoritari, en què s'accepten essencialment tres coses: la importància del medi ambient per a la qualitat de vida, la responsabilitat humana en la degradació ambiental i la necessitat d'actuar-hi per tal que la prosperitat anhelada no tingui un efecte de búmerang.

Es consolida, doncs, una mena de terceres vies –encara que hi ha una certa diversitat de sensibilitats en aquest terreny– que assumeixen la protecció del medi ambient com un acte necessari i com un exercici responsable. S'ha de buscar el punt d'equilibri, la compatibilització, entre el desig d'augmentar el benestar i el de conservar la natura. La idea d'equilibri o de compatibilització és un reconeixement implícit que tots dos propòsits es consideren, en el fons, divergents. En general, es creu que massa creixement industrial pot malmetre els valors ambientals fins a un nivell que sigui realment perjudicial per a la humanitat; en conseqüència, no s'hi ha d'arribar. Igualment, es tem que massa preservació del medi pot limitar la nostra capacitat de satisfer l'exigència d'una vida digna per a tothom; tampoc no s'ha de superar aquest llinyar. Encara avui les grans estratègies i els grans consensos sobre la sostenibilitat i el medi ambient, més enllà dels discursos, s'alimenten d'aquests supòsits.

Amb l'ecologia industrial, a què em referia a l'inici de l'assaig, s'entra en una altra dimensió, en una altra tercera via, diferent de les conciliadores que ara descrivia. És una via superadora de la dialèctica. L'ecologia industrial neix d'una altra filosofia, d'un altre paradigma: que podem construir l'economia humana amb uns pilars inspirats en els models ecològics –en les virtuts dels models ecològics– i que, en conseqüència, no seria una economia que es contindria per a no malmetre la natura sinó una economia que s'expandiria amb la protecció de la natura.

Val a dir que l'ecologia industrial ha estat i és una aproximació tècnica a la problemàtica ambiental i de la sostenibilitat, que els llibres que en parlen solen anar carregats d'estadístiques, fórmules matemàtiques, diagrames de fluxos i equacions químiques. Ara bé, aquesta filosofia que l'amara i que l'empeny ha anat guanyant posicions també en altres terrenys

L'ecologia industrial afirma que podem construir l'economia humana amb uns pilars inspirats en les virtuts dels models ecològics, una economia que s'expandiria amb la protecció de la natura.

Els veritables reptes de l'ecologisme

al llarg dels últims anys. A més a més, la crisi global n'ha suposat un tram-polí que podria ser definitiu.

El juliol del 2008 un grup d'activistes britànics, sota l'empara de la New Economics Foundation, va llançar la idea d'un Green New Deal. Hi plantejaven que la humanitat ha de fer front simultàniament a tres qüestions crucials: el col·lapse financer, el canvi climàtic i la crisi del petroli.¹² Davant aquestes males perspectives, el grup rememora l'esforç titànic de Franklin D. Roosevelt durant la Gran Depressió i consideren que és imprescindible reproduir el seu famós New Deal. Ara bé, en l'actualitat, aquest nou pacte social ha d'incorporar com a l'element definitori l'aposta per la sostenibilitat i, en conseqüència, el bategen com a Green New Deal, un programa que hauria de combinar els esforços d'estabilització a curt termini amb els esforços, més magnets, de profunda reestructuració del model econòmic a més llarg termini.¹³

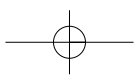
Què propugnen en el seu programa-manifest? Ho podríem resumir en una aposta per l'economia de baix carboni avalada per un gran programa d'inversió pública i d'estímul de la inversió privada que sigui capaç de capgirar el model energètic, de transformar una economia cen-

El Green New Deal, com l'ecologia industrial i tantes altres manifestacions embrionàries d'una nova filosofia, apunten que cal un pacte entre la humanitat i la natura.

trada en els aspectes financers i el foment del consumisme en una altra que produeixi i generi llocs de treball amb activitats vinculades a la sostenibilitat del planeta.

El Green New Deal, com l'ecologia industrial i tantes altres manifestacions incipients, embrionàries, apunten a aquesta nova filosofia: impregnats d'una doble consciència –que la qualitat de la natura és clau per a la supervivència i el benestar humans i que els nostres actes hi tenen una incidència determinant–, cal un pacte entre la humanitat i la natura, però no ha de ser un pacte entre rivals –que seria la visió de la compatibilitat o el punt d'equilibri– sinó un pacte entre aliats.

Probablement, ens tornem a trobar en una d'aquelles cruïlles en què la direcció estimulante és més fàcil de descriure amb la imaginació que de transitar en la realitat. Tanmateix, sembla que és una filosofia arribada amb voluntat de quedar-se i que, des del meu punt de vista, constitueix

una opció seriosa per a sortir del marasme a què ens ha conduït l'exacerbació dels vicis del capitalisme –la cobdícia que mena a la maximització cega dels beneficis a curt termini, la submissió al capital com a ens ideal abstracte– associada a l'anul·lació de totes les seves grans virtuts –cultura de l'esforç, responsabilitat social, competitivitat vinculada a l'esperit de millora...¹⁴

Torno a insistir que ens trobem als inicis del plantejament, a les bece-roles de la seva conceptualització pràctica. Tanmateix, gosó indicar quatre ingredients que em semblen imprescindibles:

1. Ha de tenir una naturalesa doblement dual. D'una banda, s'ha de preocupar de la connexió entre les escales local i global –ja és prou conegut el terme glocal per a integrar-les–. De l'altra, s'ha d'interessar per solucions aplicables d'immediat, però tenint present que han d'estar dissenyades perquè continuïn essent vàlides en el futur. Així, al clàssic apotegma¹⁵ «pensar globalment, actuar localment» li convindria un germà bessó que podria formular-se «pensar en el futur, actuar en el present». Prou curt-terminisme!

2. Ha de tenir una gran capacitat de maniobra. La innovació tecnològica és constant, combinant l'incrementalisme amb ruptures que ens obren a nous territoris absolutament desconeguts i impredecibles. Els tres pun-tals del moment actual –les biotecnologies, les nanotecnologies i les info-tecnologies– en són magnífics exemples. Es necessita, doncs, una mentalitat que sigui alhora perquisitora i oberta, que indagui sobre els canvis que suscita qualsevol gran salt innovatiu i tingui la predisposició a modificar preceptes si les noves realitats no s'ajusten a les velles o a les previstes. Prou rigidesa formal!

3. Ha de tenir una actitud desafiant. Les primeres actuacions ambien-tals han estat essencialment reactives i a final de canonada, és a dir, ac-cions que miraven de contrarestar els efectes sense modificar les causes. No criticaré en absolut aquest enfocament si representa un primer pas: paliar ràpidament els danys i evitar-ne de nous el justifica plenament. En canvi, no pot ser una resposta definitiva. Cal donar altres passos, en una direcció més etiològica, és a dir, que busquin l'arrel del problema i no només ataquin la causa, i que estiguin disposats a revisar les premisses i sac-sejar el model.¹⁶ Prou conformisme!

Els veritables reptes de l'ecologisme

4. Ha de tenir una visió pragmàtica. Només pot abordar-se allò que és realment viable. Coincideixo en la necessitat de tenir una utopia com a nord, però una utopia practicable, és a dir, aquella visió que va més enllà de la realitat actual i que, al mateix temps, és abastable, perquè respon a les nostres capacitats i a les nostres conviccions. De fet, aquests són els dos aspectes que cal posar en relleu per a tenir èxit: capacitats i conviccions. Prou irrealisme!

Perquè això sigui possible, sigui en la línia apuntada actualment per teories com l'ecocapitalisme o l'economia verda o sigui en altres, caldran canvis profunds. Canvis en el món de l'empresa, que haurà de recuperar la seva prioritat per la qualitat i la bondat del producte o el servei (abandonant la fallera financera). Canvis en el món de l'administració pública, que haurà d'extreure la responsabilitat ambiental de les unitats orgàniques que s'ocupen del medi ambient per tal que sigui un component comú a tots els decisors i gestors. I canvis en la gent, en la seva triple condició de ciutadans, consumidors i electors.

Serà possible aquesta revolució civilitzatòria? El temps ho dirà, però el que difícilment serà viable és qualsevol proposta política renovadora que no contempli aquesta qüestió amb l'atenció, la prioritat i la determinació necessàries. En aquesta qüestió, el tradicional *wait and watch* no és una actitud prudent sinó tot el contrari.

NOTES

1 S'ha insistit moltes vegades, amb raó, que l'ecologia és una ciència i que, en aquest sentit, es limita a estudiar els fenòmens de la biosfera. Per aquest motiu, no s'hauria de confondre ni amb el medi ambient –l'objecte del seu estudi– ni, sobretot, amb les actituds militants a favor d'una altra relació entre la humanitat i la natura. De fet, en l'expressió «ecologia industrial» té aquest enfocament correcte. Tanmateix, en el llenguatge comú, sol identificar-se més amb la natura i les posicions que les persones o els grups manifesten al respecte. No hi ha dubte que aquest ús del terme és espuri, però em temo que la batalla per la precisió terminològica s'ha perdut fa temps. Per això, jugo intencionadament amb la doble accepció.

2 Entenem aquí per residu tot allò que no queda incorporat al producte fabricat. Per tant, compren els residus en sentit habitual, però també la contaminació atmosfèrica o els abocaments d'aigües residuals.

3 Aquí valdria la pena distingir el pensament ecologista, centrat en els impactes de l'activitat humana en el medi, del pensament naturalista, de més llarga tradició, que estava més enfocat al coneixement i la passió per la natura.

4 CARSON, Rachel L. (1962) *Silent spring*. Houghton Mifflin Co, Boston.

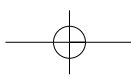
- 5** HARDIN, Garrett (1968) «The tragedy of the commons». *Science*, 162:1243-1248.
- 6** És prou significatiu que el Premi Nobel d'Economia del 2009 es donés a Elinor Ostrom pels seus treballs sobre la governança econòmica dels béns comuns. També fa goig esmentar-la perquè adverteix contra la temptació de crear organismes unitaris per a governar els béns comuns. Ben altrament, encara que reconeix la complexitat dels fenòmens, defensa que es coordinin els diferents actors en un marc policèntric en què les decisions de gestió es prenguin a una escala pròxima al problema.
- 7** MEADOWS, D.H.; MEADOWS, D.L.; RANDERS, J. & BEHRENS III, W.W. (1972) *Limits to growth*. Universe Books, Nova York.
- 8** No hi ha espai en aquest assaig per a desenvolupar la idea, però es podrien trobar en les actituds i la filosofia dels culpables del crac financer les mateixes bases ideològiques que menen als límits de creixement anunciats pel Club de Roma.
- 9** PEARCE, Fred (2000) «Age of rage». *The Guardian*, 12 de juliol.
- 10** COLBY, Michael E. (1991) «Environmental management in development: the evolution of paradigms». *Ecological Economics*, 3(3):192-213.
- 11** El terme «ecologia profunda» fou encunyat el 1973 pel filòsof noruec Arne Næss (1912-2009), el qual també n'ha estat el principal teòric fins avui.
- 12** La crisi del petroli està relacionada, en aquesta reflexió, amb el famós *peak oil*, és a dir, l'assoliment de la capacitat màxima de producció a partir de la qual comença a declinar. Com ja es va explicar en un text de l'autor publicat al número 2 d'aquesta mateixa revista, no es tracta tant de l'esgotament material de les reserves de petroli com de la capacitat de posar petroli en el mercat a uns preus assequibles, atès que les reserves que en quedin seran cada vegada més costoses d'extreure i refinar.
- 13** GND Group (2008) *A Green New Deal*. New Economics Foundation, Londres.
- 14** No és el mateix un esperit competitiu basat a tenir un producte cada vegada més bo que el sustentat a tenir un producte cada vegada més barat.
- 15** El qualifico de clàssic per diversos motius. Primer, perquè és conegut i utilitzat assíduament. Segon, perquè s'expressa amb una elegància indiscutible. Tercer, perquè ja té uns quants anys a les espatlles. El primer esment es troba en les teories urbanístiques de Patrick Geddes (1854-1932). De formació en ciències biològiques, Geddes va excel·lir com a original pensador en l'àmbit de l'urbanisme. La seva obra *Cities in evolution* (1915) és un text de referència. Certament, l'ús que va fer de l'expressió que comentem no és exactament l'actual. Aquest va començar a aparèixer als anys setanta del segle xx.
- 16** Posem un exemple. Davant la crisi del petroli, podem plantejar-nos de substituir el vehicle de dièsel o gasolina per vehicles elèctrics, de gas natural o altres alternatives. Tanmateix, es pot anar més enllà i revisar a fons el model de mobilitat i qüestionar, per exemple, les iniciatives urbanístiques que se sustentin, per a la seva funcionalitat, en l'ús obligat del vehicle privat.

DEBAT

LES PETITES PORS DEL SEGLE XXI

El títol d'aquest dossier evoca intencionadament un assaig d'Emmanuel Mounier intitulat *La Petite peur du xxe siècle*, publicat fa cinquanta anys, gairebé una dècada després de la seva mort. En aquella obra, el pare del personalisme esbossava un quadre global dels problemes i les dificultats que sacsejaven la consciència europea i occidental la primera meitat del segle xx: la por de la guerra nuclear, la por davant la tecnificació i la por i la decepció davant l'acceleració del progrés. Si bé Mounier no escatimava un primer crit d'alerta, la seva actitud final, sempre constant en la seva trajectòria humanista, és la d'una gran esperança en el destí de l'Home. Amb «Les petites pors del segle XXI» ens volem apropar a algunes de les manifestacions dels nequits que tenallen l'ànima dels nostres contemporanis. Com diu l'autor d'un dels textos, voler fer un inventari exhaustiu de totes les pors que assetgen avui al ciutadà hipermodern esdevindria una tasca pràcticament indescriptible. Per això s'ha optat per presentar cinc aportacions que, des de camps com la filosofia, la psiquiatria, la sociologia, l'ètica i el dret, pretenen abraçar alguns dels fenòmens que ens parlen de les pors que s'endevinen en aquesta primera meitat del segle XXI.

Miquel Calsina
Director de VIA

Filòsof i Teòleg. Professor a la Universitat Ramon Llull

Francesc Torralba

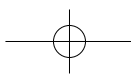
Essència i formes de la por en la hipermodernitat

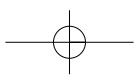
La por no és un tret exclusiu del ciutadà contemporani. Es tracta, en tot cas, d'una passió característica de la condició humana lligada a la incertesa i a la consciència de la pròpia fragilitat i finitud, les quals l'home ha pretès superar sempre de múltiples maneres. Tanmateix, si bé la por ha existit sempre, actualment presenta unes formes i una fesomia distintes de la d'altres etapes històriques. Les raons de la por, podríem dir, són unes altres. En aquest article, el professor Francesc Torralba fa un recorregut pel que anomena les «formes hipermodernes de la por», algunes de les quals -adverteix- han coexistit sempre en tant que són l'altra cara de l'estructura contingent de l'ésser humà. L'autor se centra a descriure les característiques actuals de la por de la mort, de l'estrany, de la tècnica, del fracàs, de la llibertat i de la soledat. Enfront d'aquesta passió que emergeix davant d'un mal previsible, ens proposa recuperar i actualitzar el sentit que els clàssics donaven a dues virtuts fonamentals: l'audàcia i la fortalesa.

1. Anatomia de la por

En els darrers anys s'ha escrit, amb abundància, sobre una de les passions que pateix el ciutadà contemporani que, en si mateixa, no és nova, però que adquireix formes i modes expressius molt plurals en la nostra època.¹ Ens referim a la por.

En els tractats clàssics d'antropologia filosòfica, la por és tractada com un tret universal humà, com un lloc comú o punt de trobada de totes les diverses manifestacions de la condició humana. La por, lligada directa-

Essència i formes de la por en la hipermodernitat

ment a la consciència de la finitud, no és, però, una emoció únicament humana, tot i que en l'ésser humà té unes característiques i trets molt específics. No és la nostra intenció exposar fil per randa les arrels filosòfiques d'aquesta emoció que tenalla, poc o molt, tots els éssers humans, però sí que ens proposem presentar les formes que té la por en la nostra època.

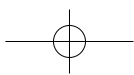
La por, com l'ésser, com l'amor o el mal, es diu de moltes maneres i obeeix a molts pretextos.

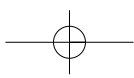
La por, com l'ésser, com l'amor o el mal, es diu de moltes maneres i obeeix distints pretextos. No respon solament a una causa eficient, i s'expressa d'una manera multiforme. Recórrer a aquesta causalitat plural i aquesta diversitat formal supera, amb escreix, els límits d'aquest article. Són, també, molt complexes les formes que els éssers humans han imaginat per alliberar-se, encara que sigui provisionalment, d'aquesta emoció. Tot ésser humà, en algun moment del seu periple biogràfic, experimenta la por i, enfront d'ella, necessita conrear mecanismes de salvació, emprant els que li ofereix la seva cultura o bé el seu context immediat.

Semblaria, a priori, que la por és un sentiment més propi de l'època precientífica que no pas de l'era tecnològica i, no obstant això, la por, de manera difusa però persistent, s'estén per totes les esferes de la vida col·lectiva. Hi ha la por en l'esfera macro que té a veure amb la crisi ecològica planetària, però també hi ha la por en l'esfera micro, la del ciutadà que circula per un carrer estret i fosc i té por que l'assetgin. Hi ha por en les organitzacions lucratives, però també en l'esfera més íntima, en la pròpia llar, la por de perdre els vincles, la de no estar prou preparats per a competir i la de perdre rellevància i prestigi a la vida social.

No ens proposem, òbviament, fer un inventari exhaustiu de les pors que, a dia d'avui, assetgen el ciutadà hipermodern, però sí identificar-ne, si més no, les més rellevants² i indicar-ne algunes claus de resolució.

En l'hora present, la por té una fesomia ben distinta de la que tenia en les èpoques premodernes. L'home arcaic temia l'ira dels déus mitjançant devastacions naturals, se sentia desprotegit, com a la intempèrie. No coneixia les lleis que regeixen la naturalesa i no tenia eines per controlar-la, ni sotmetre-la. Estava a mercè dels déus i de les inclemències naturals. Creia que les seves transgressions morals encendrien la venjança de les di-

vinitats i que calia protegir-se de les seves respostes. En l'era primitiva, la por es vinculava directament a les forces sobrenaturals i a la seva capacitat per devastar els petits cosmos humans.

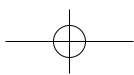
En la hipermodernitat, els déus han estat esborrats de l'horitzó i la natura és descrita a partir de lleis de caràcter universal. No temem ja els déus de l'antiguitat, ni tampoc les follies de la natura, però proliferen altres formes de por. Hi ha por a les organitzacions, por de la precarietat laboral, por de perdre la salut, por a causa de la inconsistència dels vincles. Apareixen nous escenaris de l'amenaça, nous relats de devastacions futures que encenen la por al ciutadà mitjà.

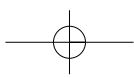
Les raons de la por són distintes en el present que en el passat, però no hem estat capaços de desfer-nos d'aquesta passió que esmussa les possibilitats d'ésser feliç en aquest món. El que vertaderament causa por no és la natura, sinó l'ús que l'ésser humà en pot arribar a fer i les devastadores conseqüències que pot tenir la colonització tecnològica del món de la vida. Ja no fan por els déus, però sí el que els éssers humans som capaços de fer i de legitimar en nom dels déus.

Hi ha, lògicament, una sèrie de pors que persisteixen i que són la conseqüència directa de la vulnerabilitat humana, de la condició mortal i de la insostenible lleugeresa del seu ésser, emprant la bella expressió de Milan Kundera.³ Causa por el patiment, el deteriorament, la dependència, la mort, la pròpia i la dels éssers estimats, també la marginació, l'exili i l'oblit, però aquestes pors no són un fenomen nou, sinó epifanies de la vulnerabilitat humana. Ens causa por allò que no podem controlar, dominar, calcular, anticipar i programar. Tot allò que escapa a la xarxa de la racionalitat. No endebades, en contextos culturals en els quals la fragilitat de la raó és una nota essencial, la por augmenta significativament. Es desconfia de les seves possibilitats per alliberar-nos del mal.

Hem deixat de creure en la fe tradicional, però també en les potencialitats de la raó moderna. Precisament perquè no tenim domini sobre la finitud, preferim ocultar-la, maquillar-la, fins i tot negligir-la, però les pors que emanen de la consciència de la finitud, de la fragilitat, afloren i irrompen malgrat els antídots i analgèsics.

Ens causa por allò que no podem controlar, dominar, calcular, anticipar i programar.

Essència i formes de la por en la hipermodernitat

2. L'essència de la por. Postil·les a Descartes i Hume

Al llarg de la història del pensament modern, aquesta passió no ha estat, precisament, objecte de massa monografies. A diferència d'altres passions, com l'amor, l'odi, la compassió, la crueltat, la tristesa o l'alegria, la por ha ocupat un espai marginal en els tractats sobre les passions que ens han deixat els més insignes pensadors moderns. D'entre ells, cal assenyalar la reflexió de René Descartes i de David Hume.

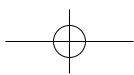
René Descartes, a l'article 176 de *Les passions de l'ànima*, es refereix a l'ús de la por i diu: «Pel que fa a la por o al terror, no veig que mai pugui ser lloable o útil; per això no és una passió especial, sinó tan sols un excés de covardia, d'esglai i de temor, excés sempre viciós, com la intrepidesa és un excés de coratge que és sempre bo». I afegeix: «Atès que la principal causa de la por és la sorpresa, res millor per alliberar-se'n que obrar amb premeditació i preparar-se per a tots els esdeveniments el temor dels quals pot causar la por».

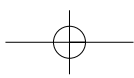
Segons Descartes, la por no és una virtut sinó una debilitat humana, una forma de pobresa anímica que s'esdevé quan irromp una sorpresa.

Segons el pare de la filosofia moderna, la por no és una virtut ni una excel·lència de caràcter, sinó més aviat una debilitat humana, una forma de pobresa anímica que es produeix quan irromp una sorpresa, allò que no esperàvem i no sabem com afrontar. La por, per tant, es cura amb la premeditació, el càlcul, l'anticipació, la pràctica de la racionalitat. Amb tot, cal dir que, fins i tot en el cas que la premeditació treballi adequadament, la sorpresa pot irrompre a la vida, perquè no tot allò que passarà es pot anticipar mitjançant la imaginació, per la qual cosa la racionalitat sembla que pot atenuar la por, però no extirpar-la d'arrel.

El més cèlebre dels filòsofs empiristes, David Hume, al *Tractat de la naturalesa humana* diu: «Les passions de la por i de l'esperança poden produir-se quan hi ha el mateix nombre de probabilitats en ambdós costats, sense que sigui possible descobrir cap superioritat en cap de les dues. És més, les passions són intenses en aquesta situació com més fonament tingui la ment per parar-se en una d'elles, de tal manera que es veu agitada per la major incertesa».⁴

I afegeix: «Totes les classes d'incertesa tenen una forta connexió amb la

por, fins i tot encara que no produeixin cap oposició de passions mitjançant les imatges i les consideracions oposades que ens presenten».⁵

Finalment, David Hume conclou: «Tot el que origina fluctuació o mescla de les passions amb algun grau de malestar produirà sempre por o, com a mínim, una passió tan semblant que amb prou feines podrà distingir-se entre ambdues».⁶

El pensador empirista relaciona directament la por amb la incertesa: «Jo porto encara més lluny aquest principi de la connexió de la por amb la incertesa, assenyalant que qualsevol dubte produeix aquella passió, fins i tot encara que ens presenti allò que és bo i desitjable».⁷

Hume, des de l'empirisme, relaciona directament la por amb la incertesa.

Aquesta relació tan íntima entre la por i la incertesa ha estat molt explotada en els temps actuals. Si és veritat, tal com s'ha escrit, que vivim en la societat de la incertesa i del risc,⁸ no és estrany, doncs, que la sensació de por augmenti, perquè hi ha una relació directament proporcional entre ambdues. En els temps hipermoderns, el ciutadà pateix més incerteses que en els temps immediatament passats i aquest no saber, aquesta fragilitat constitutiva, li genera un estat de por que, amb propietat, es pot qualificar d'angoixa.

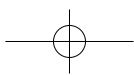
La por i l'angoixa no influeixen igualment en el comportament de la persona, tot i que l'una i l'altra caracteritzen semblantment un estat d'esperit propi del ciutadà dels temps hipermoderns.

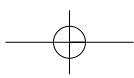
3. Formes hipermodernes de por

No és possible, en un article d'aquestes dimensions, identificar la pluralitat de formes que adopta la por en l'hora present. Identifiquem les més rellevants, subratllant que algunes de les formes actuals han coexistit al llarg de tota la història de la humanitat i són constitutives de l'estructura finita i contingent de l'ésser humà.

3.1. Por de la mort

La mort causa por perquè suposa l'acabament del procés biològic i suposa entrar en contacte amb la incertesa. Avui dia, la por no ve suscitada per narratives d'ultratomba ni per una simbologia escatològica amenaçant, sinó pel fet de deixar de ser, de desaparèixer d'aquest món. Suscita por la

Essència i formes de la por en la hipermodernitat

mort, però especialment l'envelliment, la decrepitud i qualsevol forma de dependència futura.

La mort, com han fet veure des de fa més de tres decennis els sociòlegs i analistes culturals, ha esdevingut un immens tabú, un tema prohibit, gairebé escandalós. Causa por perquè no controlem, tot i els nostres intents, ni l'hora, ni el lloc, tampoc no podem anticipar quina causa la motivarà i desconeixem si quan arribi haurem fet realitat els nostres projectes personals. La mort causa por en l'actualitat, però no per la temença a un judici final, sinó pel grau d'incertesa que acompanya l'experiència.

La por a la mort comporta, avui, un culte per la vida sana, l'alimentació adequada i pels estils de vida saludables.

La por de la mort comporta, de retruc, un culte obsesiú per la vida sana, per l'alimentació adequada, pels estils de vida saludables. També genera, com a conseqüència, la sacralització de l'instant com a única garantia de felicitat.

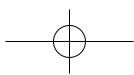
3. 2. *Por de l'estrany*

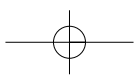
Causa por la presència inquietant de l'estrany, el desconeixement de les seves intencions i motivacions, els seus costums i les seves formes de viure. En societats d'acollida com la societat europea subsisteix la por de perdre els propis valors, de dissoldre's en una espècie de multiculturalisme buit.

L'estrany és, sempre, una presència violent, perquè qüestiona les pròpies formes de vida, perquè exigeix trobar un llenguatge comú i garantir unes regles mínimes de la bona convivència social. A la vegada, però, és també una ocasió per reflexionar sobre la pròpia identitat, sobre la singularitat col·lectiva. Mai com ara havia estat tan summament difícil definir el nosaltres.

La por a l'estrany no és nova en la civilització occidental. Irromp, sobretot, en contextos de grans fluxos migratoris com l'actual.

Aquesta por no és, naturalment, nova en la història de la civilització occidental, però en contextos d'intensos fluxos migratoris com en l'actual, irromp de nou i genera actituds de tancament, d'autisme social que converteixen la societat d'acollida en una entitat impermeable i estàtica. La fòbia a l'estranger es pot convertir, fàcilment, en odi a la seva presència. Quan es

produeix aquesta metamorfosi, la cohesió social es desmantella i irromp la barbàrie.

3.3. *Por de la tècnica*

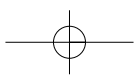
El ciutadà actual sembla estar sempre amenaçat per allò que produeix, és a dir, pel resultat del treball de les seves mans i, més encara, pel treball de la seva intel·ligència. Massa sovint, els fruits d'aquesta múltiple activitat es tradueixen en objectes d'alienació, és a dir, són purament i simplement arrabassats al qui els ha produït; però, almenys parcialment, en la línia indirecta dels seus efectes. Aquests fruits es tornen contra el mateix home; s'adrecen o poden adreçar-se contra ell. En això sembla consistir el capítol principal del drama de l'existència humana contemporània.

El fet és que el ciutadà dempeus té, cada cop, més por. Té por que els seus productes puguin ser dirigits d'una manera radical contra ell mateix; té por que puguin convertir-se en mitjans i instruments d'una autodestrucció inimaginable, enfront de la qual tots els cataclismes i les catàstrofes de la història que coneixem semblen empal·lidir. En aquesta por, explotada narrativament al cinema actual, encara ressonen els ecos d'Emmanuel Mounier⁹ i de Karl Jaspers.¹⁰

Aquest estat d'amenaça contra l'home per part dels seus productes té diverses direccions i graus d'intensitat. Sembla, afortunadament, que som cada vegada més conscients del fet que l'explotació de la terra, del planeta en què vivim, exigeix una planificació racional i honesta. Al mateix temps, aquesta explotació per a fins no solament industrials sinó també militars, i el desenvolupament de la tècnica no controlat ni emmarcat en un pla d'abast internacional i autènticament humanístic, condueix sovint a l'amenaça a l'ambient natural, aliena l'home en les seves relacions amb la naturalesa i l'aparta d'ella.

La preeminència del que els pensadors de la primera generació de l'Escola de Frankfurt van anomenar la raó instrumental (*die instrumentelle Vernunft*) es fa evident.¹¹ Sembla que l'ésser humà només percep en l'ambient natural els significats que serveixen per als fins d'un ús immediat i de consum. El progrés de la tècnica i el desenvolupament de la

El ciutadà actual sembla estar sempre amenaçat per allò que produeix, és a dir, pel resultat del seu propi treball, per la tècnica.

Essència i formes de la por en la hipermodernitat

civilització, marcat pel domini de la tècnica, exigeixen un desenvolupament proporcional de l'ètica. En els darrers temps, la preocupació per la crisi ecològica global ha suscitat una reflexió ètica centrada en el principi de responsabilitat i en l'atenció i la vetlla per les generacions futures.¹²

3. 4. *Por del fracàs*

En la societat de l'èxit, la por del fracàs, de perdre l'estatut social i econòmic, emergeix amb força. Es detecta una creixent intolerància al fracàs i una sacralització de l'èxit en termes socials i econòmics.¹³

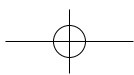
El fracàs suposa un subjecte conscient que s'hagi proposat un fi que té per possible, al qual ha aplicat esforçadament uns mitjans que té per adients; aquest fi ha estat atès i el subjecte se n'adona. La insensibilitat, l'anestèsia moral i la indiferència, disminueixen la consciència del fracàs. El fracàs sempre depèn d'allò en què fixem l'aspiració, en què situem l'èxit. El fracàs, com el mal, ho és en la mesura en què representa una amenaça per a la nostra identitat; dependrà, doncs, d'allò que creiem que ens realitza, que ens fa. Allò que considerem com a fracàs ens ajudarà a comprendre el que som i, a la inversa, allò que som ens farà considerar

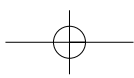
El fracàs sempre ho és en relació als nostres propòsits; amenaça la nostra identitat quan perjudica allò que creiem que ens realitza.

fracàs o no alguna cosa.

Èxit i fracàs poden ser ocasió per a no acabar mai, per a no recomençar mai, per a no reprendre's un mateix i obrir un veritable futur. La malenconia del fracàs i la mania per l'èxit són dues malalties de l'acabament: dues maneres de no saber acabar per tal de poder, tot redreçant-se, desbrossar camins nous. El fracàs és innegablement un mal perquè és signe de vulnerabilitat, d'imperfeció, d'inadaptació i de sofrència, però és també un bé perquè és la condició de tota presa de consciència i de progrés. Cal haver fracassat i cal adonar-se'n per tal de conèixer-se i realitzar-se.

La persona que fracassa, que no aconsegueix la realització del seu projecte, pot adoptar una conducta de fracàs que, com ha estat dit moltes vegades (Janet, Nabert, Lacroix) cal distingir de la reacció al fracàs. En la conducta de fracàs tota activitat creadora queda paralitzada, ja sigui per una actitud d'arrauliment, ja sigui per una repetició monòtona de l'actitud

que ha portat al fracàs. La reacció al fracàs, en canvi, redreça l'activitat i la regenera en profunditat.

3. 5. *Por de la llibertat*

Des que Erich Fromm va publicar el seu conegut assaig, *La por a la llibertat*, han canviat significativament les formes i hàbits de vida en les societats occidentals.¹⁴

No obstant això, la por de l'autodeterminació personal, d'exercir la pròpia autonomia, de defensar les pròpies conviccions en contextos tan líquids i inconsistents com els escenaris postmoderns, creix significativament. Vivim en un temps en el qual defensar idees sòlides com la llibertat, la veritat, la dignitat o fins i tot la igualtat, suscita certa por perquè estem transgredint la línia del que és políticament correcte, del que circula per les autopistes del pensament oficial.

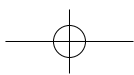
La por de la llibertat a l'era de les llibertats civils no deixa de ser una paradoxa, però és un fet manifest. Ésser singular en el món mai no ha estat cosa fàcil, però ésser-ho en un món marcat per ideologies globals que, com mai, travessen fronteres i estats, encara és més difícil i es requereix més caràcter. Per això, la por de la llibertat és, en el fons, una clara conseqüència de la crisi del caràcter.¹⁵

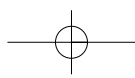
3. 6. *Por de la soledat*

Tal com ha posat de manifest Zygmunt Bauman en les seves anàlisis sociològiques, els vincles interpersonals, les relacions socials i afectives es caracteritzen, en el present, per la seva fragilitat i inconsistència. Són, essencialment, vincles líquids.¹⁶ Es fan i es desfan, tenen data de caducitat; i això, que és conseqüència d'un gran sentit de l'autonomia personal, genera, a la vegada, una terrible por.

Causa por la soledat, l'aïllament, ésser marginat del grup. Els vincles són efímers i això suscita una gran ansietat, fins i tot en forma de neguit patològic, perquè hom no vol perdre aquella vinculació afectiva que fa possible el seu equilibri emocional, però no està disposat a donar incondicionalitat, a comprometre's sòlidament amb el seu partner. La por de la soledat en les generacions més joves es tra-

Avui dia els vincles són més efímers, i això suscita una gran ansietat, fins i tot un neguit patològic.

Essència i formes de la por en la hipermodernitat

dueix en intolerància a la soledat, en una impenitent necessitat d'estar permanentment en xarxa.

Aquesta visió tan summament negativa de la soledat fa impossible reconèixer la bellesa i els beneficis anímics que també genera l'estat de la soledat.¹⁷

4. Excursus sobre l'angoixa

Quan Søren Kierkegaard va escriure *El concepte de l'angoixa* (1844) difícilment podia imaginar que la idea d'angoixa esdevindria una categoria capital per entendre el segle xx i, per extensió, també el cor de la hipermodernitat.

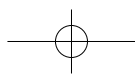
Tal com es deriva de la seva anàlisi psicològica i teològica, l'angoixa no és una passió sinó un estat d'ànim, una realitat més profunda i inhibidora, sovint mancada d'objecte que disminueix el domini dels propis actes i, consegüentment, la responsabilitat.

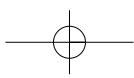
L'angoixa, que és un estat d'ànim summament complex, és una emoció persistent del subjecte que se sent amenaçat en la seva pretesa integritat, la seva síntesi convertida ja en un hàbit, per a invitar-lo o forçar-lo a accedir a una fase desconeguda del seu desenrotllament. Tal vegada, aquesta fase és millor, però com a mínim subjectivament és experimentada com un risc, com una possible pèrdua, com una possible derrota o fracàs.

Aquest estat d'ànim, tan present en les societats líquides, troba la seva base, objectivament, en el conflicte presentat entre la nova situació i l'antiga, subjectivament en l'ambivalència de tot el que és humà i que el mateix home ha de resoldre, orientant les seves tendències mitjançant la seva llibertat i donant un sentit a tot.

La dialèctica de l'angoixa rau en la tensió entre el temor de perdre la seguretat i quedar aïllat i la por al risc que suposa accedir a la novetat.

L'angoixa, tal com Kierkegaard la va descriure, és una simpatia antipatètica i una antipatia simpatètica. En efecte, hi ha quelcom de simpàtic en l'angoixa. És el descobriment de l'ambivalència humana, del fet que en l'ésser humà res no és determinat de bell antuvi, automàtic o definitiu, sinó que ha de donar sentit i una vida pròpia a tot. Aquest sentit, sempre provisional, està obert a nous descobriments, per-

què en tant que ésser històric i limitat, l'ésser humà no té les claus explicatives del demà.

La dialèctica de l'angoixa rau en la tensió entre el temor de perdre la seguretat i quedar sol, aïllat, mancat d'afecte, i la por d'accedir a la novetat, a la independència pel risc que això comporta. La independència, l'assimilació de coses noves, és necessària per a l'ésser humà en un temps com el nostre, en el qual tot envelleix acceleradament ja que només així pot desenvolupar-se progressivament i lliurement. El risc o inseguretat que pot comportar la responsabilitat personal, pel fet d'encarar els èxits i els fracassos, dóna al ciutadà una consciència més exacta, molt més vital, del seu propi ésser i de la seva limitació, consciència que es troba a la base per a construir-se interiorment d'una manera realista i, per tant, per a posseir-se de debò, per a ser senyor de si mateix.

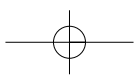
5. Contra la por, audàcia i fortalesa

La por és una passió desvetllada davant d'un mal previsible. Fàcilment ofusca la raó, falseja el judici i fa minvar la capacitat de domini. Que la por causada des de l'exterior afebleixi la llibertat i la responsabilitat dependrà de si aquesta por, un cop interioritzada, desgavella l'equilibri interior o no. Si la voluntat lliure i la racionalitat no s'imposen a la por naixent, la persona pot perdre la seva sobirania i pot ser el començament de moltes capitulacions i servituds.

La por té com a objecte un mal difícil de resistir o quelcom de bo que es presenta sota l'aspecte de mal. Els estoics la consideraven una debilitat. En l'ètica aristotèlica, les passions com a tal, és a dir, els moviments de l'apetit sensitiu no han de ser lloades ni blasmades. És més, les passions, moderades per la raó, són bones perquè ajuden a defugir el mal i a seguir el bé.

L'ètica aristotèlica oposa a la por una altra passió, que alhora és virtut, a saber, l'audàcia. És la passió que ens llança contra el perill, per vèncer-lo. Ara bé, si aquest moviment és contrari a la racionalitat en el seu ús pràctic, es converteix en temeritat. I així com l'audàcia neix de l'esperança, el temor engendra la desesperació, que ha de ser vençuda per la mateixa esperança.

**L'ètica aristotèlica
oposa a la por una altra
passió, que alhora és
virtut: l'audàcia.**

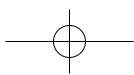
Essència i formes de la por en la hipermodernitat

En la comprensió clàssica de les virtuts, la fortalesa domina els temors i modera les audàcies.

En la comprensió clàssica de les virtuts, que ha estat recuperada per autors tan diferents com Alaidstair McIntyre, Josef Pieper o bé Vladimir Jankélévitch, la virtut que domina els temors i modera les audàcies és la fortalesa. És una virtut cardinal en tant que procura el dinamisme i la fermesa que ens permet l'exercici de totes les virtuts. És la virtut del coratge. Ens faculta per llançar-nos a la consecució d'una empresa difícil i de mantenir-nos en l'esforç constant. Però la fortalesa, per arribar al seu terme, pressuposa i comporta altres virtuts subordinades com la confiança en si mateix (fiducia), la recerca de les coses grans que procuren l'honor (magnanimitat), la paciència i la perseverança. Sense aquestes virtuts no es concep la fortalesa.

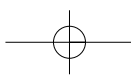
Per més que la por sigui un moviment instintiu d'autodefensa i d'incitació a la fuga respecte el que pot ser un mal per a si mateix, la por, de natural, condueix més aviat a un extrem defectuós que no pas a un equilibri. En el món d'avui, l'empresa de la construcció i desvetllament del nostre ésser es veu amenaçada com mai. Els problemes i les situacions es fan cada cop més complexos. Creixen els riscos i agonitzen les seguretats. Ens movem dins d'una ambigüitat que sembla ser una de les característiques i constants de la nostra existència. Fins i tot en l'àmbit de la fe, es dilata el domini del dubte. Tot plegat ens condueix a actituds de por.

D'una ètica i estètica fundada en la por cal passar, al nostre entendre, a una ètica de la fortalesa. Això, però, només és possible si s'identifica aquesta passió, és a dir, si se'n pren consciència. Si la vida és un risc constant en la possibilitat d'opcions diverses, la por ha de cedir el lloc a l'esperança. El coratge de la fortalesa no equival a no tenir por de res, sinó a dominar la por a fi que no esdevingui pànic inhibidor i destructor. En definitiva, ensenya també a desemascarar les falses prudències, les falses paus i seguretats. No tenim un antídote definitiu a la por, però si hàbits i estratègies per acotar-la, administrar-la intel·ligentment i escapar de la seva servitud.

NOTES

- 1 És especialment ilustratiu consultar: BAUMAN, Z. *Miedo líquido*. Paidós, Barcelona: 2009; i TODOROV, T. *La por dels bàrbars*. Pagès Editors, Lleida: 2010.
- 2 Emprem l'expressió de G. LIPOVETSKY. *Los tiempos hipermodernos*. Anagrama, Barcelona: 2008.
- 3 Cf. KUNDERA, M. *La insostenible lleugeresa de l'ésser*. Destino, Barcelona: 1986.
- 4 *Tractat de la naturalesa humana*, II, 443. Citem l'edició crítica.
- 5 *Ibidem*, p. 446.
- 6 *Ibidem*, p. 447.
- 7 *Ibidem*.
- 8 Cf. BECK, U. *La sociedad del riesgo global*. Siglo XXI, Madrid: 2002.
- 9 Cf. MOUNIER, E. *La petita por del segle xx*. Edicions 62, Barcelona: 1976.
- 10 Cf. JASPERS K. *La bomba atòmica y el futuro del hombre*. Taurus, Barcelona: 1966.
- 11 Cf. HORKHEIMER, M. *Crítica de la razón instrumental*. Trotta, Madrid: 2002.
- 12 Cf. JONAS, H. *El principio de responsabilidad*. Paidós, Barcelona: 1995; i PONTARA, G. *Ética y generaciones futuras*. Ariel, Barcelona: 1990.
- 13 Sobre aquesta qüestió, és interessant recuperar el vell assaig de J. LACROIX, *El fracaso*, Nova Terra, Barcelona, 1967.
- 14 Cf. FROMM, E. *La por a la llibertat*. Edicions 62, Barcelona: 1979.
- 15 Cf. SENNET, R. *La corrosión del carácter*. Anagrama, Barcelona: 2009.
- 16 Cf. BAUMAN, Z. *Amor líquido. Acerca de la fragilidad de los vínculos humanos*. FCE, Madrid: 2007.
- 17 Hem treballat aquesta qüestió a *L'art de saber estar sol*. Pagès Editors, Lleida: 2009.

Psiquiatre i Psicoanalista

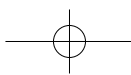
Guillem Pailhez

Pors i angoixa, abans i ara

Una aproximació exhaustiva a l'anàlisi de les pors en la nostra societat requereix també, sense cap mena de dubte, una aportació des de la psiquiatria i la psicologia. El doctor Pailhez assegura que, tot i que semblen noves, les pors que són a la base de les angoixes i les fòbies característiques del segle XXI, són similars a les d'altres èpoques. Les pors segueixen, canvien les patologies perquè, de fet, aquestes es vinculen sempre als símbols propis del moment. Més enllà d'això -afirma-, la por de la mateixa angoixa -la por de la por, podríem dir-ne- pot ser considerada, juntament amb la por del malestar corporal, com una de les actituds més pròpies dels nostres temps. Aquest article aborda, en definitiva, qüestions i debats de fons que fan referència a la necessitat històricament expressada per la medicina d'ubicar les causes de la por i de l'angoixa dins del cos.

Pors del segle XXI?

Cap malaltia ha estat més temuda al llarg de la història de la humanitat que la lepra. Aquesta infecció, produïda pel bacil de Hansen, metge noruec que va descobrir el *mycobacterium leprae* el 1873, ha acumulat nombroses llegendes des que s'atribueix la seva transmissibilitat entre humans a finals del segon mil·lenni aC. Ara bé, de manera desconcertant, ha existit i existeix sovint una dissonància entre la naturalesa de la malaltia mateixa i l'opinió generalitzada que es té del seu contagi i de les seves manifestacions clíniques. En aquest sentit, es creu que el seu agent és altament con-

tagiós, tot i que per contagiar-se cal una convivència íntima i perllongada d'entre tres i cinc anys amb una persona malalta, la qual, a més, cal que tingui la possibilitat de transmetre la malaltia. Tot i això, la persona sana ha de ser susceptible d'emmalaltir, ja que la majoria de les persones té una resistència natural al *mycobacterium leprae*. Malgrat tot, al llarg de la història s'ha forçat la segregació sistemàtica dels malalts en leproseries com a mesura profilàctica. Es creu també que la seva manifestació clínica ineludible són les grans deformacions, però en realitat aquesta és només una de les seves possibles manifestacions quan la malaltia és ja avançada. A més, altres afeccions com la sífilis o la tuberculosi també poden manifestar-se amb mutilacions o deformitats i no se les coneix per aquestes lesions.

On podríem buscar l'origen d'aquesta dissonància? És possible que l'angoixa hagi esdevingut un engranatge primordial per transmetre el moviment d'aquest seguit de sentits històrics. En el cas de la lepra, l'angoixa anava lligada a la representació simbòlica de les deformitats i, mitjançant aquest mecanisme, va transformar-se en por d'aquests estigmes cutanis. Concretament, aquesta por ha estat molt arrelada en la cultura occidental per la influència de la Bíblia, en passatges de l'Antic Testament on apareixen malalts de «lepra» amb els vestits esquinçats, amb greus estigmes cutanis i marginats (Lev. 13, 45-46). De la importància que va adquirir socialment el símbol de les deformitats en tenim indicis a la Bíblia, on el terme «lepra» va arribar a ser utilitzat com un calaix de sastre per anomenar diferents estigmes de la pell amb orígens i gravetat molt variables.¹

Més enllà de les aportacions de la medicina al coneixement de les malalties, la por de determinats símbols o estigmes de les malalties s'ha manifestat des de temps antics en la història i va apareixent de manera circular (per exemple, als inicis del s. XXI amb la grip A i la funció dels mitjans de comunicació). Com va dir Jaques Lacan (1901-1981), psiquiatre i psicoanalista francès, en una entrevista el 1974, «tot i que semblen noves, les pors noves són les mateixes que les velles però vinculades a altres definicions i paraules d'avui».² Així doncs, les pors del segle XXI són i seran les mateixes que les d'altres segles ja que l'angoixa es vincula als símbols propis de cada època.

La por de determinats símbols o estigmes de les malalties s'ha manifestat des de temps antics en la història i va apareixent de manera circular.

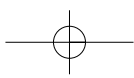
Pors i angoixa, abans i ara

L'angoixa des de la medicina

Durant el neolític europeu, la trepanació o perforació dels ossos del crani va ésser una pràctica freqüent de finalitat terapèutica per la seva relativa senzillesa. De fet, la majoria d'humans amb trepanacions va sobreviure. En funció del tipus de còdol, bé afilat per una vora o bé punxegut, es feia una incisió circular en el crani, un barrinat o, de vegades, una abrasió per raspat. D'aquestes pràctiques, en tenim restes a molts països europeus, però també a Argèlia i a l'Amèrica septentrional i meridional.³ A Catalunya en tenim exemples molt coneguts al poblat ibèric d'Ullastret. La creença que certes malalties residien en alguna cosa estranya i tancada al crani i que era necessari extreure-les per curar-les va romandre durant mil·lenis en la fantasia dels nostres avantpassats. Com a burla d'aquesta creença, el pintor holandès El Bosco va fer *L'extracció de la pedra de la bogeria*, obra actualment ubicada al Museu del Prado i realitzada entre el 1475 i el 1480.⁴ En la nostra cultura, la noció de cura mitjançant la pràctica d'extreure o eliminar allò que provoca un malestar en el cos és freqüent en el camp de la medicina. Tot i que al llarg de la seva història, la psiquiatria s'ha enriquit amb diferents concepcions sobre la cura de l'angoixa, actualment es treballa més en la direcció d'eliminar-la, per exemple amb l'ús dels psicofàrmacs.⁵

Adoptar aquesta posició concreta per part de la medicina ha fet que proliferi la necessitat *d'ubicar l'angoixa dins del cos*. Des d'Hipòcrates, al s. v aC, fins al s. xvi es creia que el malestar corporal que avui anomenem angoixa era causat per un desequilibri dels humors amb origen a l'úter, al fetge o a la melsa. Als inicis del s. xvii es va provar d'explicar de quina manera un trastorn ubicat a l'úter podia provocar malestans tan diversos com tremolors, palpitations o sensació de manca d'aire. A finals del mateix segle ja existia una acceptació general de la importància del sistema nerviós perifèric com a principal mediador, enfront d'altres hipòtesis que van quedar arraconades, com la lesió per contacte directe entre òrgans o els vapors nocius que pujaven, per exemple, des dels intestins fins al cap. Al llarg del s. xviii aquest malestar es va anar ubicant finalment al mateix sistema nerviós, suggerint una alteració en el

**Des de la lectura
mecanicista de la por,
vigent avui dia, les
neurons de l'amígdala
activen tot el cos per a
preparar-lo per a
l'enfrontament o la
fugida.**

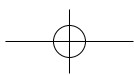
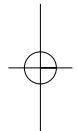

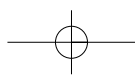
sentit o moviment dels nervis, atès que no es trobava cap lesió física.⁶ De manera paral·lela a l'increment d'esforços per trobar un lloc anatòmic a l'angoixa, des del s. XVII fins a la culminació d'aquest procés a la primera meitat del s. XIX, aquestes queixes es van anar medicalitzant progressivament, substituint la creença popular que es tractava de malalties espirituals causades per esperits malignes que posseïen la ment del malalt.⁷

Al s. XXI, seguint amb aquest esforç, situem el regulador del circuit anatòmic de la por a l'*amígdala cerebral*, una agrupació de neurones de la grandària d'una ametlla. Des d'una lectura mecanicista de la por, en aquests moments una de les més vigents, les neurones de l'amígdala s'encarreguen d'activar de manera extremadament ràpida i basta tots els òrgans corporals per preparar l'enfrontament o la fugida. Altres estructures cerebrals com l'*hipocamp* estimulen el registre de nous records per evitar futurs perills i el *còrtex prefrontal* processa primer la informació del perill de manera més precisa i elaborada, per posteriorment, i de manera lenta, desactivar l'amígdala.⁸ Des d'una lectura bioquímica, més fosca i poc compresa, l'angoixa s'ubica en l'equilibri de determinades molècules que serveixen per a la comunicació entre neurones: la serotonina, el GABA i la noradrenalina.⁹ En últim terme, una part d'aquest equilibri químic depèn dels gens, on actualment es manté l'esperança de poder ubicar finalment l'angoixa.¹⁰

Gens diferent en essència a fa uns segles, segons el discurs mèdic o, millor, biològic del s. XXI, una persona amb angoixa té una disfunció de determinades estructures cerebrals perquè té un desequilibri en alguns neurotransmissors per una predisposició genètica que la fa més vulnerable. Més enllà dels diferents discursos, per exemple, de la biologia, de la psicologia, de l'espiritualitat o de la psicoanàlisi per tractar d'aclarir el fenomen de l'angoixa, el cert és que és un fenomen que, avui dia, roman desconegut. L'aposta de la psicoanàlisi és que l'angoixa sembla que estigui, precisament, fora dels processos de simbolització. Seguint el mateix Sigmund Freud (1856-1939), descobridor de la psicoanàlisi, l'angoixa és una resta de quelcom que no ha pogut entrar a formar part de la nostra realitat psíquica, per tant, difícilment delimitable, mesurable, extraï-

Malgrat les aportacions de la biologia, la psicologia, la psicoanàlisi o l'espiritualitat, l'angoixa és un fenomen que roman desconegut.

Pors i angouxa, abans i ara

ble.¹¹ Per això, anys més tard Lacan va afirmar que l'angoixa «no es percep amb claredat» ja que «troba el seu objecte com un forat al qual emmarca».¹²

L'angoixa des del sillogisme

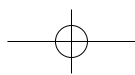
La psiquiatria moderna neix el 1809 amb la segona edició del *Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale*, escrit per Philippe Pinel (1745-1826). Aquest metge francès va establir en aquest treball la primera classificació de les malalties mentals. L'estudi, però, de l'angoixa per part dels *alienistes* (nom pel qual eren coneguts els primers psiquiatres) no comença fins força més tard quan, en la dècada de 1890, moltes de les queixes per angouxa que abans es consideraven com a malalties mèdiques independents (p. ex. les palpitations com una malaltia cardíaca, la hiperventilació com una malaltia dels pulmons, etc.) es reuneixen juntes en una nova entitat clínica: la «neurosi d'angoixa».¹³ Un dels responsables d'aquesta integració fou Freud, el qual va elaborar conceptes teòrics sobre les pors i l'angoixa a partir del cas clínic d'en Joanet, un nen de cinc anys amb una fòbia, paradigma de la por, als cavalls.¹⁴ L'estudi es va publicar l'any 1909.

L'última edició de l'any 2000 de la classificació de les malalties mentals més utilitzada actualment, el DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) de l'associació de psiquiatria dels Estats Units, inclou les fòbies dins dels trastorns d'ansietat, aquests últims dividits en dotze entitats diagnòstiques diferents. Sorprèn que en la primera edició de 1952 els trastorns d'ansietat ocupaven una sola categoria. Les fòbies estan classificades en *específiques* a un objecte o situació (p. ex., les aranyes, viatjar en

Hi ha fòbies que són específiques a un objecte o situació, i fòbies de caràcter social.

avió o les tempestes), *socials* (p. ex., parlar per telèfon, troballes inesperades amb coneguts o reunions socials) i *agorafòbiques* (por de l'angoixa, és a dir, por del malestar corporal fruit de l'angoixa).¹⁵

Aquesta dissecció atomística de la noció de «neurosi d'angoixa» per part de la psiquiatria en el darrer mig segle repercuteix directament en l'abordatge de l'angoixa al segle XXI. En primer lloc, perquè aquesta dissecció molts cops neix fruit de criteris estadístics o d'interessos curriculars, més que no pas de criteris rigorosament clínics i, per tant, esdevé una dissecció estèril, feta més com

una finalitat en si que no pas com un mitjà per comprendre fenòmens clínics més complexos. I, en segon lloc, perquè implica una discriminació perfecta i es perd el sentit de profunditat i globalitat de la vida psíquica. I la fòbia, descarnada també del context psicopatològic que constitueix la substància mateixa de l'angoixa, apareix amb una solució de continuïtat i es presenta a la clínica com un fenomen aïllat i parcial, com una peça clara i precisa.

En conclusió, les fòbies i l'angoixa poden llegir-se, aleshores, des de la lògica d'un sil·logisme aristotèlic, com a peces d'un rellotge susceptibles de ser abordades amb teràpies mèdiques i psicològiques empíriques, focalitzades, quirúrgiques. Des de la psicoanàlisi, l'angoixa és llegida com un interrogant, com un senyal d'alguna cosa que crida a engegar l'enginy propi de cada persona, únic i singular. Aquest tipus de lectura empeny cap a l'autonomia de l'individu, a comprendre's com un ésser de desig, i per tant, a fer que no prevalgui el conformisme *d'anar tirant* o la reducció de les persones en éssers que el que han de fer és *funcionar* (com ho ha de fer un sil·logisme).

«Comença la funció»

Al 1964, Joseph Wolpe i Peter Lang van dissenyar la Fear Survey Schedule (FSS), una enquesta que explora la intensitat i la freqüència d'una gran varietat de pors basant-se en la classificació del DSM. Les dades més significatives recollides al nostre país mitjançant l'adaptació catalana d'aquesta escala daten del 1992, quan un estudi a Sant Pere de Riudebitlles va recollir les pors més intenses en una mostra de 1.305 persones. Les cinc pors més intenses foren, en aquest ordre, les drogues, patir una agressió sexual violenta, la bogeria, ferir o agredir altres persones i la mort.¹⁶ Una possible lectura que englobaria aquestes pors diverses seria, en essència, la por de perdre la capacitat de determinar lliurement els propis pensaments o actes.

De fet, aquesta mateixa por ja és una de les senyals de l'inconscient. Aquest últim, descobert per Freud, també

Des de la psicoanàlisi l'angoixa és llegida com un interrogant, com un senyal d'alguna cosa que crida a posar en marxa el propi enginy, únic i singular.

Les cinc pors més intenses segons una enquesta són: de les drogues, de patir una agressió sexual violenta, de la bogeria, de ferir altres persones, i de la mort.

Pors i angoixa, abans i ara

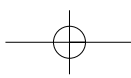
pot ser entès, tal i com va desenvolupar-lo Lacan més endavant, com «l'altra escena» de la consciència, o bé, com a paradigma de l'alteritat. Aquesta divisió de la vida psíquica és bàsica perquè inscriu una «manca» en el saber del subjecte (l'inconscient), i això és constituent del mateix desig: per desitjar cal que ens manqui alguna cosa. Per ajudar a travessar la por d'aquesta «manca», és a dir, de l'angoixa, es pot afavorir socialment la *capacitat de simbolització* per, de retruc, donar sortida als propis desigs. L'ordre simbòlic és tot allò que ens caracteritza com a éssers humans, representat preferentment pel llenguatge. Una manera d'optimar-ho seria, per exemple, amb l'afavoriment dels vincles humans, tot i que, avui dia, la mediació simbòlica està més en desús que en altres èpoques, en part per una proliferació de tecnologies *alienants* basades en la imatge (televisió, videojocs...) que, a més, estan cada vegada més al nostre abast. En aquest sentit, Woody Allen explicava, en una entrevista que li va fer el director de cinema Jean-Luc Godard, que antigament era més difícil alienar-se amb la imatge, ja que assistir al cinema era tot un esdeveniment, i en canvi, actualment, aquest recurs s'obté prement un botó del comandament a distància.¹⁷

De manera maldestra, per tractar de tapar aquest «forat» en el ser que anuncia l'angoixa, a part de la imatge, també s'hi col·loquen sovint diver-

S'intenta tapar el buit de l'angoixa amb l'acumulació de béns materials, amb la submissió social, amb l'acumulació de coneixements acadèmics o amb el consum de tòxics o aliments.

sos «objectes» com, per exemple, *l'acumulació de pertinences o de capital* (amb la falsa idea de llibertat i autonomia que això suposa), *la submissió social* (sigui per ideals d'autoritarisme, amb la tendència al pensament únic o la intolerància a la diferència, o de paternalisme), *l'acumulació de coneixements acadèmics* (no tan per aprendre, sinó per fer un currículum), *l'excés de consum de tòxics o d'aliments* o la necessitat gairebé vital d'una *garantia* per tot (exigència de la satisfacció immediata o la intolerància a la frustració).

A més a més, la capacitat de simbolització és la que permet que reconeguem un organisme com el nostre cos propi. Precisament per l'empobriment de l'ús de la capacitat de simbolització, la psiquiatria apunta que, avui dia, la por de la mateixa angoixa (*agorafobia*) és més freqüent que la resta de pors. Això no només s'obser-

va amb l'angoixa, sinó també amb el dolor o altres malestars del cos. En aquest sentit, la medicina incorpora nous coneixements procedents de la informàtica, la biomecànica, la cibernètica o la robòtica amb l'objectiu de millorar les capacitats de determinades parts del cos mitjançant l'ús de tecnologia artificial (organismes cibernètics o *ciborgs*) i, de retruc, silenciar aquests malestars.

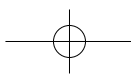
Aquest mateix increment de la por del malestar corporal també comporta que determinats grups socials vulguin experimentar més enllà d'aquest límit. Per exemple, al 2009 catorze nens francesos van morir per estrangulació a causa de la pràctica del joc del fulard. Aquesta pràctica, que ha existit sempre en certes relacions sexuals entre adults, consisteix a provocar-se l'asfíxia fins al desmai a la cerca de sensacions fortes o extremes com el vertigen o les al·lucinacions.¹⁸

En conclusió, tot i que semblen noves, les pors del segle XXI són similars a les d'altres èpoques perquè l'angoixa es vincula als símbols propis del moment. A pesar dels esforços des d'àmbits com la biologia, la filosofia, la psicologia o la psicoanàlisi per clarificar l'angoixa, el cert és que és un fenomen que, avui dia, roman desconegut. Del tipus de lectura que es faci d'aquest fenomen se n'extrauran unes conseqüències tant individuals com socials. La mediació simbòlica és un recurs inherent a l'ésser humà per guarir l'angoixa. L'auge d'algunes conductes socials d'avui dia fa que es produeixi cada vegada més un empobriment d'aquesta capacitat. Alguns exemples són l'alienació per la imatge, l'acumulació de pertinences o coneixements acadèmics, l'esclavatge social o la necessitat d'una garantia per qualsevol funció. Finalment, l'increment de la por del malestar corporal en alguns grups socials pot fer que, per contrapartida, apareguin, en aquest sentit, conductes temeràries en d'altres grups.

NOTES

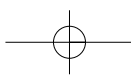
- 1 Biblioteca médica núm. 27: *Anécdotas y curiosidades a través de la historia de la medicina*. Madrid: Luzán 5, 1994.
- 2 GRANZOTTO, E. «Jacques Lacan "Il ne peut pas y avoir de crise de la psychanalyse"». *Magazine Littéraire* núm. 428, 1 de febrer de 2004.
- 3 CAMPILLO VALERO, D. *Paleopatología del cráneo en Cataluña, Valencia y Baleares*. Barcelona: Montblanch-Marin, 1977.

Avui dia, la por de la mateixa angoixa és més freqüent que la resta de pors.

Pors i angoixa, abans i ara

- 4 Vegeu *Op. cit.* a la nota [1].
- 5 GARRABÉ DE LARA, J. «La importancia de la relación médico-enfermo en la terapéutica psiquiátrica». A: GUTIÉRREZ FRAILE, M.; EZCURRA, J.; GONZÁLEZ-PINTO, A. [Editors]: *Posibilidades terapéuticas y límites en psiquiatría*. Madrid: Grupo Aula Médica, 2007.
- 6 HARE, E. H. *El origen de las enfermedades mentales*. Madrid: Editorial Triacastela, 2002.
- 7 BERRIOS, G. E. «Trastornos de ansiedad: la historia de su construcción». A: VALLEJO RUILOBA J.; SÁNCHEZ PLANELL, L.; DIEZ QUEVEDO, C.; MENCHÓN MAGRIÑA, J. M. [Editors]: *La neurosis de angustia en el siglo XXI*. Barcelona: Ars Medica, 2004.
- 8 STEIN, D. J.; HOLLANDER E. *Tratado de los trastornos de ansiedad*. Barcelona: Ars Medica, 2004.
- 9 STAHL, S. M. *Psicofarmacología esencial*, 2a ed. Barcelona: Ariel, 2002.
- 10 KANDEL, E. R. «A new intellectual framework for psychiatry». A: *American Journal of Psychiatry* 1998; 155:457-69.
- 11 MONSENY, J. «Vigència de la concepció freudiana de l'angoixa en l'actualitat». A: *Aloma* 2007; 20:251-258.
- 12 LACAN, J. *El seminario de Jacques Lacan: La angustia (libro 10)*. Buenos Aires: Paidós, 2006.
- 13 Vegeu *Op. cit.* a la nota [7].
- 14 FREUD, S. *Análisis de la fobia de un niño de cinco años (el pequeño Hans) 1909*, 2a ed. Buenos Aires: Amorrortu, 2003.
- 15 American Psychiatric Association: *DSM-IV-TR: Manual diagnóstico y estadístico de los trastornos mentales*. Barcelona: Masson, 2000.
- 16 BULBENA, A.; Gago, J.; Sperry, L.; Bergé, D. «The relationship between frequency and intensity of fears and a collagen condition». A: *Depression and Anxiety* 2006; 23:412-7.
- 17 GODARD, J. L. *Meetin' WA*. França: Festival international du film, 1986.
- 18 URÍA, LI. «Juego mortal en la escuela». *La Vanguardia* núm. 46031, 5 de desembre de 2009.

Professor de sociologia de la Universitat Ramon Llull

Jordi Busquet

La por de perdre l'estatus

Vivim un temps de profundes transformacions socials que, segons expressen alguns analistes, són la causa del sentiment d'incertesa que actualment comparteixen una gran part dels individus del nostre entorn. Incertesa i inquietud, també, respecte de la capacitat de consolidar la seva posició social o un determinat estatus. Si a aquesta etapa de canvis hi afegim els condicionants i les conseqüències de l'actual crisi econòmica, aquest estat d'ànim es fa encara més evident. L'autor d'aquest article aprofundeix en aquesta hipòtesi servint-se d'algunes de les aportacions més destacades de la teoria sociològica, des d'Alexis de Tocqueville o Thorstein Veblen fins a C. Wright Mills o Pierre Bourdieu, de l'obra del qual és un dels principals experts del nostre país. L'«angoixa per l'estatus», en definitiva, és consubstancial a l'existència d'un home modern inquiet i reflexiu, conscient del caràcter fràgil i canviant de la seva posició en el món social. I és, també, pròpia de les societats democràtiques i amb mobilitat social, especialment d'aquelles en què durant el darrer període d'alegria consumista s'ha exercit una forta despesa en béns posicionals o de distinció.

«Avui dia l'home té sovint la sensació que la seva vida privada és plena de paranys.» Amb aquestes paraules, escrites el 1959, el sociòleg nord-americà C. Wright Mills comença *La imaginació sociològica*. Són paraules molt actuals i que semblen especialment adients per a comprendre com afecta la situació de crisi a moltes persones que han perdut la feina. La crisi pot afectar especialment els joves que, un cop han completat els cicles esco-

La por de perdre l'estatus

lars, es disposen a iniciar la carrera professional en un moment de clausura o de bloqueig del món laboral. Molts d'aquests joves que han deixat els estudis no troben –o ni tan sols busquen– sortida laboral. La preocupació social de fa uns anys pels joves «mileuristes», que malgrat disposar d'una bona formació tenien uns sous molt modestos, s'ha traslladat a una preocupació per una nova tipologia de joves, els «ninis», que ni estudien ni treballen.

La crisi també incideix en les persones adultes que es troben en la recta final de la seva trajectòria professional i que es poden veure forçades a abandonar –potser de manera prematura– una carrera més o menys exitosa. Els darrers anys de la vida laboral poden ser durs i penosos (molt diferents de com havien estat imaginats).

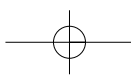
En temps de crisi molts individus se senten atrapats per una sèrie de canvis que no controlen però que els afecten directament.

Vivim un temps de canvi i de profunda incertesa que afecta les oportunitats i les expectatives de molta gent. En temps de crisi molts individus se senten atrapats per una sèrie de canvis estructurals que no controlen, però que els afecten directament. Es tracta de transformacions aparentment impersonals. Els fets de la història contemporània –com diu Mills– són alhora fets relatius als èxits i als fracassos d'unes dones i uns homes con-

crets que en poden patir les conseqüències a la seva pell: «Quan una societat s'industrialitza, el pagès esdevé obrer, i el senyor feudal desapareix si no es converteix en home de negocis. Quan les classes puguen o baixen, l'un té feina o està aturat; quan les inversions augmenten o minven, l'altre agafa volada o s'arruïna [...]. No hi ha manera d'entendre la vida d'una persona, ni la història d'una societat, si no s'entenen ambdues ensems.» (Mills, 1994 [1959], 7-8).

Mentre en les societats tradicionals l'individu mantenia un estatus professional estable i una identitat social definida (vinculada a aquest estatus¹), en les societats avançades hom pot canviar amb relativa facilitat la seva posició o estatus social. En les societats modernes la identitat és força indefinida, insegura i canviant (Berger, 1987 [1963]).

Sovint es tendeix a exagerar-ne el caràcter incert i inestable. Els canvis no afecten a tothom, ni afecten de la mateixa manera. Tanmateix, molts individus experimenten canvis importants al llarg de la seva trajectòria

vital i professional. Tots aquests canvis obliguen a (re)definir la posició social. La persona que muda la seva posició en el món també és una persona que canvia la percepció que té d'ella mateixa.

L'esperança de vida ha crescut notablement però, paradoxalment, en molts casos la vida personal s'ha tornat més inestable i insegura. La condició humana en les societats avançades ha assolit un caràcter força incert i fluctuant. És per això que en plena era de la incertesa ha fet fortuna la idea que vivim en una societat líquida, com suggereix el famós sociòleg d'origen polonès Zigmunt Bauman (2006). L'home i la dona moderns es troben en estat de dubte permanent sobre el món i sobre ells mateixos. En el si de la «modernitat líquida» la identitat és relativa i això fomenta la reflexivitat i els dubtes sobre la pròpia vàlua personal.

Inquietud per l'estatus

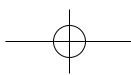
El terme estatus prové del mot llatí *statum*, «posició» (participi passat del verb *stare*, «estar dret»). En sentit estricte, la paraula fa referència a la posició jurídica o professional que un individu ocupa dins d'un grup social. Tanmateix, en un sentit més ampli es refereix al valor o la importància que té un individu davant dels ulls dels altres. El sociòleg alemany Max Weber va definir la posició d'estatus (*Ständische Lage*) com la posició que hom ocupa dins de l'estructura social. L'estatus, doncs, fa referència a la consideració que hom «mereix» en virtut de la seva posició social.²

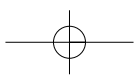
En les societats capitalistes l'estatus és difícil d'aconseguir i més difícil encara de mantenir durant tota una vida. L'estatus depèn, sobretot, del rol professional. És cert que sovint la posició social s'expressa i s'acredita mitjançant un determinat nivell de consum i el que podríem considerar un «estil de vida apropiat», però aquest només es pot mantenir al llarg del temps gràcies a una determinada posició econòmica.

Des d'una perspectiva filosòfica, Alain De Botton (2003) parla de l'angoixa per l'estatus (*Status Anxiety*). Segons l'autor suís, encara que aparentment visquem obsessionats per la ri-

La persona que muda la seva posició en el món també canvia la percepció que té d'ella mateixa.

Ens inquieta i angoixa la possibilitat de perdre el prestigi i el reconeixement social.

La por de perdre l'estatus

quesa o el poder, allò que realment ens preocupa és perdre l'estima i el reconeixement dels altres.

Si la nostra posició en l'escala social ens neguiteja és perquè la idea que ens fem de nosaltres mateixos depèn de com ens veuen els altres. L'opinió dels altres és important. És per això que l'autoestima sovint està en relació amb el respecte i reconeixement que els altres ens professen. En els cercles íntims ens angoixa la possibilitat de perdre el recolzament de les persones més properes i més significatives. En la vida pública ens inquieta més aviat la possibilitat de perdre el prestigi i el reconeixement social. L'afany de fer-se ric seria –segons De Botton– una manera d'aconseguir l'estima i l'admiració dels altres: «És probable que els diners, la fama i la influència tinguin més valor com a símbols de l'amor –i com a mitjans per aconseguir-lo– que com a fins en si mateixos.» (De Botton, 2004, 15).

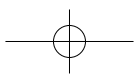
La igualtat d'oportunitats

A les societats modernes de signe democràtic es postula, com un principi bàsic i irrenunciable, la igualtat entre els individus. La declaració universal dels drets humans afirma la igualtat entre tots els éssers humans. Això no vol dir que tots siguem idèntics (cosa impensable), sinó que tothom mereix un respecte i un reconeixement com a persona.

Al mateix temps les «societats meritocràtiques» es regeixen pel principi de la igualtat d'oportunitats. La igualtat d'oportunitats implica que hi ha una mena de competició oberta, on tothom pot demostrar el seu talent i la seva capacitat. El problema que comporta aquest principi teòric és que a la pràctica les condicions de partida no són les mateixes per a tothom. No cal dir que hi ha individus que disfruten d'una posició social i familiar molt avantatjosa.

D'altra banda, en un sistema meritocràtic, els individus poden caure en desgràcia i s'exposen a perdre la posició i l'estatus social. L'escala social permet escalar posicions en un sentit ascendent, però també pot comportar un descens posicional. El sistema meritocràtic és un sistema que beneix l'èxit social, però que maleeix el fracàs. Les persones «fracassades» se senten, probablement, responsables

En una meritocràcia els individus poden caure en desgràcia i s'exposen a perdre la posició i l'estatus social.

del seu fracàs, especialment en el moment en què l'ensopegada individual coincideix amb un moment d'expansió econòmica i d'optimisme col·lectiu.

L'existència de la mobilitat social és un fet social important. En les societats (teòricament) obertes en les quals hi ha competència, la mobilitat social fa que tothom pugui aspirar a millorar la posició i la condició social. En realitat –com s'ha dit– la mobilitat és molt limitada. La major part dels estudis realitzats en els països de democràcia avançada constaten que, malgrat algunes notables excepcions, l'èxit social i personal està molt lligat a l'origen familiar i la condició social dels pares.

La ideologia carismàtica

El fet que en la societat capitalista s'hagin atenuat les diferències (o que aquestes hagin perdut la rigidesa característica de la societat feudal) no significa que hagin desaparegut del tot, ni que hagi desaparegut tampoc la necessitat que tenen els membres dels grups socials dominants de marcar distàncies respecte als membres de les classes socials que es troben en una «posició inferior». Això explica la persistència de diferències importants i d'actituds de «tancament social» per part dels membres de la burgesia que no posseeixen, de naixement, cap caràcter essencialment diferenciat: «Per ser burgès no n'hi ha prou de néixer burgès: has de viure tota la vida com un burgès!» (Bauman, 2005 [2004], 72). Si les proves o les evidències que s'aporten no són prou convincents, es pot perdre l'adscripció de classe, i esdevenir un «desclassat».

És per això que, com a classe, en determinades circumstàncies, la burgesia tendeix a accentuar les barreres que la separa de les altres classes. En el moment que les distincions no són «naturals» cal accentuar les diferències, encara que sigui artificialment. Segons Edmond Goblot (1965), la distinció és el mitjà d'accentuar aquestes diferències: allò que distingeix el burgès és la distinció («*Ce qui distingue le bourgeois, c'est la distinction*»). La burgesia, per justificar la seva situació de privilegi, no pot apel·lar al seu llinatge (com fa la noblesa); ni pot fer dependre la seva sort exclusivament de l'esforç meritocràtic (com acostuma a fer la petita burgesia). Quan gaudeix d'una situació hegemònica, necessita –com totes les classes dominants– justificar la seva situació de poder i privilegi; com si aquesta fos una emanació directa

La por de perdre l'estatus

del seu talent. Es tracta d'un exemple concret de la «ideologia carismàtica» que C. Wright Mills va expressar de manera magistral: «les persones que tenen avantatges estan poc predisposades a creure que allò que els passa és producte, precisament, dels seus avantatges. Fàcilment es creuen inherentment dignes d'allò que posseeixen; en el fons, es creuen que són una mena d'elit natural; i, en realitat, pensen que llurs possessions i privilegis són extensions natural de la seva condició d'elit.» (Mills, 1956, 14).

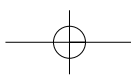
L'enveja democràtica

Alexis de Tocqueville va alertar del risc que implica el desig d'igualtat (l'igualitarisme) contra la idea de llibertat i de dignitat individual, defensada per la tradició liberal. Creia que entre la llibertat i la igualtat es produeix un conflicte insalvable: la llibertat garanteix a tots els homes el dret a ser diferents, mentre que la igualtat implica una tendència a la uniformitat i, fins i tot, a la vulgaritat.

A mitjan segle XIX el genial historiador va emprendre un llarg viatge pels Estats Units d'Amèrica. Fruit de les observacions i reflexions va escriure *De la démocratie en Amérique* (1840), que ha esdevingut una obra intemporal. Tocqueville constata que si bé les condicions de llibertat que hi havia a la societat americana implicaven una major independència i autonomia dels individus, d'altra banda –i potser per camins més subtils– conduïen a noves formes de servitud.

Per a Tocqueville, una major igualació en les condicions de vida no implicava un major grau de llibertat i responsabilitat, sinó que suposava la igualació d'individus que per naturalesa eren diferents, així com una major dependència material. Ja aleshores el pensador francès es va adonar –molt abans que es parlés en termes d'estat del benestar– de les implicacions que podia suposar la millora i la igualació de les condicions generals de vida de la població. Es podia confondre la dignitat personal amb el fet de poder portar un determinat nivell de vida que es considera «digne». La dignitat dels individus, doncs, ja no depèn tant d'un esforç de superació personal, com del fet de poder assolir unes determinades convencions socials mínimes lligades sobretot al benestar material.

En aquestes circumstàncies, creia que la majoria estava disposada a sacrificar la seva llibertat per una major igualtat i una major participació

de la riquesa. La igualació va esdevenir un absolut. «Una societat que té aquest principi és una societat açada contra l'excel·lència humana.» (Giner, 1979 (1976), p. 87).

Darrera aquesta situació d'igualtat aparent, descrita per Alexis de Tocqueville, s'amagava una lluita més o menys soterrada per l'estatus.

Els caçadors d'estatus

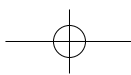
Thorstein Veblen fou el primer economista que, més enllà de l'anàlisi econòmica convencional, va parlar del «consum ostentós» relacionat amb l'afany de presumpció i de distinció social. Fins aleshores els economistes relacionaven el consum amb la satisfacció de les necessitats materials bàsiques per a viure. A *The Theory of the Leisure Class* (1899), Veblen s'adona que el consum respon també a una profunda inquietud social.

L'aportació que fa l'autor nord-americà és particularment clarivident per a l'estudi de la desigualtat en l'anomenada «societat de consum».

D'una societat centrada en el treball i la producció hem passat a una societat on el consum també té una importància cabdal. En una «societat de consum» els objectes –sobretot els objectes rars– poden assolir un valor simbòlic diferenciador. Qualsevol despesa que contribueixi de manera efectiva a la bona fama de l'individu generalment s'ha de fer en coses cares i supèrflues. El consum d'objectes de luxe, que no tenen cap utilitat aparent, esdevé socialment honorable, com a signe de proesa i penyora de dignitat humana. El consum arriba a ser honorable per si mateix, especialment quan es refereix a les coses més cares i més desitjades. És en la mesura que els béns són costosos que consumir-los es considera un fet «noble» i honorífic.

La lògica que regeix l'apropiació dels béns com a objectes de distinció no és, exclusivament, la de la satisfacció de necessitats, sinó la de l'escassetat d'aquests béns i la impossibilitat que d'altres els tinguin. Es tracta de «béns posicionals» que no tothom pot consumir al mateix temps i que col·loquen els seus consumidors en una posició d'avantatge relatiu. Són béns pels quals hi ha una forta competència, cosa que fa pujar-ne el preu.

Els béns posicionals permeten als seus consumidors situar-se en una posició d'avantatge relatiu i de distinció respecte dels que ho poden accedir-hi.

La por de perdre l'estatus

La «distinció natural»

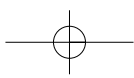
Sovint es parla de la distinció o de l'esnobisme com un afany o una recerca deliberada de l'individu que vol atènyer un determinat nivell de prestigi. En determinades circumstàncies, la distinció pot ser anhelada de manera interessada amb l'objectiu de fer bona impressió als altres i assolir un determinat reconeixement social. No ens ha d'estranyar, però, que el desaparegut sociòleg francès, Pierre Bourdieu, no parés de lamentar-se davant d'allò que considerava una concepció massa simplista i merament instrumental del tema. Bourdieu es mostrava crític amb l'ús (i abús) que es feia (i encara es fa) de la noció de «consum ostentós» que caracteritza millor el comportament cultural dels «nou rics». Creia que no es pot considerar mai la distinció com el producte d'una elecció conscient i estratègica. La distinció té un caràcter expressiu i va molt lligada a la identitat i a la manera de ser de l'individu. La distinció generalment és la manifestació d'un comportament eminentment irreflexiu, producte de l'educació i expressió d'un determinat «habitus de classe» que depèn sobretot de l'origen familiar.

Pierre Bourdieu insisteix que la cerca de distinció el que posa en evidència és, de fet, la manca de distinció. La distinció burgesa ostenta la pròpia discreció.

En contra del que suggereix el títol del llibre de Vance Packard (1959), *The Status Seekers*, Bourdieu insisteix que els gustos i les preferències culturals no són el producte d'una elecció racional. Insisteix, també, que la recerca de la distinció posa en evidència la manca de distinció. La persona distingida, i que se sent segura de si mateixa, no té motius per dubtar de la seva identitat i del seu prestigi. En l'obra de *La distinction* (1979), Bourdieu demostra que la distinció burgesa ostenta la pròpia discreció, el rebuig de tot allò que és massa vistós o superflu. Es menysprea la intenció de distingir-se i es valora, en canvi, l'elegància de la distinció espontània i continguda. Només podem comprendre aquest fenomen com el producte més o menys reeixit d'un llarg i subtil procés educatiu que fa que allò que és un producte cultural aparegui com a «natural». La distinció és fruit d'un comportament que sembla –només ho sembla– espontani i natural.

L'enigma de la «infelicitat crònica»

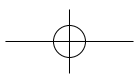
Un dels enigmes i reptes més importants per a les ciències socials és saber per quin motiu un increment extraordinari del nivell de renda i de ri-

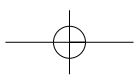

quesa –com el que s’ha produït en les darreres dècades en els països més avançats– no s’ha traduït pas en una major felicitat individual i col·lectiva.

El nivell de riquesa o de pobresa és relatiu. Se suposa que en els països avançats tothom o gairebé tothom té les necessitats materials cobertes. És per això que hom aspira a assolir un mínim nivell de béns materials compartit per la major part de ciutadans. Avui dia hi ha una mena de «paquet estàndard» (*standard package*³) al qual tothom o gairebé tothom aspira. Per exemple, per aconseguir un grau acceptable de confortabilitat s’ha de disposar d’un conjunt de béns considerats imprescindibles per viure dignament: un pis o una casa [en propietat], un cotxe, una nevera, aire condicionat, un o diversos aparells de televisió [amb DVD], ordinador personal i, si pot ser, un mòbil de la darrera generació. No cal dir que aquest paquet estàndard és fruit d’una convenció social que pot canviar ràpidament en funció de les circumstàncies socials i econòmiques. Molts individus que no poden assolir aquest paquet de productes «bàsics» es poden sentir profundament decebuts, però també els individus que assoleixen aquest nivell de vida han de fer un esforç important i, fins i tot, un cert sacrifici per mantenir-lo.

Joseph Heath i Andreu Potter semblen tenir una resposta a l’enigma que hem anunciat al principi: «Atès que l’accés a aquests béns posicionals és important per a determinar la nostra qualitat de vida, és fàcil veure per quina raó el creixement econòmic elimina la relació entre felicitat i riquesa absoluta.» (Heath; Potter, 2005, 140). En un país molt pobre, el problema bàsic és l’escassetat de béns materials per viure. El creixement econòmic incrementa l’oferta d’aquests béns, el que al seu torn permet millorar el benestar general de la població. En els països rics, però, una part molt important dels ingressos van destinats a adquirir «béns posicionals» (béns que no tothom pot adquirir) i que no són gens fàcils de mantenir. (Per exemple, una casa luxosa en un barri residencial). Com que els béns posicionals són intrínsecament escassos el creixement econòmic no es tradueix automàticament en una major oferta d’aquests béns (sinó en un encariment del seu preu). De manera que la felicitat no pot créixer de manera proporcional a l’increment dels ingressos.

La por de perdre l'estatus

Temps de dispendi i temps de contenció

La possibilitat de millorar la posició social ens pot portar a viure un moment d'optimisme col·lectiu (més o menys contagiós), especialment en època d'expansió econòmica com la que s'ha viscut en la darrera dècada. Moments en què molts individus poden millorar les seves oportunitats econòmiques i les condicions de vida.

Després d'un període de creixement econòmic sostingut, que s'ha prolongat gairebé tres lustres, hem assistit a una davallada notable de l'activitat econòmica que ha tingut profundes implicacions socials. Aquesta davallada de l'activitat (i l'espectacular increment de la taxa d'atur) s'ha traduït en una profunda inquietud per part de la ciutadania sobre el seu futur.

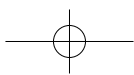
La crisi ha contribuït a restringir el consum de les famílies i s'ha traduït en un canvi important en les pautes de consum a moltes llars. Després d'un període d'alegria consumista i de despesa adreçada, sobretot, a béns posicionals (i de caràcter representatiu molt vinculats a l'estatus social), s'ha produït un període d'austeritat i de forta restricció de la despesa motivada, entre d'altres coses, pel fort endeutament de les famílies i per la restricció del crèdit bancari.

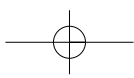
En moments de recessió i estancament econòmic com l'actual els sentiments de pessimisme i de frustració s'estenen com una taca d'oli en molts grups socials. L'única cosa que pot servir de consol és el caràcter col·lectiu de la crisi que afecta directament o indirectament a molts individus que en són víctimes, però que no se senten responsables. Al mateix temps el fet que sigui un «drama col·lectiu» fa que en alguns casos sigui viscut com una mena de fatalitat contra la qual és molt difícil lluitar, ja que en el moment més agut de la crisi les oportunitats són escasses.

Con dèiem en començar, avui dia l'ésser humà té sovint la sensació que la seva vida privada és plena de paranys. Segurament aquesta percepció no és privativa de la nostra època. La incertesa és inherent a l'era moderna. L'angoixa per l'estatus és cosubstancial a l'existència d'un home modern inquiet i reflexiu, conscient del caràcter fràgil i canviant de la seva posició en el món social.

**En època de crisi
s'agreuja el caràcter
incert de la vida
personal.**

En època de crisi s'agreuja el caràcter incert de la vida personal. Esperem que en aquests temps difícils aprenguem bé la lliçó de tot allò que no funciona i dels

VIA² 04/2010 REVISTA DEL CENTRE D'ESTUDIS JORDI PUJOL

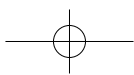
parans en què vam caure en els períodes d'eufòria econòmica, en què es va privilegiar un tipus de «consum ostentós» centrat sobretot en l'adquisició de «béns posicionals». És una lliçó que no vam aprendre quan tocava, esperem que ara no sigui massa tard.

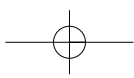
Referències bibliogràfiques

- BAUMAN, Z. 2005 (2004). *Identitat*. València: Universitat de València.
- (2006). *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- BERGER PETER L. 1987 (1967). *Invitació a la sociologia*. Barcelona: Herder. [Edició original: *Invitation to Sociology*. Penguin, Harmondsworth].
- BOURDIEU, P. 1988 (1979). *La distinción (Criterio y bases sociales del gusto)*. Madrid: Taurus [Edició original: *La distinction, critique sociale du jugement*. Paris: Minuit].
- DE BOTTON, A. 2004 (2003). *Ansiedad por el estatus*. Madrid: Taurus.
- GINER, S. (1979) [1976]. *Sociedad masa: crítica del pensamiento conservador*. Barcelona: Península [Edició original: *Mass Society*. London: Martin Robertson].
- GOBLOT, E. 1965 (1925). *La barrière et le niveau*. París: PUF.
- HEATH, J.; POTTER, A. (2005). *Rebelarse vende. El negocio de la contracultura*. Madrid: Taurus.
- MILLS C. Wright. (1956). *The Power Elite*. Nova York: Oxford University Press.
- 1987 (1959). *La imaginació sociològica*. Barcelona: Herder.
- PACKARD, V. (1959). *The Status Seekers*. Harmondsworth: Penguin.
- RIESMAN, D. (1965). *Abundancia ¿para qué?* México: Fondo de Cultura Económica.
- TOCQUEVILLE, A. 1984 (1840). *De lo démocratie en Amnérique*. Paris: NRF Gallimard, 1835-1840.
- VEBLEN, T. (1944) [1899]. *Teoría de la clase ociosa*. México: Fondo de Cultura Económica [Edició original: *The Theory of the leisure class*. Boston: Houghton Mifflin Company Boston, 1973

NOTES

¹ La societat feudal, malgrat tots els defectes, tenia un avantatge psicològic de primer ordre, atès que tothom o gairebé tothom ocupava el «lloc que li corresponia en aquest món». En les societats tancades les posicions socials eren clares i definides. Certament, les possibilitats de

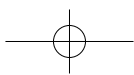
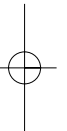
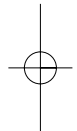

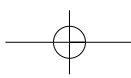
Essència i formes de la por en la hipermodernitat

canviar o millorar la condició social eren gairebé nul·les per a la major part de la població, que s'havia de resignar a la posició que li marcava un determinat origen social i familiar, però també era molt difícil perdre l'estatus.

2 Dins de la tradició sociològica, el concepte d'estatus té una importància indiscutible. Tanmateix, cal considerar-lo amb certa cautela atès que és un concepte ambivalent que no sempre és entès de la mateixa manera. Per a alguns estudiosos l'estatus s'identifica amb la posició social i professional de l'individu; per a d'altres, en canvi, l'estatus s'identifica amb el prestigi i el reconeixement social. Sovint es confonen els dos significats. És obvi que es tracta de dos fenòmens que estan directament relacionats, però que no són la mateixa cosa.

3 El concepte d'*standard package* va ser encunyat per Riesman (1965) per a referir-se a aquest conjunt indispensable de béns i serveis que, d'una forma considerablement uniforme, posseïa tota la societat americana de l'època. Aquest paquet estàndard de béns –segons l'autor– representa el nivell de vida nacional i creix constantment.

Doctor en Teologia i Llicenciat en Medicina. Professor d'ètica a la Facultat de Teologia de Catalunya

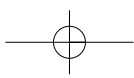
Joan Carrera

La por de l'altre

A les nostres societats, creixentment multiculturals, la reflexió sobre la identitat sovint apareix camuflada sota el fenomen de la por de l'altre. Desmuntades amb el pas dels segles nocions simplistes sobre conceptes tan complexos com els de raça, ètnia o nació, l'autor ens convida a fer una mirada sobre la identitat centrada en la idea d'unió d'individus identificats amb la comunitat. En el context actual, la por de l'altre és sovint el reflex d'una societat que, en emmirallar-se amb els grups de nousvinguts, descobreix la manca de solidesa dels propis valors que la sostenen. Lluny d'un model assimilacionista de la immigració cridat a desaparèixer, l'autor defensa un model de convivència basat en el diàleg, el mutu coneixement i la construcció d'un espai de futur compartit. Per aconseguir aquest objectiu, ens dirà, no ens cal renunciar a un espai d'ètica cívica mínima i compartida, sinó que cal anar bastint ponts a cavall entre els drets individuals i el sentit de comunitat compartida.

Introducció

En primer lloc, caldria delimitar el tema que tractarem. Parlarem de «la por de l'altre» no com a fenomen d'una resposta individual davant «l'altre» sinó com a resposta col·lectiva, essent conscient que són dos àmbits estretament relacionats. Aquesta resposta col·lectiva és fruit de sentiments compartits generats per l'encontre amb «l'altre», diferent a nosaltres en algun aspecte cultural, en el sentit més ampli de la paraula cultura.

La por de l'altre

Aquest «altre» ens qüestiona la nostra cultura compartida. Com que la por és un sentiment força subjectiu, es deixa influir fàcilment per la valoració que fa l'ambient d'aquest «altre», ja que el pot apreciar com a amenaçant o no.

La nostra identitat: aspectes generals

La nostra identitat és definida, en part, pel seu reconeixement o per l'absència d'aquest; és a dir, per un mal reconeixement per part dels altres.

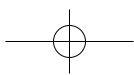
Aquest mal reconeixement pot conduir vers una imatge desfavorable

La identitat es pot estudiar des d'un nivell purament personal, però també com la que adquirim quan ens sentim que pertanyem a un col·lectiu.

d'un mateix. La identitat es pot estudiar des d'un nivell purament personal –com el fet de ser fidel a la meva originalitat– en diàleg amb els altres, per tal d'esdevenir un ésser humà complet. Però també es pot estudiar des d'un nivell més ampli –la identitat que adquirim quan ens sentim que pertanyem a un col·lectiu. És en aquest àmbit col·lectiu on hom creix com a persona adulta, aprenent valors i prenent un sentit de la vida teixit de relats compartits que ens identifiquen amb alguns dels

altres humans (el jo entre iguals, els de la meua comunitat). També aprenem a fer front a les adversitats de la vida en un clima bàsicament cooperatiu. En el si de la comunitat es forja la pròpia identitat personal (el jo original). Aquest àmbit comunitari és el més adequat per rebre reconeixement (per sentir-se algú per als altres) i per trobar el propi lloc dins la comunitat.

No podem oblidar que tota generació d'identitat col·lectiva suposa un cert grau d'exclusió que permet distingir entre un «nosaltres» i els «altres». Feta aquesta afirmació, ens preguntem quin grau d'exclusió pot ser humà i quin pot portar, i ha portat històricament, a considerar els altres com a «no iguals a nosaltres», explotant-los, dominant-los i, fins i tot, exterminant-los (colonialismes, explotació laboral, genocidis...). La constatació històrica que determinades afirmacions d'identitat han conduït a una distinció que ha permès la destrucció mútua ens podria portar fàcilment a l'afirmació que la solució dels abusos esmentats passaria per aconseguir una única identitat planetària, que fos assegurada fins i tot políticament per alguna forma d'Estat mundial.

Tanmateix, sabem que, històricament, les tendències universalitzadores tenen el perill d'afirmar una particularitat com a universal, per tal d'imposar-la als altres. Aquesta particularitat coincideix, sovint, amb la cultura majoritària (o la que té més recursos econòmics, o militars...). És a dir, es fa passar com a universal allò que és particular i sovint occidental. La distinció entre «ells» («els altres») i «nosaltres», en l'àmbit social, ha estat elaborada històricament en funció d'algunes categories, com la «raça» (sostinguda a partir de diferències somàtiques), «l'ètnia» (centrada en les diferències culturals), «la nació» (on es remarca la comunitat biològicohistòrica d'origen) i «l'Estat» (on se subratlla els límits polítics de pertinença). Aquestes quatre categories no són excloents entre elles, i estan formades per conceptes una mica ambigus. Pel que fa a la primera, la diferència de raça no té cap fonament científic. Ha estat utilitzada històricament per a discriminar. El racisme apareix, avui en dia, sota formes més subtils. Una d'elles és l'absolutització de la diferència cultural, per a defensar així el no contacte entre les cultures. Des d'aquesta última consideració, es realitzen alguns discursos xenòfobs de l'extrema dreta europea urgint que no s'admetin immigrants, no per racisme sinó perquè cada cultura té dret a un espai propi sense interferències. Amb afirmacions com, per exemple, que els magrebins tenen dret a tenir la seva cultura en el seu lloc d'origen, però no pas a emigrar a Europa. Quant a la segona categoria, l'ètnia és difícil de definir. Hi ha diferents teories: des de les més essencialistes i objectives (definint característiques: llengua materna, religió, parentesc...), fins a les més subjectives (el sentit o la consciència de pertinença que hom tingui).

Als estats moderns, les identitats tenen lloc de múltiples formes. No és gens fàcil la mútua harmonia entre les identitats culturals, ja que els estats, malgrat que privilegien la ciutadania i els seus drets dins d'un marc polític constitucional, acostumen a prendre una de les cultures, la majoritària, com a la comuna entre tots els ciutadans. Trobem les altres cultures o bé «minoritzades», sense un marc jurídic i polític que els permetin mesures d'autoprotecció, o bé amb marcs jurídics o polítics que sí que permeten mesures de protecció enfront de la cultura majoritària

El racisme apareix, avui en dia, sota formes més subtils. Una d'elles és l'absolutització de la diferència cultural.

La por de l'altre

(marcs jurídics diferenciats, mesures de discriminació positiva de la cultura minoritària...).

Podem concloure dient que la identitat és la font de sentit i d'experiència per a la gent. La identitat personal es va construir en el marc comunitari on està inserida la persona i, alhora, la identitat comunitària també es va construir mitjançant l'aportació de les persones que se senten identificades amb la comunitat.

Per què aquesta por de «l'altre»?

La por de «l'altre» (diferent a nosaltres) es dona quan aquest «altre» entra a l'àmbit que considerem nostre, és dir, entra dins d'un territori on es dona una certa cultura compartida. La nostra societat occidental, malgrat que es valora a si mateixa força plural, comparteix alguns aspectes culturals que considera força inqüestionables, fet que es mostra precisament quan aquests aspectes compartits són posats en qüestió per persones que provenen de cultures diferents. Sovint són valors, drets... que la societat ha adquirit després d'anys de lluites, com per exemple la igualtat de gènere...

Fins fa poc els nouvinguts s'adaptaven a la societat receptora, ja que aquesta no els acceptava sinó s'assimilaven, és a dir, perdien la seva cultura o la reduïen a l'àmbit privat.

Aquest encontre amb «l'altre» s'ha donat al llarg de la història dels països occidentals, ja que sempre hi ha hagut migracions, però fins fa poc els nouvinguts s'adaptaven a la societat receptora perquè aquesta no els acceptava si no s'assimilaven (és a dir, si no perdien la seva cultura o la reduïen a l'àmbit privat). Així no es posava en qüestió la cultura del país receptor. Els últims anys d'immigració (el fenomen és més nou a Espanya, però ja porta força anys a la resta d'Europa Occidental) han portat persones de cultures diferents als països occidentals. Atesa la cultura més liberal i més plural d'Europa

no s'han donat els patrons estrictes d'assimilació, sinó altres patrons més multiculturals.

Aquests nouvinguts viuen aspectes de la seva cultura fora de l'àmbit estrictament privat, i posen en qüestió aspectes de la identitat col·lectiva de la societat receptora. Ara bé, ens podríem preguntar: per què genera por aquest qüestionament, quan la nostra societat accepta la pluralitat en molts àmbits de la vida? No és prou forta aquesta identitat comuna per to-

lerar aquest qüestionament? O potser toca aspectes que no estan tan consolidats com creiem?

Por de què?

Podríem fer algunes consideracions per tal de veure de què tenim por. La primera és que aquestes pors que generen els nouvinguts no són originades tant per algun aspecte cultural diferent (costums, indumentària, relacions de gènere...) sinó més aviat pel fet que són percebuts com una amenaça al benestar econòmic. Així, la por d'algun aspecte cultural estricte amagaria una por de caire econòmic de fons... Es tracta d'unes pors molt discutibles en el context europeu, ja que són falses. Els nouvinguts representen mà d'obra jove, que no ha estat necessari formar i que, si són legals, cotitzen i ajuden a mantenir l'envellit Estat de benestar europeu.

Una segona consideració, els nouvinguts provenen de països amb cultures més homogènies (societats menys plurals), i potser la seva cultura (sobretot els seus valors, les seves relacions humanes, familiars...) ens interpeña, ja que mostra la poca cohesió que tenen les nostres societats occidentals (o en altres paraules la nostra pèrdua de sentit comunitari). Per analitzar què volem dir, ens podem referir a la noció d'atomisme social, presa de Charles Taylor, aplicada a la nostra societat occidental.¹ L'atomisme ve propiciat per l'individualisme creixent i el poc sentit de comunitat que, cada vegada més, tenim les persones. Síntomes d'aquest atomisme poden ser: sentir-nos aïllats enmig de molta gent, un teixit associatiu cada cop més pobre, ningú no es preocupa del que li passa al veí, ens impliquem cada vegada menys en el que succeeix al nostre voltant... La tesi de fons de l'atomisme és que l'individu es pot realitzar, pot ser feliç (tenir coses, gaudir de la vida...) sense els altres. O potser ho expressaríem encara millor si diguéssim que els altres estan sempre en funció de la meua realització personal. Aquesta tesi ignora que l'individu neix situat, i que no som autosuficients. Aquest atomisme és la conseqüència de la consideració de l'home i de la dona feta pel liberalisme, en emfatitzar la capacitat de preferència i de llibertat per damunt dels llaços d'unió. Aquesta proposta millorà la consideració medieval, en la qual l'home no tenia drets individuals sinó que els

La cultura del nouvingut ens interpeña, ja que mostra la poca cohesió que tenen les nostres societats occidentals.

La por de l'altre

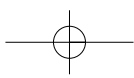
seus drets estaven només en funció de la seva pertinença a un determinat estament, gremi... Per tant, el descobriment dels drets individuals fou un pas històric que no podem menysprear, però aquest pas havia de ser corregit dialècticament mitjançant una consideració més social de l'individu, sense negar, tan mateix, els seus drets individuals inalienables.

Una tercera consideració a fer és el fet que sovint aquesta por dels nouvinguts es dona en un grau més elevat a determinades zones on hi ha grups que encara tenen la identitat en formació, o no la tenen prou consolidada. Són zones on habiten persones que porten menys temps d'estada i que encara estan en procés d'integració vers la societat receptora. També poden correspondre a una segona generació d'immigrants que no ha estat ben acollida (ha patit rebuig) o no ha pogut gaudir d'un ascens social (millora de les condicions de vida).

Què afavoreix aquesta por de «l'altre»

Aquesta por de «l'altre» com a col·lectiu i no tant com a persones individuals pot venir afavorida per alguns fenòmens que es donen a la nostra societat, algun cop de manera més o menys espontània i d'altres fruit de la voluntat d'alguns grups.

Un d'aquests fenòmens és l'acumulació dels nouvinguts en determinades àrees, com a conseqüència de dos factors: l'agrupació de famílies per l'efecte crida al nou país i també per tractar-se d'àrees on el preu de l'habitatge és més econòmic. Aquesta concentració no afavoreix el contacte quotidià entre la població nativa i els qui arriben i, per tant, sovint fa augmentar les pors i els prejudicis mutus. Un segon fenomen pot ser el resultat de les benintencionades discriminacions positives per part de l'administració. Els immigrants, en disposar de menys recursos, són discriminats positivament sense que l'Estat augmenti els recursos econòmics dedicats a aquests serveis, tot i l'augment de població en determinades zones. Aquesta discriminació positiva no prové del fet de ser immigrants, sinó de complir més criteris per a rebre ajuts socials (més nombre de fills...). Però cal ser conscients que això pot ser vist com a discriminatori pels nadius (sobretot pels més pobres que competeixen pels serveis bàsics o per les mesures assistencials d'ajuda) i pot convertir-se en una llavor potencial de xenofòbia. Un tercer fenomen fa referència a la percepció col·lectiva de por vers determi-

nats col·lectius influenciada pels mitjans de comunicació. Sovint, alguns fets puntuals delictius són tractats de manera amplificada, i remarcant no tan el delictiu individual sinó l'origen de la persona i el grup col·lectiu al qual pertany. També els mitjans, arran de determinats atemptats terroristes, fomenten l'islamofòbia, en associar comportaments de determinats grups amb tota una tradició religiosa.

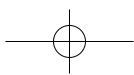
Els mitjans, en associar comportaments de determinats grups amb tota una tradició religiosa, poden promoure la por de «l'altre».

Quan «l'altre» entra a la nostra societat, com l'acollim?

Quines han estat les maneres com hem aollit els nouvinguts (els «altres») com a societat? Les formes de recepció que descriurem no tenen lloc d'una manera químicament pura, però són paradigmàtiques.

Una primera forma entén la integració gairebé com una pura assimilació de la cultura del país receptor, i només permet l'expressió cultural dels nouvinguts en àmbits molt privats. Per a ser un bon ciutadà d'X cal saber parlar bé la llengua, seguir els costums de la cultura del país receptor, etc. Si no ho fa així, a la pràctica (i malgrat que teòricament es tinguin els mateixos drets pel fet d'haver adquirit la nacionalitat del país receptor) li costarà trobar feina i sempre serà considerat com a «estranger» per part dels nadius. Això li passa, fins i tot, a la segona generació, que ja ha nascut al país receptor. En el fons aquesta forma d'integració fa desaparèixer la por mitjançant l'eliminació d'allò diferent, no de forma física, però a la practica fent-lo un dels nostres.

Una segona forma d'integració permet que les cultures diferents nouvingudes tinguin drets col·lectius, espais on poder-se desenvolupar. Només es demana als nous ciutadans l'acceptació del marc jurídic comú i una lleialtat constitucional, ja que aquesta és de mínims. Sovint, aquest model més multicultural pot conduir, malgrat el marc jurídic, a convertir en «guetos» les cultures minoritàries. Espais concrets que perpetuen una discriminació pràctica d'aquests ciutadans en cercles viciosos de pobresa, d'exclusió i de manca d'oportunitats educatives. És a dir, aquest respecte multicultural es converteix en una separació física i una manca d'oportunitats reals. En aquest model, l'Estat es converteix en un mosaic de cultures asimètriques i poc comunicades entre elles,

La por de l'altre

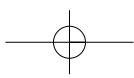
que pot conduir a certes tensions culturals ja que no afavoreix el diàleg cultural. Aquests col·lectius perceben rebuig a aspectes culturals per part de la societat receptora, i se senten clarament minoria (i a voltes clarament minoritzats) i poden reaccionar amb la «fonamentalització» de certs aspectes culturals. Aquesta fonamentalització comporta que esdevinguin comunitats tancades a l'influx extern. Esdevenen comunitats amb gran solidaritat interna i que no permeten la dissidència cultural interna (res no pot ser qüestionat). Poden accentuar signes externs, o aplegar-se vers una tradició, religió o ideologia... Aquesta reacció provoca un augment de les pors i dels prejudicis per part de la societat receptora.

Com possibilitar un model que afavoreixi la convivència

Abans de parlar del model, ens podríem preguntar: com es poden vèncer les pors col·lectives? La resposta podria ser: a través del coneixement mutu i del diàleg, tant formal com espontani i quotidià (per exemple al supermercat, practicant esports d'equip...). Aquest diàleg pot ajudar a vèncer les pors o també podria augmentar-les, però sense el diàleg és quasi segur que no seran mai vençudes. Per això cal establir mesures que afavoreixin aquest coneixement i diàleg. Com que les cultures són dinàmiques (quan no se senten atacades), aquesta interacció farà evolucionar les dues cultures, enriquint-se mútuament...

Com es poden vèncer les pors col·lectives? La resposta podria ser: a través del coneixement mutu i del diàleg, tant formal com espontani i quotidià.

Aquest model de diàleg respecta de manera activa la multiculturalitat, afavorint la intercomunicació intercultural des d'un model educatiu que ensenya a respectar, a apreciar les diferents cultures. Aquest model promouria la igualtat i la simetria de les diverses cultures mitjançant polítiques actives de discriminació positiva, afavorint les oportunitats educatives i promovent una igualtat econòmica entre les cultures. Aquest model conduiria, d'altra banda, a fer que les diferents cultures, sobretot les minoritàries, no se sentissin amenaçades i fossin més permeables als influxos de les altres. És, també, un model que permet el desenvolupament de les cultures tal com elles desitgen, així com el dret a la seva expressió i a la seva continuïtat històrica.

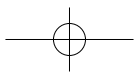

Aquest model suposa acceptar que la pertinença a una comunitat no comporta necessàriament exclusivitat (si pertanyo a una no puc pertànyer a d'altres), ja que aquesta pertinença pot ser múltiple, com formant part d'àmbits concèntrics. Tothom tindria una identitat primària; però aquesta no exclou sentir d'altres identitats com a complementàries, i no pas com a contradictòries amb la primera. Un exemple d'identitat col·lectiva concèntrica seria una persona de tradició religiosa i cultural islàmica que prové d'un país determinat i que se sent catalana, o bé a l'inrevés.

Aquest darrer model és, encara, quelcom ideal puix que, de fet, els models que s'estan donant són els dos primers, i amb prou feines comencen a traspuar formes de diàleg i de mutu enriquiment entre les cultures. Per avançar en aquest model, caldria, com ja hem comentat, un sistema educatiu que li donés suport, conjuntament amb mesures econòmiques i socials que evitessin les fractures socials. És important afavorir el desenvolupament econòmic dels nouvinguts, els fills/es dels quals puguin accedir als estudis superiors, i així es permeti la mobilitat social i el fet que no caiguin en dinàmiques que els col·loquin als marges de la societat. Les fractures socials, a mig termini, només produirien reaccions, a la defensiva, de les cultures minoritàries que, a la pràctica, se senten discriminades enfront d'altres formes culturals més natives i majoritàries, que controlen el poder econòmic. Un bon test del model és veure com es troba la segona generació dels nouvinguts.

Queda encara un últim aspecte que cal considerar, per ser realistes. Quines diferències poden ser tolerades i quines no? Caldria l'acceptació d'un mínim marc jurídic comú per a les persones que viuen i conviuen en un àrea determinada, que ha de provenir d'una certa ètica mínima consensuada que eviti extremismes culturals intolerables per a la gran majoria. Drets bàsics al voltant dels drets humans, del sistema de participació política, l'acceptació de l'Estat de dret, i també que les diferències culturals no serveixin per fomentar o perpetuar la desigualtat econòmica...² Alguns han parlat d'una mena de contracte al qual s'haurien de comprometre els nouvinguts... S'hauria de veure si aquesta formalitat afavoreix el diàleg intercultural o pot ser vista com una imposició.

Acceptar que la pertinença a una comunitat no comporta necessàriament exclusivitat, ja que aquesta pertinença pot ser múltiple.

La por de l'altre

Aquesta qüestió sobre allò intolerable no resulta gens fàcil, però és necessari el seu plantejament i és necessari cercar respostes, ja que la defensa del dret de les cultures no pot significar que tot el que és cultural sigui defensable com un bé per a les persones. I caldria tenir present que la societat receptora també s'hauria de deixar interpel·lar per aspectes culturals que provenen de la cultura del nouvingut que l'enriqueixen, com per exemple, un sentit més comunitari... Així, també la identitat de la societat receptora s'hauria de deixar canviar.

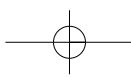
Hi ha un altre aspecte que afavoreix vèncer les pors (i així evitar les identitats tancades), el fet de la mobilització de totes les persones, animada des del govern, la societat civil, per cercar metes i objectius comuns en la construcció d'un projecte de societat que pugui aplegar les diferents comunitats culturals. En paraules de Manuel Castells, una identitat de projecte que uniria i cohesionaria la societat.¹ Per exemple, una societat més igualitària amb més prestacions socials, la lluita contra el canvi climàtic... També aquest projecte pot començar per activitats petites, però que van creant solidaritat; es van formant petites identitats compartides, com per exemple, l'esport, les associacions del lleure, la dansa...

Conclusió

Podríem concloure fent referència a la pregunta ètica decisiva: com ens hem de comportar amb «l'altre»? Aquest «altre» no hauria de ser apreciat tant com un «altre» (davant del qual m'he de posar a la defensiva) sinó més aviat com un «altre jo». Recolliria un cert principi universal d'humanitat kantiana, que es troba a totes les grans tradicions religioses. I quan «l'altre», com a rostre, no es troba de forma simètrica (és a dir, és una víctima) es comportaria com a interpe·llació (m'afectaria), és un «altre jo»

Les nostres societats occidentals haurien de promoure una interculturalitat activa articulant-la amb la recuperació de formes més comunitàries.

que no gaudeix dels mateixos drets que «jo» i que em convida a crear un «nosaltres, una comunitat de projecte, on hi ha una igualtat bàsica de drets i un respecte a la diversitat entesa com a enriquiment mutu. Per tal d'aconseguir-ho, les nostres societats occidentals haurien de promoure una interculturalitat activa articulant-la amb la recuperació de formes més comunitàries, sense perdre els drets bàsics individuals inalienables.

VIA² 04/2010 REVISTA DEL CENTRE D'ESTUDIS JORDI PUJOL

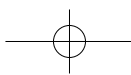
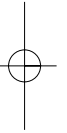
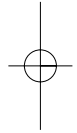
Tasca no pas fàcil, però necessària si volem un futur en convivència i en pau.

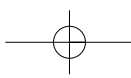
NOTES

1 TAYLOR, Charles. «Philosophy and the Human Sciences». A: *Philosophical Papers*, II, 1985, p. 187-210.

2 El que Jürgen Habermas anomenaria «patriotisme constitucional».

3 Manuel Castells fa una distinció interessant entre les identitats collectives, com a construccions socials. La identitat «legitimadora» és aquella que és fabricada per les institucions dominants de la societat per a estendre i racionalitzar el seu domini respecte dels altres actors socials. La identitat «de resistència» és generada per aquells actors socials que es troben en una situació devaluada o estigmatitzada per la lògica de la dominació, i per tal de sobreviure construeixen barreres de resistència al poder. Diferencia també la identitat de «projecte». Vegeu: CASTELLS, Manel. *La era de la informació*, vol. II. Alianza Editorial. Madrid: 1996, p. 28.

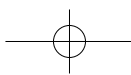
Professor de Dret d'ESADE (URL)

Marc Garcia

Por i restricció dels drets fonamentals

L'auge del terrorisme internacional ha provocat un degoteig constant d'iniciatives jurídiques que han servit per posar sobre la taula un vell debat democràtic: la relació de vasos comunicants entre els conceptes de llibertat i seguretat. L'autor, des d'una doble perspectiva jurídica però també sociològica, ens exposa els trets comuns d'aquesta nova por contemporània, l'amenaça terrorista, i la seva resposta jurídica: la creació d'un subsistema penal centrat en les característiques personals de l'actor del delictes més que no pas en les circumstàncies que expliquen el fet en si. Una tendència, sosté, no exempta de perills i que afecta les mateixes bases de l'Estat de dret. També l'evidència del fracàs de la resposta política davant les noves pors contemporànies, filles del terrorisme internacional.

Els atemptats de l'onze de setembre als EUA han marcat un punt d'inflexió en la forma de lluitar contra el terrorisme, tant a Europa com a l'estat nord-americà. Abans d'aquest fet, ja s'utilitzava el dret penal com a eina per demostrar que hi havia una necessitat de seguretat global col·lectiva; ara bé, la força del dret penal s'esgotava bàsicament en la política criminal interior que cada estat necessitava. Després de l'onze de setembre, l'amenaça terrorista va créixer i els Estats Units i Europa van augmentar enormement i sense complexos la seva legislació penal, la qual cosa ha conduït inexorablement a una restricció dels drets fonamentals dels ciutadans.

No es pot negar la presència d'amenaça delictiva que hi havia i que hi ha dins un estat, tant per efecte de la delinqüència comuna com pel perill d'amenaça terrorista. El que hem d'analitzar és si els estats, després de l'onze de setembre, han magnificat aquesta amenaça, i si ho han fet hem de saber com hi estan fent front.

El 26 d'octubre de 2001, el llavors President dels EUA, George Bush, va signar l'anomenada *Patriot Act* que retallava considerablement les llibertats públiques i civils dins el territori nord-americà. Per exemple, els EUA permeten la interceptació de les comunicacions telefòniques sense manament judicial, i obliguen als operadors telefònics o a les empreses d'Internet a entregar registres de la seva activitat i correus electrònics de sospitosos de terrorisme.

També Europa va començar a establir mesures molt més punyents i restrictives de drets individuals en la seva legislació penal i de procés penal. Per exemple, Regne Unit i França han augmentat el temps de durada de la detenció preventiva; a Itàlia, Dinamarca i França es pot tenir accés a determinades dades de caràcter personal sense autorització judicial i es poden controlar en major mesura les comunicacions. Aquesta frenètica activitat legislativa en matèria anti-terrorista que s'ha donat en tants països ha comportat, amb la col·laboració dels mitjans de comunicació, intensificar aquesta sensació d'amenaça-por delictiva.

A Espanya, podríem dir que en els últims vuit o deu anys s'han ajuntat dues sensacions que possiblement van de la mà. D'una banda, les pors del terrorisme nacional i internacional i d'altra banda, una demanda social canalitzada amb èxit pels mitjans de comunicació, dirigida a exigir penes privatives de llibertat més elevades. Des dels mitjans s'ha estat dient que la delinqüència no para de créixer, cosa que les estadístiques desmenteixen.

Aquest discurs alarmista global ha tingut com a resultat a Espanya que, en els últims deu anys, s'hagin dictat nombroses reformes del Codi penal. Tots els canvis legislatius que s'han dut a terme han anat orientats a tipificar noves figures delictives i a augmentar les penes de presó de molts delictes. El que tenim ara al Codi penal, en matèria de tràfic de drogues i de terrorisme, és un subsistema penal, la principal característica

La frenètica activitat legislativa en matèria antiterrorista ha comportat intensificar la sensació d'amenaça-por delictiva.

Por i restricció dels drets fonamentals

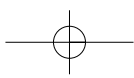
El que tenim ara al Codi penal és una legislació penal d'excepció, a la qual s'arriba perquè no se sap com fer front a la situació.

del qual és que les penes privatives de llibertat són totalment desproporcionades, arriben als quaranta anys en matèria de terrorisme i, en definitiva, vulneren principis bàsics del dret penal. El subsistema penal és, fet i fet, una legislació penal d'excepció a la qual s'arriba perquè no se sap com fer front a la situació.

Si ens centrem en el fenomen del terrorisme observem que el discurs global –internacional– és afirmar que hi ha dos bàndols i que estem en guerra contra «aquests», que no accepten la democràcia ni l'Estat de dret. El discurs internacional és presentar el terrorista com el nostre «enemic». Aquesta idea que el terrorista és un «altre», algú que ha decidit voluntàriament i reiteradament apartar-se dels principis bàsics de la democràcia i de l'Estat de dret és un argument que els estats utilitzen per allunyar-se dels seus propis principis i elaborar subsistemes penals, i legislació restrictiva de drets fonamentals. Aquest és el camp de guerra on els estats sembla que volen lluitar.

Aquesta legislació «de lluita» sota el llenguatge dels bons i els dolents (el bé i el mal), aquest discurs que el terrorisme s'està jugant en aquest camp de guerra, és el que legitima després als estats a preveure totes les armes necessàries (escàners als aeroports i altres restriccions de drets i llibertats) per tal de no patir errors i guanyar la guerra. La sensació de por-amença està calant en bona part del conjunt de la societat, i s'està creant un clima de forta inseguretat subjectiva.

¿Com es poden fonamentar des del dret penal aquestes penes de llibertat desproporcionades i aquestes restriccions de drets individuals tan importants? En l'estudi sobre el fi de la pena privativa de llibertat hi ha, entre d'altres, dues teories que fonamenten el recurs a la pena de dues maneres. L'una, la prevenció general negativa, entén que la pena com a mecanisme d'intimidació té com a finalitat evitar futurs delictes; el quantum de pena s'estableix en funció de quina quantitat de por-intimidació pot ser necessària perquè potencials delinqüents «terroristes» se sentin intimidats davant l'amença. L'altra, la prevenció general positiva, no és més que una manera de retribuir, de castigar el delinqüent: la pena s'imposa perquè el delinqüent ha trencat les expectatives que té el ciutadà que la norma es compleixi. La pena reafirma la confiança en la norma. Si

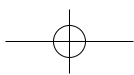
augmenta la desconfiança de la ciutadania respecte al compliment de la norma –el terrorista torna a matar– queda justificada, per a l'estat, la necessitat de recórrer a un dret penal d'excepció. Així doncs, por i desconfiança són avui el binomi informatiu en l'anomenada lluita contra el terror a Espanya (terrorisme d'ETA) i en l'àmbit del terrorisme internacional (al-Qaueda).

Davant d'un fenomen com el terrorisme (i podem afegir també el problema del narcotràfic) els estats tenen dues opcions: 1) seguir els principis bàsics que informen la legislació penal en un Estat democràtic de dret (última resposta, intervenció mínima, igualtat de tots davant la llei, intervenir en els casos més greus, jutjar pels fets succeïts i no per la personalitat de l'autor, establir amb claredat què es castiga i què no, etc.) o 2) apartar-se'n i elaborar una mena de legislació penal d'excepció sota l'excusa que s'està lluitant contra un greu problema, i argumentant que la societat té por i exigeix seguretat.

Lamentablement, la segona opció és el camí que actualment s'està seguint, especialment en matèria de terrorisme. Si analitzem tres grans fenòmens on normalment s'intenta justificar la restricció de drets individuals (drogues, corrupció i terrorisme), observem que tots tres tenen en comú la desgràcia d'haver fracassat en les seves respectives polítiques prèvies.

Per exemple, en tema de drogues queda palès, com a mínim aquí a Espanya, l'escassa efectivitat de les polítiques sanitàries, educatives, etc., contra el consum de drogues. La corrupció a Espanya si bé, ara per ara, no és un fenomen especialment greu, no s'ha afrontat des d'instruments legals de control administratiu per tal d'evitar que l'element corrupte s'infiltrï dins el propi sistema polític-institucional. El terrorisme d'ETA posa en qüestió un consens constitucional molt fràgil quant a l'organització territorial de l'estat. Si ho analitzem des d'una perspectiva internacional, també el terrorisme de base islamista posa en qüestió determinades polítiques de favoritismes, connivències i aliances entre determinats estats que han vulnerat en molts casos preceptes bàsics de la legislació internacional.

Si analitzem tres grans fenòmens on normalment s'intenta justificar la restricció de drets individuals (drogues, corrupció i terrorisme), observem que tots tres tenen en comú haver fracassat en la seva resposta política.

Por i restricció dels drets fonamentals

Aquest fracàs de polítiques prèvies mai vol ser reconegut pels estats, tant si es tracta d'un problema intern o d'un problema més global. El discurs de política criminal és avui en dia coincident (*law and order*) en el pensament de l'esquerra i la dreta a nivell nacional i internacional: es diu que el ciutadà està atemorit pel «fenomen terrorista» i no queda més remei que organitzar un sistema de lluita, amenaça-por, que comporta aquesta restricció de drets fonamentals. En lloc d'observar, analitzar i fer front al fenomen en tota la seva complexitat s'ha utilitzat la via de la por que, segons estudis realitzats, és també un bon mètode per obtenir rèdits electorals.

Des dels estats s'amenaça amb el compliment de llargues condemnes de privació de llibertat; s'alerta a la ciutadania que el presumpte terrorista és un subjecte no identificat que viu entre nosaltres i que estem en guerra contra ell. Sota aquest discurs rebrota el que s'anomena «dret penal d'autor». El dret penal d'autor es dóna quan la pena es vincula a la personalitat de l'autor i al grau d'associabilitat que aquest presenta. És a dir, no es castiga la persona pel fet comès (dret penal del fet, propi d'un Estat de dret) sinó per aspectes de la seva personalitat davant d'aquell fet. L'amenaça penal no es dirigeix ja contra el «fet terrorista» sinó contra la «personalitat-perillositat-perveristat del terrorista».

Rebrota el dret penal d'autor: quan la pena es vincula a la personalitat de l'autor i al grau d'associabilitat d'aquest i no al fet.

Com més vegades l'expectativa d'un comportament (fi del terrorisme) és negada, més perill hi ha de no considerar el delinqüent com una persona sinó com un «altre». Aquest és un element idoni per fer néixer el dret penal d'autor. No es pot oblidar que moltes vegades aquesta manera d'entendre el dret penal pot provocar greus problemes socials, atès que les mesures restrictives de drets en el camp del terrorisme es donen sovint sobre la ciutadania estrangera (població immigrant).

Així doncs, aquest és el discurs ideològic i el context polític i jurídic que en línies generals es presenta en les legislacions internes i de caràcter internacional. La lluita contra el terrorisme està provocant, com hem vist, una tensió màxima entre els principis de llibertat i seguretat que afecta les mateixes bases de l'Estat de dret. En línies anteriors ja he dit que apartar-se del dret penal clàssic i crear un subsistema penal de guerra preven-

tiva contra l'enemic, dins o fora del territori, no és el millor camí. La creació d'un subsistema penal obliga a crear un altre sistema normatiu que reguli la restricció dels drets i, a més a més, no garanteix la seguretat absoluta que la societat demana.

Tal com diuen experts criminòlegs i penalistes, una legislació molt punyent i intervencionista sobre els drets de les persones no comporta necessàriament una reducció de la criminalitat. Encara més, alguns estudis criminològics i sociològics han posat de manifest que pot provocar l'efecte contrari: que nous militants es trobin temptats a formar part del grup o associació terrorista. Aquesta confrontació estat-enemic pot arribar a ser atractiva des d'un punt de vista psicològic per altres subjectes que cerquen una determinada identificació grupal.

Aquesta restricció de drets no s'ha pogut justificar amb criteris de necessitat i proporcionalitat, ja que el que ha guiat l'activitat legislativa internacional –i de manera especial en matèria de terrorisme– ha estat la confusió entre perill i por. La por de l'amenaça i la por de l'enemic. L'amenaça terrorista exigeix valorar un possible risc o un perill d'atemptat. No és la por de què pot succeir el que s'ha de valorar. El perill es pot regular, controlar i limitar, mentre que la por no té control normatiu perquè és una vivència enormement subjectiva. S'ha deixat de costat el coneixement de molts experts en matèria de terrorisme i legislació penal.

Qualsevol mesura restrictiva de drets individuals, tal com ja han posat de manifest nombroses organitzacions internacionals defensores dels drets civils, ha de justificar-se d'una manera objectiva i raonable. Idoneïtat, necessitat i proporcionalitat de la mesura són criteris essencials a respectar. No hem d'oblidar que moltes d'aquestes mesures restrictives de la llibertat es porten a terme sense autorització judicial. Els béns jurídics que estan en perill en una restricció de drets fonamentals són nombrosos: intimitat, honor, dignitat, salut, llibertat, patrimoni, etc. I segons com s'executi la mesura, la perillositat de lesió serà més elevada.

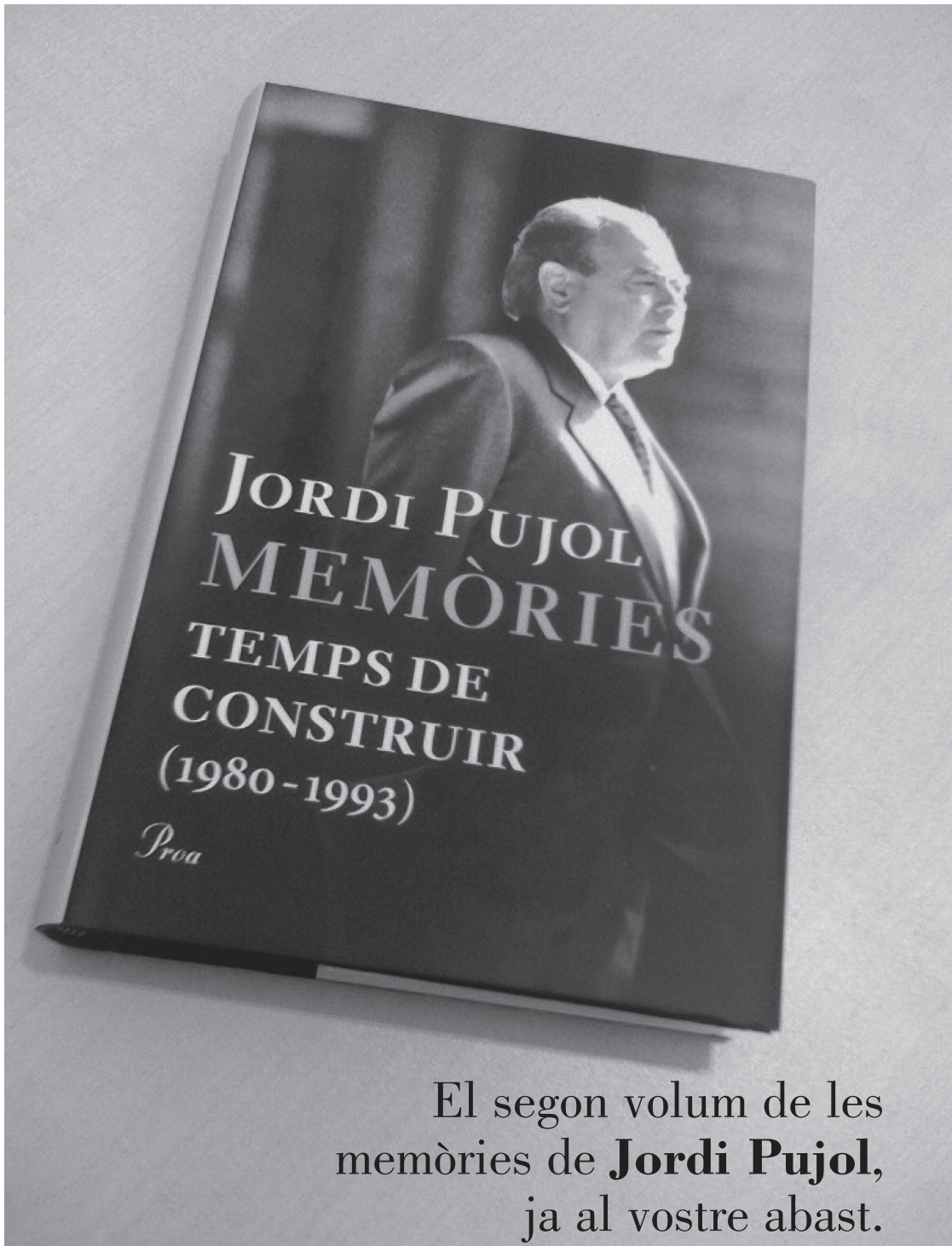
La restricció de drets individuals mal executada genera nous delictes. Escorcollar malament o per caprici algú comporta un delictes d'abús se-

El que ha guiat l'activitat legislativa internacional, i de manera especial en matèria de terrorisme, ha estat la confusió entre perill i por.

Por i restricció dels drets fonamentals

xual. L'obligació dirigida contra algú amb la finalitat que mostri el seu cos (un escorcoll), sota l'amenaça de ser detingut si no ho fa, pot comportar delictes de coaccions, amenaces i detenció il·legal. Per exemple, pel que fa a l'escàner, mesura ja utilitzada en alguns països, és necessari que els aeroports en regulin l'ús sota uns mateixos criteris. És important també que es reguli el tractament de les imatges, així com explicar al ciutadà els riscos que els raigs poden comportar per a la salut.

La regulació i les seves excepcions en matèria de restricció de drets fonamentals han de garantir una legislació que arribi al coneixement del ciutadà, amb una tipificació clara i taxativa, on s'indiqui el règim de límits i excepcions que caldrà aplicar, així com el procediment a seguir per tal d'exigir les responsabilitats legals oportunes. És important que la lluita contra el terrorisme es faci sense manipulació ideològica cap al ciutadà i sense alterar les bases de l'Estat de dret. S'han d'establir polítiques de tot tipus, cal un debat polític i social acompanyat d'una estratègia que copsi el fenomen i hi faci front des de totes les seves vessants.

El segon volum de les memòries de **Jordi Pujol**, ja al vostre abast.

«L'APRENTATGE
PROFUND CANVIA
LA MANERA DE
PENSAR, SENTIR
I ACTUAR»
ENTREVISTA
A KEN BAIN

Per EVA COMAS

Ken Bain és professor d'Història i autor del llibre *El que fan els millors professors universitaris* (PUV, 2006). Aquesta obra que li ha donat reconeixement internacional és el resultat d'una llarga recerca de 15 anys sobre la manera de pensar i d'actuar dels bons docents. Bain i el seu equip han entrevistat més de 60 professors de 25 universitats diferents, així com també molts alumnes i antics estudiants. Com a resultat, Bain assegura que un professor excel·lent és aquell que intenta entendre el procés que segueix l'estudiant per aprendre. Com s'aprèn i per què s'aprèn són interrogants imprescindibles en el cervell d'un gran docent. Actualment, Ken Bain és Vicerector de la Montclair University, universitat en la qual ha fundat un centre de recerca sobre l'aprenentatge a la universitat. Anteriorment, va impartir classes a la New York University, on va dirigir el Centre d'Exce·l·lència en l'Ensenyament. A més, també ha impartit classes a la Northwestern University, a la Vanderbilt University i a la University of Texas. En tots aquests centres ha fundat institucions de recerca per a l'aprenentatge i l'ensenyament. De veu segura i càlida, Bain respon les preguntes de manera pausada i provant de fer-se entendre de la millor manera possible, com un bon professor.

Eva Comas. Periodista i doctora en comunicació
per la Universitat Ramon Llull

Ken Bain

Professor Bain, en les seves classes d'Història sol fer preguntes provocadores als estudiants, de l'estil «¿per què els humans van a la guerra?». Podria respondre'm per què els humans anem a la universitat?

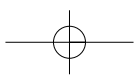
Algunes investigacions mostren que d'entrada molts estudiants van a la universitat bàsicament per satisfer els seus pares o la seva família. N'hi ha que es matriculen perquè és la norma social de l'entorn i perquè senten una certa pressió per anar-hi. També hi ha un petit grup que s'hi apunten seguint la seva pròpia curiositat, per mirar de trobar sentit al món que els envolta, per aprendre coses i entendre el món en el qual viuen. Sabem que un cop a la universitat, el pensament i les actituds dels estudiants canvien. És cert que en un primer moment un jove es va matricular en un curs universitari perquè algú li va dir que li aniria bé per trobar feina. Però un cop al campus, la seva aproximació al món del saber i del coneixement canvia.

I com s'aproximen els estudiants al saber, un cop són a la universitat?

Hi ha una línia de recerca fascinant que va emergir per primer cop a la universitat sueca l'any 1976 en la qual els investigadors van adonar-se que els alumnes s'aproximen als seus estudis universitaris de maneres diferents i amb intencions diferents. Les seves actituds es poden agrupar en tres categories. En un extrem tenim els estudiants que tenen la intenció de reproduir el que senten i el que es troben. La seva estratègia és sobreviure en l'entorn acadèmic i treure les notes apropiades per obtenir el títol, per trobar feina, per satisfer els desitjos de la seva comunitat o dels seus pares. Hi ha una altra categoria d'estudiants que tenen el que anome-

Ken Bain: Els professors excel·lents fan preguntes provocadores als estudiants.

nem una aproximació estratègica. El seu desig és simplement treure bones notes per aconseguir un reconeixement pel seu treball universitari. I finalment, hi ha la tercera categoria, que jo crec que és la més desitjable perquè és la que tindrà més influència en la manera d'actuar, pensar i sentir. Són els estudiants que tenen una aproximació profunda cap als seus estudis i el món del coneixement. Això significa que els alumnes van a la recerca de significat, a la recerca d'idees, a la recerca de conceptes. Pensen en les aplicacions del que estan aprenent i en les seves implicacions.

Per què pensa que les preguntes provocadores són tan importants en l'ensenyament?

Per atraure l'atenció i la devoció dels alumnes. Les preguntes sorprenents són el que motiva la gent a encarar-se a l'aprenentatge profund. Quan estem intentant resoldre problemes o respondre preguntes que l'aprenent considera importants, o belles, o intrigants... se'ns fa evident que als humans ens agrada l'aprenentatge profund. Ara bé, una de les ironies de l'educació formal és que tradicionalment l'alumne no està encarregat de les preguntes.

En les seves classes d'Història utilitza el *rol play* per fer imaginar als seus estudiants que són un personatge històric. Quin seria el personatge històric que triaria per intentar entendre l'educació?

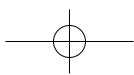
Per començar, Sòcrates i potser a l'altre extrem, molt més recent, el filòsof del segle xx John Dewey.

Vostè diu que un bon professor explica històries als alumnes per estimular la seva imaginació i per captar l'atenció. No creu que el món acadèmic refusa sovint la imaginació?

Em temo que sí. Em temo que no parem prou atenció a la imaginació i que no es cultiva prou la creativitat. Arreu del món hi ha molta gent interessada a promoure la imaginació i la creativitat en els estudiants, però de vegades s'ensenya en entorns que limiten aquestes capacitats. En alguns casos, fins i tot s'ensenya als nens que han d'estar en una línia, que han de seguir prescripcions. El que s'hauria de fer, en canvi, és prestar-los atenció individualment i mirar de veure quins són els seus potencials i els seus interessos, quina és la seva capacitat d'imaginar, quins són els seus interrogants i preocupacions i com els puc ajudar a desenvolupar aquests talents i habilitats.

Posi'm un exemple sobre el fet d'incentivar la imaginació a classe?

Un dels pioners en creativitat i imaginació als Estats Units va morir el passat mes de novembre a l'edat de 98 anys. El seu nom era Paul Baker i vaig tenir el plaer d'estudiar la seva manera d'ensenyar. Era professor de teatre i destacava per la seva innovació i imaginació. Sempre deia que la

Ken Bain

seva major producció no havia estat ni un *Hamlet* ni una obra de William Faulkner, sinó un curs universitari anomenat «Integració d'habilitats». Literalment, aquest curs va canviar la vida de centenars de persones: estudiants de Medicina, Dret, Arts, etc. Era un curs que demanava als estudiants que exploressin la seva pròpia imaginació i la seva pròpia vida. Els alumnes es van adonar que aquell curs els havia canviat la perspectiva de les coses, el punt de vista.

Els professors haurien de posar-se en la pell dels alumnes?

És clar que sí. Paul Baker sempre deia: «Nosaltres no ensenyem a una classe, sinó a estudiants, individus». Hem de reconèixer que cada estudiant és diferent. Prestar atenció de manera individualitzada a cada estudiant té un potencial enorme.

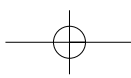
Suposo que és clau entendre el procés d'aprenentatge. Cada curs, cada alumne implica un procés diferent. Els docents haurien de ser més conscients d'aquest procés?

Ken Bain: Els professors excel·lents fan pensar els estudiants sobre el seu propi pensament.

Crec que hem de parar més atenció al procés d'aprendre així com també a la curiositat que hi ha dins de nosaltres mateixos. Jo, per exemple, he desenvolupat la curiositat per aprendre un nou idioma, el mandarí. Tinc dos néts de 2 i 5 anys que parlen anglès i mandarí perquè els seus avis materns viuen a la Xina. Vaig voler aprendre el mandarí perquè sentia curiositat. Bé, sento la curiositat, però a part he de desenvolupar altres tècniques que em permetin accedir a una llengua totalment diferent de les llengües occidentals. Crec que això és igual en qualsevol aprenentatge: un ha d'aprendre tècniques específiques per a cada matèria. I no n'hi ha prou amb el simple desig de fer-ho.

En el seu llibre emfasitza la importància de pensar sobre el propi pensament. ¿Què podem fer per estimular la metacognició?

Es pot estimular preguntant directament als estudiants no tan sols què pensen sinó per què ho pensen. En la meva recerca vaig veure que els professors excel·lents sempre estaven fent preguntes als seus estudiants, constantment. I no pregunten simplement què pensen o a quines conclu-

sions han arribat, sinó per què han arribat a aquelles conclusions particulars. Ho feien a classe i també als exàmens.

Hi ha algun professor que destaquí especialment per fer pensar els alumnes sobre la seva pròpia manera de pensar?

Una de les docents que estudio a la meua recerca és Janet Nordan, professora d'Anatomia Neuronal. En els seus exàmens planteja casos de manera que els estudiants es trobin amb una situació similar a la que es trobaran a la clínica. Llavors els pregunta quines són les dues hipòtesis més probables i per què. Constantment porta els estudiants a preguntar-se i examinar per què.

Ken Bain: Un bon professor reexamina constantment l'entorn que ha creat per cultivar l'aprenentatge.

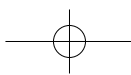
Parlem d'innovació pedagògica. Un bon professor intenta innovar en cada curs, fins i tot en cada sessió?

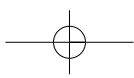
Els bons professors són experts en adaptació, són gent que s'adapta a noves situacions, nous estudiants i nous entorns. No només això, sinó que busquen l'oportunitat de provar coses noves amb els estudiants. Un bon professor constantment reexamina el seu propi concepte del que significa aprendre. A més, està constantment repensant l'entorn que ha creat per cultivar l'aprenentatge. També prova de veure si aquell entorn encaixa amb el seu grup d'estudiants. Els alumnes que tindrà aquest any són diferents dels que va tenir l'any passat.

Quin paper hem de donar a la tecnologia en la innovació a l'hora de donar classe?

La tecnologia és la nostra eina. I com a eina ens pot ajudar a fer la nostra feina d'una manera més efectiva. Ara bé, hem d'aprendre la seva naturalesa i saber-la utilitzar de forma eficaç. Totes les eines del món juntes no ens ajudaran si les usem de manera poc apropiada. Ens hem d'adonar que el món és cada vegada més complex. La tecnologia també està dins nostre: el nostre cos i la nostra ment ens proveeixen d'enormes recursos per a la innovació a les aules. Cal utilitzar la tecnologia anomenada cervell humà per explorar

Ken Bain: L'ensenyament no és un fi en si mateix, sinó un mitjà per assolir que l'alumne aprengui.

Ken Bain

idees, per pensar què significa aprendre, per crear entorns que facilitin l'aprenentatge. El que és realment poderós són les idees que hi ha al darrera de la tecnologia.

Després de la introducció de la impremta al segle xv el mètode d'ensenyament va canviar molt. Creu que la introducció d'Internet revolucionarà la manera d'aprendre i d'ensenyar?

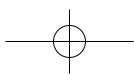
Certament, Internet causarà una revolució. Internet té la potència no només de revolucionar l'ensenyament i l'aprenentatge sinó també de produir entorns que poden augmentar moltíssim la nostra capacitat de promoure que la gent aprengui. L'ensenyament no és un fi en ell mateix. El bon ensenyament no ho és. L'ensenyament és un mitjà per aconseguir un altre fi important: l'aprenentatge profund. A banda d'Internet hi ha una altra cosa que està succeint al final del segle xx i inicis del XXI: està tenint lloc una revolució en com concebem la manera d'aprendre dels humans. Està canviant la manera d'entendre el procés d'aprenentatge. En els últims 30 o 40 anys hem après moltíssimes coses sobre com la gent aprèn, per què aprèn i què significa aprendre.

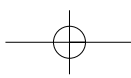
Com s'ha d'avaluar els professors universitaris?

S'ha d'avaluar els professors a partir dels resultats, més que no pas a partir del procés. Jo no afavoriria un procés d'avaluació que intentés examinar si els docents segueixen una forma particular d'ensenyar. L'avaluació dels professors ha de concentrar-se en les evidències que mostrin si el professor s'ha fet responsable que els estudiants adquireixin un aprenentatge profund. Per tant, l'avaluació s'ha de fonamentar en els resultats. Per força, s'ha de tenir present el nivell dels estudiants just abans de començar el curs. Si van començar amb un nivell molt baix però la classe els ha ajudat a millorar considerablement, cal considerar-ho un èxit d'ensenyament, encara que els resultats continuïn sent relativament baixos.

Un professor excel·lent sol parlar i escriure bé?

Sí, hi ha moltes evidències que demostren que quan la gent aprèn a escriure i a parlar bé millora la seva capacitat de cultivar el coneixement de l'estudiant.

Vostè diu que un professor excel·lent creu en els seus estudiants i en la seva capacitat per aprendre. Però què passa quan alguns alumnes no volen aprendre?

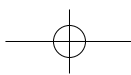
Estic inclinat a creure que en el fons de cada estudiant hi ha un ésser amagat que sent una gran curiositat pel món. Pot passar que durant una època aquesta curiositat disminueixi, però penso que sempre podrà tornar a sortir perquè és una característica indestruïble del fet de ser humans. Tots els estudiants tenen contribucions a fer.

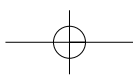
La curiositat i les ganes d'aprendre es poden mantenir al llarg de tota la vida?

Sí, sovint explico una història de la meva neboda. Quan ella tenia 5 anys vam fer un trajecte de 100 quilòmetres en cotxe d'una ciutat a una altra. Durant tot el trajecte no parava de fer preguntes i la majoria eren sobre les estrelles i els planetes. Anava dient: «¿On és el sol a la nit?» o «¿On són les estrelles durant el dia?». Quinze anys més tard, quan ja havia entrat a la universitat, me la vaig trobar en un dinar familiar i em va dir que havia triat un curs sobre astronomia. Just en aquell moment em va venir a la memòria la conversa que havíem mantingut feia 15 anys, quan ella era petita. La meva neboda no recordava aquella conversa ni el trajecte en cotxe, però la curiositat per les estrelles i els planetes s'havia mantingut dins seu i ara havia tornat a sorgir. Avui la meva neboda és una dona de 40 anys que ensenya astronomia a nois de 13 i 14 anys. Ella va fer reviure el seu interès per l'astronomia. Aquest és el gran potencial que tenim amb els estudiants universitaris: fer reviure la veritable curiositat que sentíem quan érem petits per alguna cosa.

En aquest cas vostè va descobrir l'arrel de l'interès d'aquesta profesora cap a l'astronomia. Però ha descobert l'arrel del seu propi interès per l'educació? Per què l'aprenentatge i l'ensenyament són tan importants per a vostè?

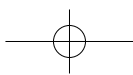
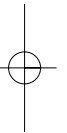
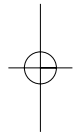
Crec que té a veure amb una necessitat humana, la curiositat. Es pot veure d'una manera molt clara quan som petits abans d'anar a l'escola. Sovint, aquesta curiositat mor al col·legi. Per sort, jo vaig tenir alguns professors que van apellar a la meva curiositat, a la meva capacitat per sor-

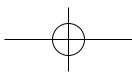
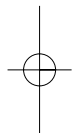
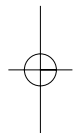
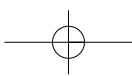

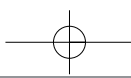

Ken Bain

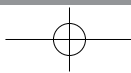
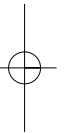
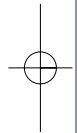
prendre'm. Vaig aconseguir mantenir viu aquest esperit. De fet, considero que és vital mantenir viva la curiositat només pel fet de ser humà i també per raons molt pràctiques. Vivim en un món molt difícil. Per entendre'l, hem de saber observar-lo des de perspectives molt diferents: des d'una perspectiva històrica, des d'una perspectiva científica, des d'una perspectiva artística. Si volem poder afrontar els problemes i les dificultats que hi ha en aquest petit planeta, hem de tenir una mirada àmplia. Necessitem solucions per a molts problemes i sense curiositat, sense ganes d'aprendre, sense desig de respostes noves, no ho podrem aconseguir.

APUNTS

Defensa de Joan Sales Josep Benet

Enguany es commemora mig segle dels *Fets del Palau*, uns fets que al cap de cinquanta anys han esdevingut emblemàtics sobretot perquè van motivar la detenció, tortura, consell de guerra i empenonament de Jordi Pujol. Foren un episodi fundacional, doncs, de la biografia carismàtica de qui trenta anys després seria elegit president de la Generalitat. Però els *Fets*, en el seu moment, van suposar també una sotraguejada en la consciència de molts ciutadans (membres actius de l'oposició catalanista i catòlica, militants d'altres famílies de l'antifranquisme, però també persones que vivien de manera resignada i passiva la quotidianitat grisa de la dictadura). La repressió policial desencadenada va indignar i va motivar un seguit de reaccions: denúncies, tímides protestes al carrer, papers clandestins i un document col·lectiu de queixa, el «Manifest contra les tortures» com l'anomena Joan Crexell.¹ Es tracta d'un text de denúncia curós signat per 420 personalitats que una comissió d'advocats entregà al president de l'Audiència Territorial de Barcelona. Bona part dels signats van ser cridats a declarar. Quatre –Eduard Barnadas, mossèn Josep Dalmau, Joan Sales i José Luis de Urruela– foren acusats d'haver injuriat

organismes estatals i se'ls va processar pels volts del Nadal de 1962, però va caldre esperar fins al mes de febrer de 1965 perquè fossin jutjats pel Tribunal d'Ordre Públic de Madrid.²

Durant aquells cinc anys algunes coses importants havien canviat. L'oposició s'havia reforçat i aquesta evolució, entre altres motius, havia estat possible gràcies al canvi d'alguns sectors de l'Església i de certs cercles catòlics. Si cada vegada més gent de bona fe prenia posició contra el sistema, aquest, inevitablement, s'esquerdaria perquè perdria la seva legitimitat (la salvaguarda de la fe nascuda d'una croada). Així ho havia entès i reivindicat Pujol –«*dirigeant des Jeunesses catholiques catalanes*», segons s'havia pogut llegir a *Le Monde* (30.V.60)– al seu consell de guerra; i així ho entenia també un Josep Benet que durant els mesos que va estar amagat després dels *Fets*, a banda d'anar escrivint *Maragall i la Setmana Tràgica*, va tramatar una campanya d'oposició basada en l'argument que el règim nacionalcatòlic havia iniciat la persecució dels catòlics catalans. Si el 1960 aquest plantejament encara s'havia de fer *sotto voce*, l'any 1965, després de la promulgació de l'encíclica *Pacem in Terris* i en ple i esperançat *aggiornamento* conciliar, l'Església ja ha-

Defensa de Joan Sales

via adoptat un paper més combatiu; en el cas de Catalunya, les declaracions de l'abat Escarré a *Le Monde* van suposar una clatellada considerable. D'aquest viratge de l'Església, el règim, lògicament, se n'havia adonat. Ho prova el procés a mossèn Dalmau i ho prova també, com explica Dalmau mateix a les seves memòries, que més de dos-cents capellans assistissin al seu judici com a mostra de solidaritat i de pressió. Com que no els vaig deixar entrar a la sala, es van quedar a la porta resant el Rosari cada vegada amb més força (el gest fins i tot va impactar l'agnòstic Enrique Tierno Galván).³ La significació d'aquest canvi d'actitud per part de l'Església va ser un ingredient essencial en la rellevància que Benet –«*l'uns des membres les plus connus du catholicisme catalan de gauche*» (altra vegada *Le Monde*, 19.II.65)– va adquirir entre els sectors polítics durant la primera meitat dels anys seixanta.

Una de les estratègies de l'advocat Benet davant del TOP seria evidenciar la manca de concordança entre la legislació espanyola i el pretès confessionalisme de l'estat. Benet, amb una valentia descarada i exemplificant-ho amb preses de posició d'altres instàncies eclesials, va saber usar aquell tribunal com a altaveu contra la dictadura. Potser el millor exemple d'aquesta actitud, de la qual va obtenir bons resultats, el trobem al text inèdit que reproduïm a continuació. Es tracta de la defensa que va fer del novel·lista Joan Sales, encausat per haver firmat el «Manifest contra las tortures». Com es pot llegir a l'opuscle *L'Església, l'humanisme i la legalitat al banc dels acusats del TOP a Madrid*, «Benet limità la defensa de l'acusat i dels altres tres des del punt de vista polític». En aquest text clandestí

es reproduïx un fragment del provocatiu interrogatori de Benet a Sales.

- Recorda V. Sr. Sales si aquells dies en què la policia agafà els manifestants del Palau de la Música, corrien frases com les següents (que la policia digué mentre maltractava en Jaume Casajoana): «*Perros catalanes, esto es solo el comienzo*», «*catalanes de mierda*», «*pronto se levantará la veda de curas*», etc. etc.
- Recordo perfectament aquestes frases per lo desafortunades.
- Recordo V. una altra frase de la policia que corregué aquells dies per Barcelona en els interrogatoris de què foren objecte uns joves de les Congregacions Marianes dels Pares Jesuïtes: «*La Congregación Mariana es un nido de comunistas*».
- Sí senyor, això ho recordo perfectament per lo pintoresc de la frase.

L'argumentari de la defensa de Benet és una filigrana, un repàs metòdic dels esdeveniments que s'encadenaren a Barcelona des de la campanya Galinsoga fins a les tensions viscudes després de l'empressonament de Pujol, i és sobretot un desemmascarament legal de les incoherències morals sobre les quals la dictadura deia fonamentar-se. El gruix del text, conservat a l'arxiu personal de Benet, està mecanografiat, però també hi ha parts manuscrites (la lletra és gairebé indesxifrable!). Per tal de fer llegidor el text, sempre i quan no impedissin seguir el seu raonament, he eliminat apartats més tècnics i referències documentals que no puc saber exactament quines són.

JORDI AMAT

Introducción

Con la venia, señor Presidente, y en defensa de Don Juan Sales Vallés, escritor. La causa que vais a fallar, señores, tiene una trascendencia muy superior a la que podría hacernos suponer la pena de dos años que el Ministerio Fiscal pide para mi defendido y para los demás procesados. Esta trascendencia es pública y no puede obviarse reduciendo aún más la pena, incluso reduciéndola a la mínima posible legalmente. Para fallar en justicia esta causa sólo hay una sentencia posible: la libre absolución de mi defendido y de todos los procesados.

Esta causa afecta a los principios de la organización de una sociedad de hombres libres y al ejercicio de los Derechos más elementales del Hombre frente al Estado. No es extraño, pues, que el juicio haya despertado una cierta expectación. No es extraño, tampoco, que en Cataluña exista una cierta expectación, a pesar de que la prensa, la radio y la televisión, como es habitual, han silenciado totalmente la iniciación, la tramitación y, ahora, la celebración del juicio. Por otra parte, esta causa probablemente también ha despertado cierto interés por el hecho de que un sacerdote católico comparezca ante un Tribunal de Orden Público en un Estado que se autodeclara católico y confesional (aunque esta comparecencia de un sacerdote ante un tribunal político parece que ya empieza a no ser un hecho excepcional en la España actual).

Este juicio, señores, puede ser considerado como un *test*. Un *test* para conocer qué aire circula en estos momentos en España: si en España se está infiltrando ya y empezando a respirarse legalmente los aires de la época de la *Pacem in Terris* o si

por el contrario aún están circulando, y se está respirando forzosamente, los aires de los tiempos totalitarios de la época nefasta de Hitler y del nazismo. Del desarrollo de este juicio y de los términos de vuestra sentencia dependerá, en buena parte, que se diga una u otra cosa. De ahí, pues, cuán grave es la responsabilidad de todos los que nos encontramos en esta Sala contribuyendo hoy a administrar justicia. Y muy particularmente del Tribunal, porque según sea vuestra sentencia vais a mostrar al mundo cuál es el rostro actual del Estado español.

Examen de los hechos

En el mes de junio de 1960, hace pues ya más de cuatro años y medio, 420 personas (yo me atrevería a decir 420 personalidades barcelonesas o ligadas estrechamente a la vida social e intelectual barcelonesa) suscribieron un documento, que tres licenciados en derecho barceloneses, sin publicidad alguna, sin aparato alguno, entregaron en manos del propio Excmo. Sr. Presidente de la Audiencia Territorial de Barcelona.

Este documento, cuyo análisis haremos dentro de un instante, se limitaba a poner en conocimiento de la más alta autoridad judicial del Principado de Cataluña unos hechos, y a pedir a la magistratura española –a cuya historia y actuación se rendía homenaje en el propio escrito– que intentara evitar que estos se repitieran.

El Excmo. Sr. Presidente de la Audiencia recibió el escrito, y el mismo día lo pasó al Excmo. Sr. Fiscal General de la Audiencia de Barcelona «a los efectos procedentes». Los efectos procedentes parece que debían ser la averiguación de la realidad de los hechos que se exponían en el

Defensa de Joan Sales

escrito presentado, a fin de hacer cesar y perseguir inmediatamente unos comportamientos jurídicos que se comunicaban a la autoridad judicial, en caso de comprobar que eran ciertos. Procedía, por tanto, averiguar la realidad de tal comportamiento, y concretar y determinar los hechos. Los efectos procedentes, sin embargo, fueron otros muy distintos e inesperados.

Ni un solo paso se dio ni se ha dado hasta el día de hoy, en averiguación de la veracidad de los hechos comunicados. En cambio, el Ministerio Fiscal de Barcelona, el 27 de junio de 1960, comunicaba al Excmo. Sr. Presidente de la Audiencia barcelonesa que estimaba procedente «que se ratifiquen los firmantes» del escrito. Entonces empezó una curiosa procesión de ciudadanos barceloneses hacia el Palacio de Justicia, que duró semanas y semanas, con las consiguientes citaciones y comentarios y explicaciones. ¿Quién hacía propaganda del escrito? Evidentemente, el propio Ministerio Fiscal barcelonés.

La procesión de ciudadanos para reconocer sus firmas y ratificarse en el escrito, finalmente, cesó, cuando ya habían sido interrogados 120 de ellos. Seguramente el Excmo. Presidente de la Audiencia, que fue quien personalmente recibió a los firmantes, debió cansarse de ellos y cesaron las citaciones. Así, quedaron sin citar 300 ciudadanos que habían firmado también el escrito. Todos los ciudadanos citados reconocieron su firma y se ratificaron en el contenido del escrito. Todos ellos, por tanto, aceptaron su parte de culpabilidad, si culpabilidad existía en haberlo suscrito. Como igualmente eran culpables los restantes 300 que por razones ignoradas no fueron citados a declarar.

Así, pues, nos encontramos en el primer punto curioso –para calificarlo de algún modo– de este proceso, que tantos otros contiene: unos ciudadanos ponen en conocimiento de la autoridad unos hechos que ellos creen antijurídicos, sin publicidad ni estrépito. ¿Y qué sucede? ¿Son investigados tales hechos? ¡Ah, no! Al contrario: la más alta autoridad judicial de Barcelona prescinde totalmente de investigarlos. Y dirige toda su actividad a examinar si los ciudadanos que suscribieron el documento han cometido un delito al firmarlo y entregarlo a su autoridad. Curioso modo de proceder.

Y con todo, transcurrió un año. Y por fin, el Ministerio Fiscal de Barcelona empezó a actuar: ¿contra los posibles autores de los hechos antijurídicos que se habían puesto en conocimiento de la autoridad judicial? ¡Ah, no! El fiscal, después de un año de investigación, creyó haber descubierto el origen del escrito firmado por mi defendido y de su presentación del mismo ante la autoridad judicial; creyó descubrir, digo, una de aquellas campañas *judeo-masónicas-rojo-separatistas* con «contactos y contubernios –decía– con grupos y organismos extranjeros, de inspiración o concomitancia que no resulta difícil descubrir [...]». Así lo escribe el Ministerio Fiscal de Barcelona en un escrito, triste escrito, que más que un escrito de un Ministerio Fiscal parece, por su estilo, una página de alguno de los periódicos como el *Qué pasa?*, *El Español*, el *Cruzado español* o el *Juan Pérez* que parecen especializados en el descubrimiento de contubernios y complots *judeo-masónicos-rojo-separatistas*.

El sumario, al rechazar la autoridad militar su conocimiento por no hallar materia delictiva (a pesar de la amplitud que

tenía en aquel entonces la calificación de rebelión militar), fue instruido por el Juzgado nº 14 de Barcelona. Y es de justicia señalar que todas las críticas que puedan hacerse a la labor de aquel Juzgado no alcanzan a este Tribunal ni al Juzgado de Orden Público de esta capital, ajenos totalmente a la instrucción de aquel sumario. Al examinar los folios del sumario, parece compuesto por alguien que pretendió, en aquellos años 60, escarmentar a los firmantes del escrito. ¿Dónde íbamos a parar si los ciudadanos se atrevían a dirigirse a la autoridad poniendo en su conocimiento actos cometidos por funcionarios del Estado que consideran antijurídicos? Había que escarmentar. Pero, ¿cómo se podía escarmentar a 420 personas? ¿Qué sala de audiencia era capaz para tantos procesados, con sus respectivos abogados y procuradores? ¿Dónde encontrar tantos banquillos para tantos acusados?

Era un problema difícil de responder. Pero se resolvió con un viejo y conocido sistema de sancionar: *diezmando*. De cada diez presuntos culpables, se castigaría a uno. Pero, aun diezmando, resultaba una cifra demasiado elevada. 42 personalidades barcelonesas, con sus abogados y procuradores, ante un Tribunal, resultaba también excesivo. Entonces se procedió a *cienmar*, y que perdone la Real Academia de la Lengua Española este neologismo, que me obliga a introducir el comportamiento del Juzgado de Instrucción nº 14 de Barcelona, que instruyó el presente sumario. Se *cienmó* a los firmantes. De cada cien firmas, se seleccionaba a uno. Y así se procedió a procesar sólo a cuatro de ellos. De 420 se procesó a 4, de modo que se actuó generosamente (se perdonaron las centésimas...).

Y, ¿por qué a estos 4 y no a otros? ¡Ah! Es un misterio que no he conseguido descubrir estudiando los folios del sumario. Pero, en cambio, tengo la impresión de que he descubierto cómo se *cienmó* a los firmantes del escrito.

a) Firmaron el escrito un gran número de aristócratas o de personas emparentadas con la aristocracia barcelonesa.⁴ De entre todos ellos, resultó procesado Don José Luis Urruela y Sanllehy, Marqués de San Román de Ayala. Este procesado, además, es licenciado en derecho, y con ello quedaban representados los numerosos abogados que habían firmado también el escrito.⁵

b) Figuraban entre los 420 firmantes del documento numerosos escritores,⁶ catedráticos y profesores de la universidad barcelonesa.⁷ De entre todos ellos se procesó a un escritor catalán, Don Juan Sales, mi defendido, poeta y novelista, cuya novela *Incerta glòria* hace poco tiempo ha sido traducida al francés por la casa Gallimard, y están anunciadas otras versiones a varios idiomas extranjeros.

c) Entre los firmantes había también numerosos médicos, farmacéuticos, ingenieros y otras profesiones liberales.⁸ Se procesó a un farmacéutico, el Sr. Barnadas, que además era dirigente de Acción Católica, como lo eran otros de los firmantes (como Don Fernando Llopis Sarrió, Don Francisco Bascompte, etc., etc.).

d) Y finalmente se procesó a un sacerdote, el Rndo. Mn. José Dalmau, que podríamos decir que representaba a los numerosos sacerdotes que habían suscrito también el documento.⁹

Como pueden observar, señores, entre los 420 firmantes se encontraban personas de todas las clases sociales barcelo-

Defensa de Joan Sales

neas: aristócratas y obreros, catedráticos y estudiantes, novelistas y poetas, industriales y comerciantes, sacerdotes y dirigentes de Acción Católica, empleados de comercio y abogados, arquitectos y médicos e ingenieros. Se encontraban representaciones de las familias más conocidas de Barcelona, entre ellos tres hijos del gran poeta Maragall. Se encontraban Premios Nadal y Premios Planeta, Premios Joanot Martorell, Premios Víctor Català, Premios de Ensayo Yxart, Premios de Ensayo Boscán. Se encontraban personas que durante la Guerra Civil española contendieron en bandos distintos. Encontramos combatientes de la División Azul mientras otros combatían en las filas aliadas. Toda una real representación de la sociedad catalana tal como es. Toda una representación de la sociedad catalana, de la que Cataluña puede sentirse orgullosa.

Todos ellos deberían encontrarse hoy en esta sala, en el banquillo, todas 420. Pero sólo están estos cuatro, los que han sido *ciennados*. Pero si les condenáis a ellos, condenaréis también a los 416 que faltan. Todos ellos están pendientes de conocer vuestra sentencia, porque todos ellos se sienten responsables de la firma y la recogida de firmas. Porque todos ellos se sienten orgullosos de haber cumplido con su deber de ciudadanos.

Circunstancias en las que fue firmado el escrito

Al leer los escritos del Ministerio Fiscal que constan en el Sumario de esta causa, y al escuchar el brillante informe del Sr. Fiscal ante este tribunal, parece que este escrito, firmado por los 420 barceloneses, surgió sin causa determinada o por-

que, un buen día, unos señores de Barcelona se propusieron desprestigiar al Estado español y colaborar en una campaña *judeo-masónico-rojo-separatista*, como parecía indicar el Ministerio Fiscal de Barcelona en su escrito presentando la querrela. Naturalmente esto no es serio, sea dicho con todo el respeto debido. 420 personalidades como las que firmaron el escrito no se dejan maniobrar tan fácilmente por contubernios y campanas.

Es imprescindible, por tanto, hablar de las circunstancias en las que fue suscrito por mi defendido, Sr. Sales, el tan mencionado texto. Porque un hecho, extraído de su contexto de circunstancias que lo han producido, no puede ser juzgado acertadamente. Esta defensa ha intentado reiteradamente ilustrar primeramente al Juzgado de Instrucción de Barcelona, y después a este Tribunal, sobre aquellos antecedentes y circunstancias. Y reconoce que no lo ha conseguido hasta ahora. Toda prueba testifical y toda prueba documental que intentó aportar ha sido denegada, una y otra vez; digo mal, sólo se ha admitido uno de los testigos de esta parte...

¿Cómo, pues, en este estado de ignorancia, puede este Tribunal juzgar a conciencia sobre la actuación de mi defendido? Por ello, este Letrado tiene el deber como colaborador que es de la justicia, y como defensor que es de Don Juan Sales, de evocar ante este Tribunal aquellas circunstancias y antecedentes que provocaron la firma del escrito por mi cliente. Probablemente, si Sus Señorías hubieran vivido en Barcelona en aquel año 1960, conocerían muchas de aquellas circunstancias que fueron públicas y notorias en aquella capital, a pesar de la censura de

la prensa y radio. También, si la prensa española informara de lo que sucede en España con tanta prodigalidad como informa sobre lo que sucede en el extranjero, también podría abstenerme de cansar ahora vuestra atención con el relato que debo hacer. Pero por desgracia no es así. Para conocer muchas de las cosas que suceden en nuestro país, hay que leer la prensa extranjera, por ejemplo, para estar un poco al corriente de los juicios que celebra este mismo Tribunal.

Situémonos, pues, en aquella Barcelona de 1960. A principios de aquel año estaba en todo su apogeo una campaña pacífica que se había desarrollado por toda Cataluña contra la presencia de D. Luis de Galinsoga como director del diario *La Vanguardia Española*. Motivo: su frase pronunciada en un templo barcelonés -«Todos los catalanes son una mierda»-, dicha como protesta porque durante una misa a la que asistió se había pronunciado un sermón en lengua catalana. (No sabemos qué opinará y qué expresiones preferirá ahora el Sr. Galinsoga con la Constitución Litúrgica del Concilio Vaticano II sobre el uso de las lenguas vernáculas en los templos). Cataluña, que tanta opresión lingüística y cultural ha sufrido estos últimos años, respondió serenamente a aquel insulto mediante el boicot pacífico al diario dirigido por el Sr. Galinsoga. No sólo los compradores del diario en los quioscos, sino también los suscriptores y, finalmente, incluso los anunciantes abandonaron el diario. Por fin, el propietario del periódico, Conde de Godó, ante los miles y miles de compradores y suscriptores perdidos, ante los millones perdidos por falta de publicidad, consiguió de las autoridades del Es-

tado que el Sr. Galinsoga fuera desposeído de la dirección del diario.

Este episodio, característico del comportamiento cívico de los catalanes, como anteriormente lo había sido el boicot a los transportes urbanos de Barcelona, durante días y días, siempre pacíficamente, había coincidido con la circulación de noticias y rumores, cada día más intensos y expresados muchas veces mediante hojas clandestinas, sobre los malos tratos, detenciones ilegales, etc., que sufrían muchos detenidos políticos en Barcelona. El ambiente barcelonés, por tanto, era tenso.

En este ambiente acontecieron los hechos del Palacio de la Música Catalana del mes de mayo de 1960. S. E. el Jefe del Estado se encontraba en Barcelona y había presidido un homenaje tributado a la memoria del poeta catalán Juan Maragall, en la Biblioteca Central (antes Biblioteca de Cataluña) de Barcelona. Bajo la presidencia del Jefe del Estado, acompañado de los ministros de Educación Nacional, don Jesús Rubio, de la Vivienda, Don José María Martínez Sánchez Arjona, y del ministro presidente del Consejo de Economía Nacional, Don Pedro Gual Villalbí, y otras autoridades, hablaron el Ministro de Educación Nacional y el Marqués de Castell-Florite, el catedrático de literatura española de la Universidad de Barcelona, Don José María Valverde, los cuales señalaron la importancia del mensaje de Maragall, y el Marqués de Castell-Florite terminó su discurso diciendo: «Entendemos vigente la visión realista de Maragall sobre la cosa pública. Pero un realismo impregnado de ilusión, de elevación moral y del sentido del deber. Ojalá que la juventud que ha de suce-

Defensa de Joan Sales

dernos, de cara a su futura acción, beba en las fuentes de su auténtico conocimiento.»

Este acto de homenaje a Maragall se celebraba la tarde del día 18 de mayo de 1960. El día siguiente, por la noche, se había anunciado la celebración de un concierto de homenaje a Maragall por el Orfeó Català en el Palacio de la Música. En el programa anunciado, repartido y aprobado por los servicios de censura de Barcelona, y por la propia policía, constaba que se cantaría el *Himne de la Senyera*, obra de aquel poeta Maragall, que había sido homenajeado el día anterior bajo la presidencia del Jefe del Estado, «y cuya obra había sido tan elogiada». Pero, en el momento del concierto, por orden del entonces Gobernador Civil de Barcelona, Don Felipe Acedo Colunga, se prohibió el canto de aquella poesía maragalliana. Aquella juventud, que ha de sucedernos y que debe beber en las fuentes auténticas del conocimiento de Maragall, según decía el día anterior el Presidente de la Diputación Marqués de Castell-Florite, ante la presencia del Jefe del Estado, protestó noblemente de aquella incomprensible prohibición de cantar una poesía de Maragall.

¿Cómo podía prohibirse una obra de un poeta catalán que el día anterior había sido homenajeado públicamente por el Jefe del Estado y del Gobierno Español en Barcelona? ¿En qué país vivimos, que se organiza un homenaje nacional, presidido por el Jefe del Estado, a un poeta e inmediatamente se prohíbe por un Gobernador Civil que se cante, al día siguiente del homenaje, una canción cuyo texto es del mismo poeta homenajeado? Aquella juventud que ha de sucedernos, a que

aludía el Sr. Presidente de la Diputación de Barcelona, no entiende tales fariseísmos y combinaciones. Por ello, exigió que se cantara aquella canción por el Orfeó Català, y junto con el público que llenaba a rebosar el Palacio de la Música, entonó el himno de Maragall. La policía, cumpliendo órdenes recibidas, cargó sobre los que cantaban y procedió a practicar numerosas detenciones. La prensa, como es natural, dio la referencia del concierto, y no dijo palabra de los accidentes que habían ocurrido durante su celebración.

Tampoco dio cuenta de las manifestaciones que durante varios días se celebraron ante el Palacio Episcopal, por centenares de personas, pidiendo al Sr. Arzobispo de la Diócesis que protestara por los malos tratos que habían sufrido algunos de los detenidos de aquellos días. Ni tampoco que algunos de estos detenidos, al salir de los calabozos de la Jefatura Superior de Policía, se presentaron al Sr. Arzobispo para darle cuenta de aquellos malos tratos sufridos. Doce días después, cuando ya el Jefe del Estado había abandonado Barcelona, el Sr. Gobernador Civil de la Provincia, D. Felipe Acedo Colunga, publicó una nota en la prensa barcelonesa, que es por cierto el único documento que esta defensa ha conseguido que fuera aportado al sumario. Decía la nota que se daba para que la opinión «esté perfectamente *orientada*», no decía informada. El detalle es importante y demostrativo de cómo el virus totalitario es resistente a morir. A la opinión se la *orienta*, no se la informa.

Los hechos se fueron sucediendo con rapidez aquellos días. Vamos a mencionar algunos de ellos, brevemente; aque-

llos, naturalmente, que tengan relación directa con el escrito suscrito por mi defendido, el Sr. Sales. El 18 de mayo se celebra el Homenaje al poeta Maragall, presidido por S. E. el Jefe del Estado, acompañado por varios ministros. El 19 de mayo se prohíbe el canto por el Orfeó Català de una canción –letra del propio Maragall– en el concierto organizado en honor del poeta, y al que asisten varios ministros. A consecuencia de las protestas del público y del intento de cantar dicha canción, varias personas son detenidas. Durante los días siguientes se realizan manifestaciones ante el Palacio Episcopal. El 25 de mayo, Don Florencio Pujol presenta querrela por malos tratos realizados contra su hijo, el Sr. Jorge Pujol, médico, mientras se encontraba detenido. El 30 de mayo, el Reverendísimo Padre Abad de Montserrat, Don Aurelio Mª Escarré, dirige un telegrama al Excmo. Ministro de la Gobernación en el que se dice: «Lamento torturas infringidas por la policía, y que esto sea el epílogo de la estancia del Jefe de Estado en Barcelona». El mismo día 30 de mayo, letrados barceloneses dirigen un documento al Iltre. Decano del Colegio de Abogados de Barcelona. En fecha del 1° de junio contestaba el Sr. Decano del Colegio a dichos abogados. Como consecuencia de todo ello, el Decano del Colegio de Abogados, Don José M^a Pi Suñer, dirigía un extenso escrito al Excmo. Sr. Fiscal de la Audiencia Territorial de Barcelona.

Finalmente, y abreviando para no cansar la atención de este Tribunal que con tanta bondad me está prodigando, debo explicar que también por aquellos primeros días de junio de 1960 circuló profusamente por Barcelona copias de un es-

crita que 352 sacerdotes de la diócesis de Bilbao, San Sebastián, Vitoria y Pamplona habían dirigido a sus respectivos Obispos. En este documento se denunciaban hechos que coincidían con los que eran conocidos en Barcelona. Por una coincidencia, que no puede ser debida al azar, en fecha de 18 de junio, la revista *Ecclesia* –órgano de la Dirección Central de la Acción Católica Española– muy sintomáticamente publicaba un artículo editorial, dedicado a tratar el problema de la tortura, que titulaba: «Recursos contra el delincuente». La alusión a los hechos que sucedían en España por aquellos días no puede ser más evidente.

La obligación de hablar de mi cliente

Mi defendido, Don Juan Sales, conocía muchas de estas noticias que circulaban por Barcelona, algunas por conocer personalmente a los protagonistas de los hechos o a sus familiares o a sus abogados, tal como ha reconocido en el interrogatorio al que esta defensa le ha sometido. Los hechos eran ciertos: en Barcelona se continuaba haciéndose objeto de malos tratos y de torturas a los presos comunes y políticos; en Barcelona, se retenían detenidos en los calabozos de la Jefatura Superior de Policía durante semanas y semanas, incomunicados, etc. etc.

Ante estas noticias, ¿tenía derecho a callarse mi defendido? Ante estas noticias, cuando le fue presentado a la firma el documento origen de esta causa, ¿tenía derecho a negar su firma? No, señores, mi defendido, escritor, y escritor católico, no tenía derecho a ser cobarde ni tenía derecho a callarse ni a eludir, cobardemente, su responsabilidad. Mi cliente tenía la obligación de hablar. Y habló.

Defensa de Joan Sales

El combate contra la tortura, contra los malos tratos, contra las detenciones ilegales, debe ser constante en toda sociedad civilizada, y en él todos somos combatientes. Y en este combate, el escritor católico tiene la obligación ineludible de estar en primera línea, aquí o allá, en el este o en el oeste, en todas partes. Pero, muy particularmente, en el propio país. Callarse ante la tortura es convertirse en cómplice de los torturadores. Recordemos las palabras del cardenal Saliège: «Resignarse ante la injusticia, sin protestar contra ella, sin luchar, no es digno de un hombre ni de un cristiano».

Calificación jurídica de los hechos atribuidos al procesado

Los hechos atribuidos al procesado D. Juan Sales, a través de los casi cinco años que han durado las diligencias del Sumario, han merecido diversas calificaciones jurídicas del Ministerio Fiscal de la Audiencia de Barcelona. Finalmente, en la calificación provisional se vuelven a calificar los hechos de «propaganda ilegal» con aplicación del artículo 252 del Código Penal. Dice el artículo: «el que con propósito de perjudicar el crédito o la autoridad del Estado de cualquier manera comunicare o hiciere circular noticias o rumores falsos, desfigurados o tendenciosos, o ejecutare cualquier clase de actos dirigidos al mismo fin, sea castigado con la pena de prisión mayor».

Confrontación del texto del art. 252 y del documento firmado

Como magistralmente señaló el Tribunal Supremo el 6 de noviembre de 1962, para que exista el delito del artículo 252 del vi-

gente Código Penal, o sea, propaganda ilegal, es imprescindible la concurrencia de dos factores:

- 1) Uno de psíquico o inmaterial: la intención de perjudicar el crédito o la autoridad del Estado.
- 2) Otro de objetivo o materia: actos de comunicación o circulación de noticias o rumores falsos, desfigurados o tendenciosos.

Sobre la intención con la que fue suscrito el documento, no hay que buscarla en otro lugar que en el documento mismo. Es clara, es diáfana, es rotunda. «En defensa de los hombres que habitan en este país, por el buen nombre de España, por prestigio y, sobre todo, por el espíritu cristiano que debe informar nuestra sociedad, dirigimos a V. E. este escrito, con plena seguridad de que los organismos judiciales de España –haciendo honor a una secular tradición de honradez y equidad– sabrán tomar las medidas pertinentes para evitar que en lo sucesivo se repitan los hechos expuestos [las torturas] y que no sea violado el Estado de Derecho». Son los hechos citados en el documento los que perjudican el crédito y el honor de España. Y no aquel que cumpliendo con su obligación moral pone tales hechos en conocimiento de la autoridad máxima judicial, mediante la firma de un documento que es entregado en manos de la misma.

Sobre el factor objetivo o material. Sería necesario que las noticias o rumores comunicados en el documento fueran falsos, desfigurados o tendenciosos. Si el Ministerio Fiscal no demuestra que lo eran, no puede haber delito de propaganda fiscal. Y el Ministerio Fiscal no ha demostrado nada. Esta defensa, por el con-

trario, durante los cuatro o más años que ha durado este Sumario, ha intentado, una y otra vez, reiteradamente, infatigablemente, aportar al Juzgado primero y después al Tribunal la prueba de que los hechos que fueron puestos en conocimiento de la más alta autoridad judicial de Cataluña eran ciertos.

Esta defensa tenía, y tiene pruebas, de que desde el año 1939 en España acontecían, con frecuencia harto lamentable, hechos que confirmaban las noticias comunicadas al Presidente de la Audiencia. Mi defendido me proporcionó las pruebas de sus afirmaciones; este letrado, en el ejercicio de su profesión, ya dilatado, también, por desgracia, ha acumulado demasiadas pruebas de la veracidad de aquellas informaciones. Pero, nada se ha permitido aportar al sumario, nada se ha permitido aportar ante este Tribunal. ¿Por qué? ¿Por qué se ha vulnerado tan gravemente este derecho elemental de la defensa, el de poder probar la veracidad de las afirmaciones hechas por su cliente, que están en el origen de la acusación? ¿Por qué se tiene este miedo a la verdad? Y si se tiene este miedo, ¿por qué haber iniciado este proceso? Señores del Tribunal: esta defensa pide que conste en acta su protesta respetuosa por la no admisión de las pruebas que solicitó en su escrito de conclusiones provisionales.

Historia e interpretación del artículo 252 del código penal

Estoy seguro, señores, de que he conseguido demostrar que los hechos realizados por D. Juan Sales, mi defendido, no son constitutivos de delito. Pero, si para el caso, improbable, que aún existiera algún escrúpulo legal, debido a la letra del

artículo que deben aplicar, creo imprescindible proceder a una indagación más íntima y profunda, más allá de la letra del texto legal, para poner al descubierto el verdadero alcance del actual artículo.

Tal como han señalado diversos tratadistas de derecho penal, la consideración del elemento político de la ley penal puede servir para su interpretación más exacta, puesto que la organización y el sistema político del Estado se refleja hondamente en el ordenamiento penal político. La Ley, como ha explicado Eugenio Cuello Calón, no debe ser considerada con un sentido «rígido» sino «flexible», de modo que la actividad interpretativa se realice en íntimo enlace con las circunstancias del momento en que el juez la aplica. Por tanto, el juez, al interpretarla, no puede permanecer ajeno a las transformaciones morales, sociales y económicas que ha de tener presente al realizar su función interpretativa.

Expuesto esto, señores, observaremos que el texto del artículo 252 del vigente Código Penal es una transcripción, por su espíritu y su letra, de un artículo similar de la Ley de Seguridad del Estado, de fecha 2 de marzo de 1943. El origen de este artículo, que en el Código Penal nunca había existido, ya debe ponernos en guardia. Se trata de un texto nacido en unas circunstancias históricas determinadas, en el año 1943, cuando imperaban en el Estado español circunstancias muy peculiares, que no debemos olvidar para comprender el sentido de este artículo.

No voy a cansar más la amable atención del Tribunal citando textos de aquel momento sobre la teoría del Caudillaje, ni voy a referirme al saludo de estilo fascista, ni a la institución del Partido

Defensa de Joan Sales

Único. Es aquella una época que parece muy lejana, una época en la que aparecían libros como el titulado *Revindicaciones de España*, firmado por los señores D. José María de Areilza y D. Fernando María Castiella... Pero sí que me veo obligado para seguir mi argumentación a hablar unos brevisimos momentos de la incidencia que tal totalitarismo tuvo en la legislación penal española de aquellos años 40 para explicarnos el contenido del artículo 252 del vigente Código Penal.¹⁰

Es evidente que el régimen español se inspiró en su defensa penal del Estado en los regímenes totalitarios fascista y nazi. He aquí, señores, como resulta que el artículo 252 del Código Penal que van a aplicar a mi defendido, en 1965, es un texto procedente de un Ley española promulgada cuando España estado totalitario marchaba por un camino de represión política parecido al del nazismo del III Reich.

Al aplicar este artículo no olvidemos que vivimos en la época de la Pacem in Terris y no en la de la época totalitaria nazi-fascista
Decía, señores, al iniciar este informe que voy a terminar, que no debía engañarnos la poca dureza de pena solicitada para mi defendido. En este juicio se están debatiendo importantes principios morales, y este juicio es considerado por muchas personalidades como una especie de *test* de la actual situación y evolución del Estado español. Decía, señores, que con su sentencia van a mostrar al mundo cuál es el rostro actual del Estado español, pero no con palabras sino con hechos. Respecto a palabras y hechos, debo decir que el documento suscrito por mi defendido es mucho menos duro, mucho

menos contundente, que no lo era el documento suscrito por más de 300 sacerdotes vascos en 1960; mucho menos duro que las declaraciones del Rv. P. Abate de Montserrat aparecidas en *Le Monde* en 1963; mucho menos duro que el escrito sobre el comportamiento de ciertos elementos estatales en la zona minera asturiana... ¿Es que lo que sucede en Cataluña es castigado con más dureza que lo que sucede en otras partes del Estado español?

Recuerdo que en aquellos días del mes de junio de 1960, el Excmo. Sr. Don Manuel Aznar, que había sustituido a Don Luis de Galinsoga como director del diario *La Vanguardia Española* en Barcelona, dedicó un importante artículo, como todos los suyos (no había sido porque sí director de *El Sol* antes de la guerra), en el que se refería evidentemente al documento que mi defendido junto con los otros restantes 419 ciudadanos barceloneses habían entregado a la más alta autoridad judicial de Cataluña. Se titulaba «Mensaje de un español al inglés Hugh Thomas», en el que se decía: «Justicia, sí; toda la que la dignidad del hombre exige y la autoridad del Estado español otorga [...]. Ahora mismo relampaguea sobre nuestro destino otra zalagarda de dictorios. ¿Por qué? Porque unos ciudadanos españoles piden justicia en Barcelona. Y por ahí fuera hay quienes afirman que esa justicia les es denegada. ¿Con qué derecho lo aseguran? Pues que ¿sería la primera vez, o la centésima, que nuestros gobernantes entregan a la jurisdicción de un Juez aquello que a los Jueces corresponde conocer y sentenciar? Barcelona no ha de ser en esto una excepción. Tengo la plena certidumbre de que quien solici-

ta justicia tendrá abierto *un camino real hasta el juzgado correspondiente*». Esto escribía en aquellas fechas Don Manuel Aznar, que conocía perfectamente el texto del documento firmado por los 420 barceloneses entregado al Excmo. Sr. Presidente de la Audiencia de Barcelona.

Esto escribía el Excmo. Sr. Manuel Aznar, en 1960, y ahora este letrado desearía que se encontrara en esta Sala o, al menos, que llegará a sus oídos allá en Nueva York, donde es embajador representante del Estado español en la ONU, lo que me permito decir a este Tribunal con todo el respeto. Pocas dotes proféticas demostró tener el Sr. Aznar, en 1960, o quizá poco conocía la estructura del Estado que actualmente representa ante la ONU; porque aquellos ciudadanos que pedían justicia en Barcelona, a los que él vaticinaba que tendrían abierto *un camino real hasta el juzgado correspondiente*, lo que han encontrado al final es otro camino, no real, sino un mal sendero incómodo, por el que a empujones de autos y providencias y de procesamientos les ha llevado a sentarse en este banquillo, ante este Tribunal de Orden Público, para ser juzgados. ¿Por qué? Porque respetuosamente pidieron justicia un día en Barcelona. La justicia les fue negada y ahí están como acusados en el banquillo.

Pero esta defensa tiene confianza en que este Tribunal rectificará el contrasentido de que quien pidió simplemente justicia se encuentre en el banquillo de los acusados. Y tiene confianza en que el Estado actual no puede actuar como en la España de 1940. Así lo declaraba el Cardenal Pla y Deniel, Primado de España, el 15 de noviembre de 1960, cuando escribía una larga carta al Ministro Secretario

General del Movimiento y Delegado Nacional de Sindicatos, Excmo. Sr. D. José Solís Ruiz, en la que se decía: «Sr. Ministro, yo creo que V. E. es realista y verá muy claro que no se puede proceder en España en 1960 como en 1940». Y continuaba diciendo S. E. el Cardenal, «en 1940 se acababa de salir de una guerra en la que habían ayudado a los nacionales en la Cruzada, Estados de régimen totalitario; y, oficialmente, aún en 1943, en las Cortes españolas, cuando en la última Guerra Mundial muchos creían que estos mismos Estados de régimen totalitarios serían vencedores, se defendía que el mejor régimen era el totalitario. Hoy ni en España ni fuera de ella, en Occidente, nadie se atreve a decir esto». Así ha dicho el Cardenal Pla y Deniel.

Es cierto, señores, que hoy en España casi nadie se atreve a decir públicamente que es partidario del Estado totalitario. Pero podría estar sucediendo algo muy grave: y es que, negándose oficialmente que sea España un Estado totalitario, continúe aplicándose una legislación de espíritu totalitario, nacida en aquellos años cuarenta, cuando el régimen español se declaraba y se gloriaba de ser totalitario.

Señores del Tribunal: ustedes no pueden cambiar la letra del artículo 252 del vigente Código Penal. Es cierto. Pero tienen la facultad y el deber de interpretar lo de acuerdo con el tiempo y las circunstancias actuales. Al hacerlo así, recuerden, señores, que vivimos en la época de Juan XXIII y de Pablo VI, en la época de la *Pacem in Terris* y el Concilio Vaticano II, y no en la época nefasta de Hitler y del nazi-fascismo. Si lo olvidan, si condenan a mi defendido, Don Juan Sales, demostrarán

Defensa de Joan Sales

que el régimen actual español todavía está lejos de liberarse del virus totalitario que durante tanto tiempo le dominó. Grave, pues, es su responsabilidad.

Pero yo estoy seguro de que sabrán afrontarla. Yo estoy seguro de que sabrán dictar una sentencia absolutoria, una sentencia que será una piedra más en la obra de paz y convivencia que tanto necesita nuestra sociedad, esta obra de paz y de convivencia que las nuevas generaciones –ajenas a antiguos odios– esperan que se realice plenamente para que puedan vivir en paz y libertad el futuro que les espera. El documento escrito en Barcelona fue una obra de convivencia. No condenen a quienes quieren esta convivencia, no condenen a quienes han tenido el coraje de protestar contra aquello que afea al resto de España. Condenen, dictando sentencia absolutoria, la conducta de aquellos que aún no se han dado cuenta de que no vivimos en los tiempos de Hitler, de aquellos que, con su conducta impropia de un país civilizado y cristiano, con sus actos antijurídicos, son los que en realidad desprestigian al Estado español.

Si así lo hacen, harán honor a aquella secular tradición de honradez y equidad de los organismos judiciales que invocaba el escrito de mi defendido. Por todo ello, porque es justo, el letrado que ha tenido el honor de defender a este hombre les pide respetuosamente sentencia absolutoria.

NOTES

1 *Els Fets del Palau i el consell de guerra a Jordi Pujol*. La Magrana, 1982, pp. 241-243.

2 Dalmau ho explica a *Catalunya i l'Església en el banquet dels acusats*. (El TOP a porta

tancada). Pòrtic, 1979.

3 *Un capellà rebel, un sacerdot lliure. Memòries (1926-1969)*. Proa, 2008, pp. 255-258.

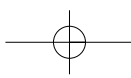
4 Por ejemplo: S.A.R. Doña Alejandra de Hausburgo-Lorena, el Duque de Castillejos, Don Antonio Muntadas Prim, el Marqués de San Román, Don José Luis Urruela y Sanllehy, Don Armando de Fluvià, Don Francisco Sitjà Príncipe, Don Antonio de Senillosa, Don José Luis Milà Sagnier...

5 Por ejemplo: Don Mauricio Serrahima, Don Álvaro Agustí, Don Antonio Cuenca Puidellívol, Don Francisco Serra Cantarell, Don Carlos Feliu de Travy, Don Francisco Cabana, Doña María Montserrat Avilés, Doña María Felipa Español, Don Alberto Fina Sanglas, Don José María Imbert, etc., etc.

6 Entre los escritores: Doña Ana María Matute (Premio Nadal); Don Sebastián Juan Arbó (Premio Nadal); Don Luis Romero (Premio Nadal y Premio Planeta); Don Juan Sales (Premio Joanot Martorell); D. Jorge Rubió Balaguer (ex-director Biblioteca de Catalunya); Don Juan Gomis, periodista; Don José Agustín Goytisolo; Don Juan Triadú (Premio Yxart); Don Juan Teixidor (del Jurado del Premio Nadal, editorial Destino); Don José María Castellet; Don Alejandro Cirici Pellicer (Asociación Internacional de Críticos de Arte); Don Jorge Maragall (hijo del poeta Juan Maragall); Don Jorge Maluquer (Premio Víctor Català); Don Jorge Rubió Lois; Don Antonio Jutglar; Don Félix Duran y Cañameras, etc., etc.

7 Entre los catedráticos y profesores de la Universidad figuraban: Antonio Badia Margarit, Don José María Valverde (el mismo catedrático que unos días antes había disertado en el acto de Homenaje a Maragall, presidido por S. E. el Jefe del Estado), Don Manuel Jiménez de Parga, Don José Luis Sureda, Don Jorge Nadal Oller, Don Antoni Comas, etc., etc.

8 Médicos como los doctores Nicanor Ancochea, Jerónimo de Moragas, Delfín

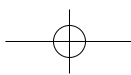
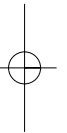
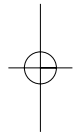

VIA² 04/2010 REVISTA DEL CENTRE D'ESTUDIS JORDI PUJOL

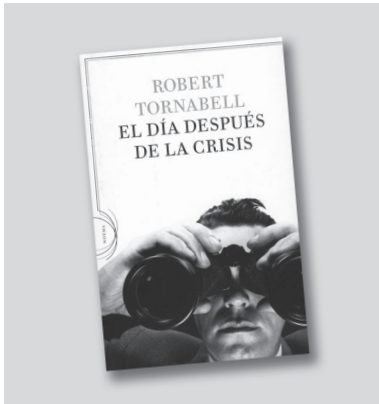
Abella, Francisco Vila-Abadal, José María Ferrando, Francisco Nubiola, etc., etc. Ingenieros como Carlos Monner, Alfonso Carlos Comín, etc. Farmacéuticos como Gabriel Maragall.

9 Rvdo. D. Malaquieas Zayas; Rvdo. Lorenzo Garriga; Rvdo. Narciso Segués; Rvdo. José Cardús; Rvdo. Casimiro Martí; Rvdo. Ricardo Alberdi; Rvdo. José Bigordá; Rvdo. Jorge Bertrán (consiliario diocesano JOC); Rvdo. José Beltrán S. I.

10 En aquest punt Benet va fer una llarga digressió sobre els fonaments feixistes de la legislació espanyola vigent.

LLIBRES

El día después de la crisis

Robert Tornabell

Barcelona: Ariel, 2009.

200 pàgs.

Per: David Murillo. Professor d'Esade.

El fins fa poc comissari europeu d'economia Joaquín Almunia ha tornat a llegir Marx. El director gerent del Fons Monetari Internacional, Dominique Strauss-Kahn es mostra preocupat perquè les pràctiques financeres tornin a ser com les d'abans de la crisi. No hi ha volta enrere. Per arribar al final del túnel, el catedràtic de finances d'ESADE, Robert Tornabell, ens avisa: cal assumir que una crisi diferent exigeix mesures diferents.

El llibre té un objectiu ambiciós: explicar la crisi bancària, identificar causes i responsables, esvaïr mites sobre el mercats, particularment el bancari, i donar pistes sobre quina política econòmica necessitem per sortir de la situació actual. Tot en un sol llibre. A l'hora de buscar causes de l'actual crisi, Tornabell n'identifica d'exògenes i d'endògenes. Entre les primeres, les que arriben dels EUA i que l'economista Robert

Shiller va anomenar «la cultura de l'exuberància especulativa». El culte a la innovació financera i la tàcita acceptació de l'opacitat del sistema financer mundial. Certament, si els mercats són perfectes, per què cal posar-hi vigilants? Un exemple paradigmàtic de la situació a què vàrem arribar: fins al 2009, als EUA, no es van establir controls sobre la qualitat de les hipoteques atorgades. Poc pot sorprendre'ns, doncs, l'existència d'una categoria d'hipoteques anomenada d'informació incompleta. El resultat ja el coneixem: la crisi dels 3 bilions de dòlars, segons el Nobel Joseph E. Stiglitz.

Entre les causes endògenes de la crisi espanyola, Tornabell ens parla d'un model de creixement basat en la construcció i l'expansió de crèdit. Una crisi que també va tenir un moment culminant. Fou l'any 2007 quan l'habitatge nou construït va superar el de França, Itàlia i Alemanya junts. Tornabell identifica tres excessos centrals: infravalorar el risc, concentrar el crèdit bancari en el sector immobiliari i el sobreendeutament financer amb recursos provinents dels mercats exteriors. Encara ressonen a les hemeroteques els dies en què la banca espanyola es queixava que l'excés de regulació l'impedia competir en els mercats internacionals.

Tornabell també parla de solucions a la crisi. N'hi ha de macroeconòmiques i d'específiques per al sector financer. Entre les primeres, dur a terme un gran pla d'inversions en infraestructures. Un pla situat a les antípodes del Plan E, que ha servit per posar cap per avall els carrers de mig país; que se centri en la creació de xarxes de transport i que hauria d'anar acompanyat d'un ambiciós programa en recerca i desenvolupament que permetés

Llibres

revifar el nostre sector industrial. Per a l'autor, el model a seguir hauria de ser el de Singapur: una economia oberta al món, centrada en la recerca, l'atracció de talent i l'assumpció de l'anglès com a llengua comercial. Un model que ens faciliti atraure centres tecnològics de les grans multinacionals.

Entre les mesures específiques també en trobem algunes que acaben de ser recollides en el memoràndum de la comissió d'experts anticrisi (*Butlletí Oficial del Senat* de 3 març de 2010). Citem-ne algunes: emular un ambició acord anticrisi com el d'Alemanya, un pacte que eviti que davallades de producció inexorablement es tradueixin en atur i pèrdua de capacitació; ajuts a l'exportació; un Pla Renove per al sector hotelier i un gran acord per redistribuir els costos de la crisi. En aquest sentit esmenta com França ha finançat inversions públiques a compte d'estendre concessions a empreses privades.

Entre les mesures de reforma bancària, Tornabell defensa la polèmica creació d'un banc dolent que assumeixi el gruix dels actius tòxics de les entitats financeres. Actius, òbviament, per al cas espanyol, de tipus immobiliari. Un model que ens permetria allunyar-nos de l'escenari financer japonès, amb una crisi bancària de llarga durada que encara s'arrossega. Tornabell, però, avisa que les actuals mesures de xoc financer arriben tard i són insuficients. Necessitem un sector bancari més concentrat i que pugui accedir als mercats internacionals de capital. L'autor, malgrat els possibles recels que s'hi intueixen, és partidari del pla de reordenament del sector bancari (FROB) promogut pel Govern espanyol. Tanmateix, avisa: en el sector financer dos més dos

poden sumar tres. Poc o res diu l'autor sobre el repartiment dels costos del pla de salvament al sector financer. Tampoc, sobre les necessàries reformes dels models de governança que caldria introduir en aquesta mena d'entitats. Reformes, per exemple, per evitar que davallades en beneficis empresarials coincideixin amb increments retributius dels alts executius.¹

La crisi actual, diu l'autor, dibuixa núvols negres sobre el nostre model d'estat del benestar. Caldrà pagar més impostos. També som davant del risc que les noves emissions de deute públic entrin en competència amb un deute privat que busca sobreviure enmig d'una important sequera creditícia. Tot el país haurà d'aprendre a estalviar més. En aquest context, el govern faria bé de posar punt i final a l'escàndol de les prejubilacions a càrrec de l'erari públic. Pel que fa a la competitivitat de la nostra economia, els increments salarials dels darrers anys s'han dut a terme al marge d'increments de productivitat que no han arribat a produir-se. El resultat: hem reulat en competitivitat internacional. Per corregir tots aquests factors Tornabell insisteix: cal un gran pacte que ens permeti sortir de la crisi amb empena.

La gran traca, com acostuma a ser el cas en assaigs d'aquest tipus, la trobem a les darreres pàgines del text, amb afirmacions concloents i apartats per a la reflexió. El primer, reconeguem que el principi empresarial de maximitzar el valor de l'acció ens ha dut on som. Segon, la borsa dels EUA, per al període 2002-07, va ser el gran casino temut per Keynes. Tercer, per recuperar-nos de la bombolla immobiliària els preus haurien de baixar fins a la cota inicial: per al cas espanyol l'any 1997. Tornabell, en altres qüestions, posa la mira

però no prem el gallet. Com s'ha de resoldre la crisi de legitimitat, que representa que beneficis privats s'acompanyin de costos públics? Quin model laboral, i per tant social, sortirà d'un futur amb menys consum? Finalment, què implica reconèixer que el dia després de la crisi no serà igual al dia que la vam començar? Propostes, ensenyaments i interrogants a parts iguals amb els quals, certament, l'autor haurà perdut alguns vells amics del món de les finances. Al capdavant, potser sí que és veritat que en els períodes de crisi les relacions universitat-(gran) empresa trontollen.

NOTES

1 Vegeu l'article d'*El País*, de 28-2-10, «El sueldo de los consejeros del Ibex 35 crece pese a la caída de los beneficios».

Llibres

**Memòries. Temps de construir
(1980-1993)
Jordi Pujol (amb la col·laboració
de Manuel Cuyàs)**

Barcelona: Proa, 2009.

423 pàgs.

Per: Jordi Amat. Crític literari.

Hi ha memorialistes que posats a explicar la seva vida decideixen dividir aquest projecte literari en més d'un volum. El motiu pel qual s'opta per parcel·lar el relat autobiogràfic en dos o més llibres no respon, en primera instància, habitualment, a la quantitat de pàgines viscudes que s'hagin de relatar. Gairebé sempre obeeix a una motivació temàtica, a l'autoconsciència d'un canvi profund en la pròpia vida. L'autor mira enrere, converteix la seva peripècia en narració a través del filtratge de la memòria i constata que a partir d'un moment determinat ell o la seva circumstància van canviar prou perquè sigui necessari modificar el ritme del discurs, fer un punt i apart en el relat. En aquests casos, moltes vegades, el primer volum explica un procés de formació en el temps d'una persona i d'una personalitat.

Als volums següents, la persona, ja formada, esdevé protagonista i actua marcada per aquella personalitat i en funció de la vocació i del projecte de vida traçat al primer volum. Aquesta breu reflexió bé a tomb, crec, perquè permet donar sentit a l'estructura del cicle memorialístic que Jordi Pujol, amb la col·laboració de Manuel Cuyàs, té en marxa (encara en manca la tercera i última part).

Si haguéssim de resumir en deu segons la primera entrega de les memòries de Pujol, la síntesi seria aquesta: la història d'un nen nascut l'any 1930 a Premià de Dalt que mig segle després, fruit de les seves conviccions catalanistes i democràtiques i del seu compromís i acció a contracorrent de la dictadura i l'hegemonia intel·lectual, va ser elegit president de la Generalitat de Catalunya. No és atzarós que el llibre acabés amb una estampa emocionada del dia de la seva investidura com a president. Tampoc ho és que, ara, l'acció del segon volum arrenqui, precisament, en aquell fundacional 22 d'abril de 1980. És a dir, en el moment en què va començar a desenvolupar la seva vocació essencial.¹ «Som-hi!», va proclamar. I l'ús d'aquesta fórmula engrescadora va ser una invitació a posar la Generalitat en moviment, a construir Catalunya (per dir-ho amb un dels eslògans sintètics als quals Pujol és tan procliu) des de la més alta institució política del país. Avui aquell «som-hi!» també és la presentació d'allò que el lector trobarà en aquest volum. Perquè hi trobarà moltes coses –fets, idees, judicis i confessions–, sí, però la fonamental, el moll de l'os argumental és un: l'explicació en primera persona de l'obra de govern realitzada durant els primers 13 anys d'una presidència exercida (no ho dissimula, al contrari) amb tarannà presidencialista.

Tota la tercera part del llibre (gairebé la meitat de les pàgines del conjunt) està dedicada a explicar què va fer la Generalitat durant aquell període, del 80 al 93. Molt més detallista que al primer volum, optant ara també pels silencis abans que pels blames o els atacs personals, sense entrar mai a fons en la vida interna de CDC (l'eHipsi és el recurs per abordar la qüestió de la seva successió), Pujol va repassant la feina de les conselleries, es fixa en algunes fites claus del període (TV3, els Jocs Olímpics del 92 o Port Aventura entre d'altres) i explica els seus viatges i la tasca desenvolupada per fer conèixer al món la singularitat catalana (molt desconeguda, molt interessant, és l'aventura de les Assembles de les Regions d'Europa, finalment guillotinata pels estats). Com que l'enumeració de projectes realitzats seria molt àrida i feixuga per al lector,² el memorialista opta per lligar l'exposició de les línies mestres d'actuació en cada àrea amb reflexions generals (sobre la família, l'educació, l'església, l'eutanàsia...) i ho salpebra amb anècdotes personals. Del conjunt, il·lustrat sovint per la crítica obliqua als tripartits, més i tot que una panoràmica sobre la feina feta per la Generalitat, se'n desprèn la defensa d'una determinada manera de fer i d'entendre la política, bombejada no tant per la ideologia com pel patriotisme. Una manera de fer caracteritzada pels valors, les idees i les actituds, que, tal com emfatitza (insisteix en l'obra feta a l'àrea metropolitana de Barcelona), va tenir com a prioritat demostrar que el seu catalanisme duia inscrit a l'ADN el compromís amb les persones i les zones amb majors dificultats socials.

D'aquesta descripció del gruix del llibre se'n podria deduir que no es vibrant. Sovint,

certament, el relat no atrapa, però de sobte apareixen flaixos inoblidables que justifiquen les hores invertides en la lectura. Són testimonis del caràcter i l'altura ètica amb la qual Pujol va exercir el càrrec i que justifiquen el respecte que congria (i que em fa l'efecte que va a més). Fa anys que guardo retallat un article memorable de Félix de Azúa –un intel·lectual brillant, molt crític amb el nacionalisme, a vegades obcecadament crític– titulat «Chapeau» [*El País*, 22 de maig del 2002] en el qual descrivia a càmera lenta la reacció irada de Pujol en el debat sobre la iHlegalització al Parlament d'Herra Batasuna. Són els moments esteHars del President. D'aquests, al llibre, n'hi ha una pila. Penso en l'esbrancada a un jove que havia votat precisament al braç polític d'Eta, o la seva declaració devastadora després de l'atemptat d'Hiperacor («Que sàpiguen els que van votar Herri Batasuna com Eta els agraeix el suport»). Penso en la denúncia de la demagogia de Vidal Quadras quan va denunciar l'escapisme d'una consellera arran d'un incendi (ella i Pujol havien vist l'escena horrorosa d'uns bombers calcinats). Penso en la carta amagada amb la qual va rebre els manifestants que es queixaven per la instal·lació d'una presó als afores de La Roca del Vallès.

És des d'aquesta posició de gran polític, ras i curt, que Jordi Pujol, al llarg de la primera i segona part del llibre (la més interessant), dóna la seva versió del cas Banca Catalana («hi pensaré fins que em mori»), del referèndum de l'OTAN, reconstrueix les tensions viscudes durant el traspàs de poder entre la UCD i els socialistes, i explica l'agressivitat centralista que va caracteritzar l'acció de la primera legislatura d'un Felipe González amb qui el

Llibres

diàleg encara no era sovintejat (un diàleg fecund que segur que serà uns dels fils roigs de la tercera part). Sense entrar-hi a fons, amb la seva característica sintaxi categòrica, també denuncia la crítica, sistemàtica i destructiva, a la qual va estar sotmès per l'hegemonia intel·lectual d'esquerres (qui en vulgui proves delirants que llegeixi *Els assassins de Franco* de Francesc-Marc Álvaro). Pujol segurament no diu tot el que sap, però hi ha coses que només pot explicar ell, i moltes les diu. I les diu alhora que escriu la història del període. Destaca, en aquest sentit, el seu relat sobre els prolegòmens i la nit del 23F, un altre moment memorable de la seva biografia cívica (com reconeix Javier Cercas al magnètic *Anatomía de un instante*). I és arran de les conseqüències del 23F, demostrant altra vegada el seu compromís amb la consolidació de la democràcia a Espanya (Roca i CIU, per responsabilitat, van decidir votar a favor de la investidura de Calvo Sotelo), que Pujol articula una queixa latent al llarg del tot el llibre. El recel amb el qual la singularitat catalana és vista a la resta d'Espanya. Costa no donar-li la raó.

NOTES

- 1 D'aquesta diferència essencial entre l'objectiu del primer volum -autobiogràfic- i el segon -memorialistic- n'és del tot conscient el mateix Pujol quan afirma que el primer es pot llegir en paral·lel a les meditacions de *Dels turons a l'altra banda del riu*, mentre que el segon és paral·lel al programa polític de *Construir Catalunya*.
- 2 A més, el CEJP ja la va recollint en els successius volums que detallen l'obra dels governs Pujol. I cal no oblidar que ja s'han publicat estudis acadèmics sobre els anys del pujolisme, com el notable *Nacionalisme i autogovern* de Paola Lo Cascio, assaig al qual Pujol mateix es refereix a les memòries.

ABSTRACTS VIA¹²

CASTELLANO

La democracia en la era de Internet **Manuel Castells**

Los medios de comunicación son fundamentales para la salud de la democracia porque, entre otras razones, fomentan el debate político, fiscalizan las actuaciones de los poderes públicos, dan voz a diferentes sensibilidades y generan opinión y ciudadanía crítica. Ahora bien, como señala el profesor Castells, el espacio de comunicación socializada no es neutro, sino que está fuertemente condicionado por intereses empresariales y políticos. Esta mediatización de la política ha viciado, según el autor, el proceso democrático en la medida en que ha utilizado el escándalo para erosionar la credibilidad de los adversarios políticos. La consecuencia lógica ha sido un incremento de la desafección hacia la clase política y los partidos. Ahora bien, con la revolución que representa Internet y las redes de comunicación móvil se habría puesto fin al monopolio informativo de los medios de comunicación. Los ciudadanos, cada vez más informados y autoorganizados, han dejado de ser meros receptores de noticias para convertirse, también, en productores y emisores de mensajes, lo que obliga a gobiernos y representantes a ejercer una nueva manera de hacer política y de relacionarse con su ciudadanía.

La calidad de las democracias latinoamericanas **Mikel Barreda**

Los procesos de transición a la democracia de la Europa meridional y de América Latina captaron el interés de muchos científicos sociales en los años ochenta. Los cuatro

volúmenes compilados por Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter y Laurence Whitehead con el título de *Transiciones desde un gobierno autoritario* (1986) o el libro de Samuel P. Huntington *La tercera ola: la democratización a finales del siglo xx* (1994) son una buena muestra de este interés. Pasados veinte años, el foco de atención académico ha virado hacia las características y el «rendimiento» de estas democracias. Es decir, las cuestiones relacionadas con la transición y la consolidación democrática han dado paso a los esfuerzos por medir la calidad. Precisamente, el profesor Barreda aplica esta nueva perspectiva a las democracias latinoamericanas. El autor aborda el concepto de calidad de la democracia, identifica sus principales dimensiones y, a partir de un análisis cuantitativo, intenta determinar el nivel de calidad de los sistemas políticos de la región. Los resultados indican que la calidad de las democracias es bastante diferente entre unos países y otros, hecho que, como pone de relieve el mismo autor, se podría explicar por factores estructurales, institucionales, socioculturales y, sobre todo, por la experiencia democrática previa.

Barack Obama, China y la India **Jaume Giné**

El 2009 será recordado, entre otras cosas, por tres acontecimientos importantes: Barack Obama tomó las riendas de una superpotencia castigada por una profunda crisis económica; China, que celebró el sexagésimo aniversario de la proclamación de la República Popular en 1949, aceleró su ascenso imparable para convertirse en una potencia global, y la India se confirmó como otro actor clave con vocación para ejercer un protagonismo creciente en el escenario internacional. Veinte años después de la

Abstracts

caída del muro de Berlín en 1989, emerge un nuevo orden mundial y su centro gravita hacia la región de Asia-Pacífico, con China y la India, un tercio de la humanidad, convertidas en las grandes locomotoras de la economía global. La última crisis financiera mundial ha acelerado el traslado de poderes de Occidente a Oriente. En este contexto tan cambiante, Barack Obama priorizará todo tipo de relaciones con Asia. Mientras tanto, la UE, casi ausente en Asia, sigue extraviada en un laberinto de incertidumbres políticas y económicas. La democracia pierde empuje en el continente asiático, mientras que el modelo chino de capitalismo sin pluralismo político continúa alcanzando un alto nivel de crecimiento económico. En este contexto tan complejo, la función que puede tener un país democrático como la India en Asia y la evolución de sus relaciones políticas y económicas con EUA, China y Japón adquieren una gran relevancia geoestratégica.

Aborto: el estado de la cuestión **Núria Terribas**

La discusión sobre el aborto plantea un doble debate jurídico y moral. La legislación actual, al amparo de los últimos pronunciamientos del Tribunal Constitucional, restringe el derecho a la vida al individuo ya nacido, sin por eso dejar de velar por la figura del que tiene que nacer. En un entorno jurídico que mayoritariamente reconoce el derecho al aborto, hasta este momento la legislación se ha centrado en dar cobertura legal a la práctica restringida del aborto, pero se ha mostrado incapaz de contener toda una serie de actuaciones médicas y decisiones personales que permiten hablar de un verdadero fraude de ley en su puesta en práctica. Este hecho se evidencia desde el momento en que sabemos que el 97% de los casos se sostienen en un supuesto peligro para la salud mental de la madre. Por lo tanto, hemos pasado a una aceptación tácita del fenómeno, más allá de la necesidad de

exigir su causa, hasta este momento reducida al papel de requerimiento administrativo. El nuevo proyecto de ley intenta resolver este hecho a partir de la introducción de nuevos supuestos despenalizadores, pero, en opinión de la autora, quedan lejos de resolver los elementos de fondo, tanto culturales como de praxis médica, sobre los cuales necesariamente hay que situar este debate.

Baltasar Porcel y la arquitectura espiritual de Cataluña **Juan Pedro Quiñonero**

Partiendo de la noción de arquitectura espiritual tal y como la propuso el poeta Juan Ramón Jiménez, Juan Pedro Quiñonero, en el marco de la reflexión del fundamental *De la inexistencia de España*, ensaya una interpretación de la profundidad moral que explora la literatura de Baltasar Porcel y concluye que toda ella responde a un afán de reconstruir un cuerpo espiritual asediado. Desde los artículos hasta su obra póstuma, pasando por la novelística y otros libros de Porcel, el periodista Quiñonero sitúa al autor mallorquín en una tradición cultural que hermana Lull con Pla y que arraiga en un Mediterráneo convertido en espacio de convivencia entre los hombres frente al proceso de devastación moral en que España se instaló desde el momento en el que hizo hegemónicas la ética y la estética de la picaresca.

Los verdaderos retos del ecologismo **Pere Torres**

La conciencia ambiental se inició con una oposición dura contra la economía industrial por sus externalidades. Esta confrontación entre ecologismo e industrialismo como visiones irreconciliables dio paso, con el tiempo, a terceras vías que buscaban la compatibilidad entre la creación de riqueza y la protección del medio ambiente, que es la corriente que se ha generalizado en los

últimos dos decenios. Ahora, en cambio, aparece otro enfoque: ya no se trata de buscar una economía que no perjudique el medio ambiente, sino de construir una economía que lo beneficie. En este texto se revisan las principales ideas que han gobernado esta evolución ideológica.

Esencia y formas del miedo en la hipermodernidad **Francesc Torralba**

El miedo no es una particularidad exclusiva del ciudadano contemporáneo. Se trata, en cualquier caso, de una pasión característica de la condición humana, ligada a la incertidumbre y a la conciencia de la propia fragilidad y finitud, que el hombre ha pretendido superar siempre de numerosas maneras. Sin embargo, si bien el miedo ha existido siempre, actualmente presenta unas formas y una fisonomía distintas a las de otras etapas históricas. Las razones del miedo, podríamos decir, son otras. En este artículo, el profesor Francesc Torralba hace un recorrido por lo que denomina las «formas hipermodernas del miedo», algunas de las cuales –advierde– han coexistido siempre en tanto que son la otra cara de la estructura contingente del ser humano. El autor se centra en describir las características actuales del miedo a la muerte, a lo extraño, a la técnica, al fracaso, a la libertad y a la soledad. Frente a esta pasión que emerge ante un mal previsible, nos propone recuperar y actualizar el sentido que los clásicos daban a dos virtudes fundamentales: la audacia y la fortaleza.

Miedos y angustia, antes y ahora **Guillem Pailhez**

Una aproximación exhaustiva al análisis de los miedos en nuestra sociedad requiere también, sin duda alguna, una aportación desde la psiquiatría y la psicología. El doctor Pailhez asegura que, aunque parecen nuevos, los miedos que están en la base de las

angustias y las fobias características del siglo XXI son similares a los de otras épocas. Los miedos siguen, cambian las patologías porque, de hecho, estas se vinculan siempre a los símbolos propios del momento. Más allá de eso –afirma–, el miedo a la propia angustia –el miedo al miedo, podríamos decir– se puede considerar, junto con el miedo al malestar corporal, como una de las actitudes más propias de nuestros tiempos. Este artículo aborda, en definitiva, cuestiones y debates de fondo que se refieren a la necesidad históricamente expresada por la medicina de ubicar las causas del miedo y de la angustia dentro del cuerpo.

El miedo a perder el estatus **Jordi Busquet**

Vivimos una época de profundas transformaciones sociales que, según expresan algunos analistas, son la causa del sentimiento de incertidumbre que actualmente comparte una gran mayoría de individuos de nuestro entorno. Incertidumbre e inquietud, también, con respecto a la capacidad de consolidar su posición social o un determinado estatus. Si a esta etapa de cambios añadimos los condicionantes y las consecuencias de la actual crisis económica, este estado de ánimo se hace todavía más evidente. El autor de este artículo profundiza en esta hipótesis sirviéndose de algunas de las aportaciones más destacadas de la teoría sociológica, desde Alexis de Tocqueville o Thorstein Veblen hasta C. Wright Mills o Pierre Bourdieu, de cuya obra es uno de los principales expertos en nuestro país. La «angustia por el estatus», en definitiva, es consustancial a la existencia de un hombre moderno inquieto y reflexivo, consciente del carácter frágil y cambiante de su posición en el mundo social. Y es, también, propia de las sociedades democráticas y con movilidad social, especialmente de aquellas en las que, durante el último periodo de alegría consumista, se ha ejercido un fuerte gasto en bienes posicionales o de distinción.

Abstracts

El miedo al otro**Joan Carrera**

En nuestras sociedades, crecientemente multiculturales, la reflexión sobre la identidad a menudo aparece camuflada bajo el fenómeno del miedo al otro. Desmontadas con el paso de los siglos las nociones simplistas sobre conceptos tan complejos como los de raza, etnia o nación, el autor nos invita a poner nuestra mirada sobre la identidad centrada en la idea de unión de individuos identificados con la comunidad. En el contexto actual, el miedo al otro es a menudo el reflejo de una sociedad que, al mirarse en el espejo con los grupos de recién llegados, descubre la falta de solidez de los propios valores que la sostienen. Lejos de un modelo asimilacionista de la inmigración llamado a desaparecer, el autor defiende un modelo de convivencia basado en el diálogo, el mutuo conocimiento y la construcción de un espacio de futuro compartido. Para conseguir este objetivo, nos dirá, no tenemos que renunciar a un espacio de ética cívica mínima y compartida, sino que hay que ir construyendo puentes a caballo entre los derechos individuales y el sentido de comunidad compartida.

hecho en sí. Una tendencia, sostiene, no exenta de peligros y que afecta a las propias bases del estado de derecho, así como a la evidencia del fracaso de la respuesta política ante los nuevos miedos contemporáneos, hijos del terrorismo internacional.

Miedo y restricción de los derechos fundamentales**Marc Garcia**

El auge del terrorismo internacional ha provocado un goteo constante de iniciativas jurídicas que han servido para poner sobre la mesa un viejo debate democrático: la relación de vasos comunicantes entre los conceptos de libertad y seguridad. El autor, desde una doble perspectiva jurídica pero también sociológica, nos expone las características comunes de este nuevo miedo contemporáneo, la amenaza terrorista, y su respuesta jurídica: la creación de un subsistema penal centrado en las características personales del actor del delito más que en las circunstancias que explican el

ENGLISH

Democracy in the Internet Era **Manuel Castells**

The media are essential to the health of democracy because, among other reasons, they encourage political debate, take objection to the actions of public authorities, give voice to different points of view and generate opinion and criticism among the citizenry. And yet, as Professor Castells points out, the area of socialised communication, far from being neutral, is strongly conditioned by business and political interests. According to the author, this mediatisation of politics has corrupted the democratic process through the use of scandals to erode the credibility of political adversaries. The logical consequence has been to provoke an increased lack of interest in the political class and the parties. However, with the revolution represented by the internet and mobile communication networks, the media's monopoly over information should come to an end. Citizens, increasingly more informed and better organised, are no longer merely the receivers of news, having also become producers and transmitters of messages. And this forces governments and representatives to engage in politics and relate to citizens in a different way.

The Quality of Latin American Democracies **Mikel Barreda**

The processes involved in the transition towards democracy in southern Europe and Latin America captured the interest of many social scientists in the 1980s. The four volumes compiled by Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter and Laurence Whitehead entitled *Transitions from Authoritarian Rule* (1986) and the book by Samuel P. Huntington *The Third Wave of Democratization* (1994) are both fine examples

of this. Now, some twenty years later, the focus of academic attention has turned to the characteristics, the «yield», of these democracies. In other words, issues related to the transition towards and consolidation of democracy have given way to attempts to measure the quality of that democracy. In fact Professor Barreda applies this new perspective to Latin American democracies, tackling the concept of democratic quality, identifying the main dimensions and, through quantitative analysis, attempting to determine the quality of the region's political systems. The findings suggest that the quality of democracies varies drastically from country to country, something that, as highlighted by the author himself, can be explained by structural, institutional and socio-cultural factors and, in particular, by the country's earlier democratic experience.

Barack Obama, China and India **Jaume Giné**

Among other things 2009 will be remembered for three important events: Barack Obama took over the reins of a superpower, devastated by a far-reaching economic crisis; China, which celebrated the sixtieth anniversary of the proclamation of the Popular Republic in 1949, accelerated its relentless rise to a position of global power; and India confirmed its role as another key player, with a desire to exercise its growing authority on the international stage. Twenty years after the fall of the Berlin Wall in 1989, a new world order is emerging and its centre is gravitating towards Asia-Pacific, with China and India, one third of humanity, establishing themselves as the main engines of the global economy. The latest worldwide financial crisis has accelerated this transfer of power from West to East. Within such a changing context, Barack Obama will prioritise relations of all kinds with Asia while the EU, virtually absent in Asia, continues to wander through a maze of political and economic uncertainty.

Abstracts

Democracy is losing its grip on the Asian continent, as the Chinese model of capitalism, bereft of political pluralism, continues to achieve high levels of economic growth. Within such a complex context, the role that could be played in Asia by a democratic country such as India and the evolution of its political and economic relations with the USA, China and Japan take on great geostrategic relevance.

Abortion: the State of Affairs
Núria Terribas

The discussion on abortion presents a debate that is both legal and moral. Current legislation, pursuant to the latest rulings handed down by the Constitutional Court, restricts the right to life to the already born individual while, nevertheless, still protecting the unborn baby. Within a legal context, which mainly recognises the right to abort, legislation to date has focused on providing legal cover for the restricted practice of abortion, and yet has not been capable of containing a whole number of medical actions and personal decisions; so that we might say there is a veritable abuse of law in its application. This is clear as soon as we realise that 97% of the cases are based on a supposed risk to the mother's mental health. We have therefore arrived at a tacit acceptance of the phenomenon, beyond any need to require a cause for the action, reduced to a mere administrative requirement. The new bill attempts to resolve this by introducing new decriminalising circumstances and yet, in the author's opinion, it is a long way from resolving the basic elements, both cultural and in terms of medical practice, on which this debate needs to focus.

Baltasar Porcel and the Spiritual
Architecture of Catalonia
Juan Pedro Quiñonero

Based on the notion of spiritual architecture as proposed by the poet Juan Ramón Jiménez, Juan Pedro Quiñonero, within the context of reflection on the fundamental *De la inexistencia de España* (Of the inexistence of Spain), tests an interpretation of the moral depth that are explored by the literature of Baltasar Porcel, concluding that it is all the result of a desire to reconstruct a besieged spiritual body. From articles on his posthumous work, including novels and other books by Porcel, the journalist Quiñonero places this Mallorcan author within a cultural tradition that associates Lull with Pla, rooted in a Mediterranean that has become a space for coexistence among men facing the moral devastation in which Spain has been immersed, from the time when the ethic and aesthetic of the picaresque became hegemonic.

The True Challenges of Ecologism
Pere Torres

Environmental awareness began with tough opposition to the industrial economy due to its externalities. Over time, this confrontation between ecologism and industrialism, which are irreconcilable, gave way to *third ways* that strove for compatibility between the generation of wealth and protection of the environment, a movement that has become widespread in the last two decades. Now, however, another focus is emerging: it is no longer a question of achieving an economy that does not harm the environment but of constructing an economy that benefits it. This text reviews the main ideas that have presided over this ideological evolution.

Essence and Forms of Fear in Hypermodernity Francesc Torralba

Fear is not an exclusive trait of today's citizens. It is, in any case, a characteristic passion of the human condition, related to uncertainty and the awareness of one's own fragility and finite essence, something that man has always attempted, in many different ways, to overcome. Nevertheless, while fear has always existed, currently it has a physiognomy and forms that are different from those of other historical periods. We might say that the reasons for our fear are different. In this article, Professor Francesc Torralba reviews what are known as «hypermodern forms of fear», some of which, he warns us, have always coexisted, insofar as they constitute the other side of the coin in the contingent structure of human beings. The author focuses on describing the current characteristics of the fear of death, of the unfamiliar, of technology, of failure, of freedom and of being alone. For this passion, which emerges when we are faced with a predictable evil, he proposes that we should reclaim and update the meaning given by the classics of two fundamental virtues: audacity and strength.

Fears and Anxiety, Before and Now Guillem Pailhez

Without a shred of doubt, an exhaustive examination of the analysis of fears in our society also requires a contribution from psychiatry and psychology. Doctor Pailhez states that, even though they may seem new, the fears that form the basis of our characteristic 21st century anxieties and phobias are similar to those of other times. Fears continue, changing pathologies because they are, in fact, always related to the symbols of our times. Beyond this –he states– the fear of anxiety itself, the fear of fear as we might call it, can be considered, along with the fear of corporal indisposition,

as one of the attitudes most typical of our times. In short, this article tackles fundamental issues and debates regarding the need, historically expressed by medicine, to place the causes of fear and of anxiety within the body itself.

Fear of Losing Status Jordi Busquet

We live in a time of far-reaching social transformations that are, as stated by some analysts, the root cause of the feeling of uncertainty that is currently shared by a large majority of individuals in our environment. Uncertainty combined with disquiet, also in terms of the capacity to consolidate one's social position or a certain status. If, to this changing era, we add the conditioning factors and consequences of the current economic crisis, this mood is even more evident. The author of this article investigates this hypothesis by using some of the most outstanding contributions from sociological theory, from Alexis de Tocqueville and Thorstein Veblen to C. Wright Mills and Pierre Bourdieu, of whose work he is one of the leading experts in Catalonia. In short, «status anxiety» is part and parcel of the existence of anxious, reflexive modern man, aware of the fragile and changing nature of his position in the social world. Furthermore, it is also typical of democratic societies in which there is social mobility, particularly those in which, during the most recent period of consumerist boom, a great deal has been spent on goods related to position or distinction.

Fear of Others Joan Carrera

In our increasingly multicultural societies, reflections on identity are often camouflaged by the phenomenon of fear of others. As simplistic notions regarding concepts as complex as those of race, ethnic roots or nation have gradually, over the

Abstracts

centuries, become dismantled, the author invites us to take a look at identity by focusing on the idea of a union of individuals identified with the community. Within the current context, fear of others is often a reflex action on the part of a society that, seeing itself reflected in the groups of new arrivals, becomes aware of the lack of solidity in its own fundamental values. Far from an assimilation-based model of immigration, that is destined to disappear, the author defends a model of coexistence based on dialogue, mutual knowledge and the construction of a shared future. To achieve this objective, he says, we do not need to give up a minimal, shared civic space but must build bridges between individual rights and the sense of a shared community.

Fear and the Restriction of Fundamental Rights
Marc Garcia

The rise in international terrorism has led to a constant trickle of legal initiatives that have served to expose an old democratic debate: the relation of the communicating channels between the concepts of freedom and security. The author, from a legal, yet also from a sociological, perspective explains the common traits of this new contemporary fear, the terrorist threat, and its legal response: the creation of a penal subsystem centred on the personal characteristics of the perpetrator of the crime rather than on the circumstances that explain the fact per se. This is a tendency, he claims, that is not risk-free and that affects the very basis of our state of law as well as evidencing a failed political response to the new contemporary fears, the offspring of international terrorism.

FRANÇAIS

La démocratie à l'ère d'Internet
Manuel Castells

Les médias jouent un rôle essentiel dans la santé de la démocratie car, entre autres, ils encouragent le débat politique, exercent un contrôle sur les pouvoirs publics, permettent à différentes sensibilités de s'exprimer et suscitent la formation d'une opinion et la critique du public. Cependant, comme le signale le professeur Manuel Castells, l'espace de la communication socialisée n'est pas neutre, mais fortement conditionné par les intérêts de chefs d'entreprises et d'hommes politiques. Selon l'auteur, cette médiatisation de la politique a vicié le processus démocratique dans la mesure où elle a utilisé le scandale pour éroder la crédibilité des adversaires politiques. Il en découle une conséquence évidente : la croissance de la désaffection envers la classe politique et les partis. Cela dit, la révolution que représentent Internet et les réseaux de communication mobile semble avoir mis fin au monopole informatif détenu jusqu'alors par les médias. Les citoyens, de plus en plus informés et auto-organisés, ne sont plus seulement de simples récepteurs d'informations; ils sont aussi devenus des producteurs et des émetteurs de messages. Ce phénomène oblige donc les gouvernements et leurs représentants à exercer une nouvelle forme de politique et à établir des relations avec leurs citoyens.

La qualité des démocraties latino-américaines
Mikel Barreda

Les processus de transition à la démocratie en Europe méridionale et en Amérique latine ont capté l'intérêt de nombreux scientifiques sociaux dans les années 1980. Les quatre volumes regroupés par Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter et Laurence Whitehead sous le titre de *Transitions from the*

Authoritarian Rule (1986) ou l'ouvrage de Samuel P. Huntington, *The third wave Democratization* (1994), en sont un excellent témoignage. Vingt ans plus tard, le centre d'attention académique s'est déplacé vers les caractéristiques et le «rendement» de ces démocraties. En d'autres termes, les questions portant sur la transition et la consolidation démocratique s'articulent à présent autour des efforts mis en œuvre pour en mesurer la qualité. L'approche des démocraties latino-américaines par le professeur M. Barreda est envisagée précisément à la lumière de cette nouvelle perspective. L'auteur aborde le concept de qualité de la démocratie: il identifie ses principales dimensions et, à partir d'une analyse quantitative, il essaie de déterminer le niveau de qualité des systèmes politiques de la région. Les résultats indiquent que la qualité des démocraties est assez différente d'un pays à l'autre. Comme le souligne l'auteur de cet article, cela pourrait s'expliquer non seulement par des facteurs structurels, institutionnels et socioculturels, mais aussi et surtout par l'expérience démocratique préalable des pays concernés.

Barack Obama, la Chine et l'Inde Jaume Giné

L'année 2009 a été marquée, entre autres, par trois événements importants: Barack Obama a pris les rênes d'une superpuissance touchée de plein fouet par une profonde crise économique; la Chine, qui a célébré les soixante-dix ans de la proclamation de la République populaire en 1949 et dont la montée en puissance s'est accélérée à un rythme vertigineux, est devenue une puissance économique globale; quant à l'Inde, elle a aussi consolidé son rôle d'acteur clé qui occupe le devant de la scène internationale. Vingt ans après la chute du mur de Berlin en 1989, un nouvel ordre mondial s'installe, dont le centre de gravité tourne autour de la région Asie-Pacifique, avec la Chine et l'Inde qui, représentant à

elles seules un tiers de l'humanité, s'imposent désormais comme les chefs de file de l'économie globale. La dernière crise financière globale a accéléré le transfert de pouvoirs de l'Occident à l'Orient. Dans un contexte si changeant, Barack Obama donne la priorité à tout type de relations avec l'Asie. Pendant ce temps, l'Union européenne, pratiquement absente en Asie, s'est égarée dans un labyrinthe d'incertitudes politiques et économiques. La démocratie perd du terrain sur le continent asiatique, tandis que le modèle chinois de capitalisme dénué de tout pluralisme politique continue d'atteindre un haut niveau de croissance économique. Dans un contexte si complexe, le rôle que peut avoir en Asie un pays démocratique comme l'Inde, ainsi que l'évolution de ses relations politiques et économiques avec les États-Unis, la Chine et le Japon, sont des facteurs qui sont appelés à acquérir une grande importance géostratégique.

Avortement: l'état de la question Núria Terribas

La question de l'avortement suscite un double débat juridique et moral. La législation actuelle, conformément aux dernières sentences du Tribunal constitutionnel, restreint le droit à la vie de l'individu déjà né, sans pour autant cesser de veiller à la figure de l'enfant à naître. Dans un environnement juridique qui reconnaît majoritairement le droit à l'avortement, la législation s'est limitée jusqu'à présent à donner une couverture légale à la pratique restreinte de l'avortement. Par contre, un grand nombre d'actions médicales et de décisions personnelles sont loin d'y être envisagées; aussi leur mise en pratique est-elle considérée comme une véritable violation de la loi. Ce phénomène prend toute sa dimension lorsque l'on apprend que 97 % des cas sont censés supposer un danger pour la santé mentale de la mère. On en est donc arrivé à accepter tacitement le

Abstracts

phénomène, au-delà de la nécessité d'en exiger une justification consistant actuellement en une simple requête administrative. Le nouveau projet de loi vise à combler ce manque par l'introduction de nouvelles conditions pouvant donner lieu à dépenalisation. L'auteur du présent article considère cependant qu'il est loin de résoudre le problème de fond, dans la mesure où les tenants et les aboutissants de ce problème –autour desquels le débat doit nécessairement être circonscrit– sont d'ordre culturel et relèvent de la pratique médicale.

Baltasar Porcel et l'architecture spirituelle de la Catalogne
Juan Pedro Quiñonero

À partir de la notion d'architecture spirituelle telle qu'elle a été proposée par le poète Juan Ramón Jiménez, Juan Pedro Quiñonero, dans le cadre de la réflexion autour de laquelle s'articule son œuvre fondamentale *De la inexistencia de España*, se livre à une interprétation de la profondeur morale qui imprègne la littérature de Baltasar Porcel. Il en conclut que, dans son ensemble, elle répond au désir de reconstruire un corps spirituel tourmenté. À partir d'articles de B. Porcel jusqu'à son œuvre posthume, en passant par ses romans et d'autres œuvres, le journaliste J. P. Quiñonero situe l'auteur majorquin dans une tradition culturelle qui traite R. Lull et A. Pla sur un pied d'égalité et plonge ses racines dans une Méditerranée transformée en un espace de coexistence pour des hommes confrontés au processus de dévastation morale dans lequel l'Espagne s'est engagée depuis que l'éthique et l'esthétique picaresques y ont étendu leur hégémonie.

Les véritables défis de l'écologisme
Pere Torres

La conscience environnementale s'est formée autour d'une dure opposition à l'économie industrielle en raison de ses externalités. Cette confrontation entre deux visions irréconciliables, l'écologisme et l'industrialisme, a donné naissance, au fil du temps, à d'autres courants de pensée qui recherchent notamment une certaine compatibilité entre production de richesse et protection de l'environnement –tel le courant qui s'est généralisé ces deux dernières décennies. Mais aujourd'hui, une autre perspective est envisagée: il ne s'agit plus de rechercher une économie qui ne nuise pas à l'environnement, mais de construire une économie qui lui bénéficie. Ce texte passe en revue les principales idées qui ont sous-tendu cette évolution idéologique.

Essence et formes de la peur dans l'hypermodernité
Francesc Torralba

La peur n'est pas un trait exclusif du citoyen contemporain. Il s'agit, en tout cas, d'une passion caractéristique de la condition humaine liée à l'incertitude et à la conscience de l'homme de sa propre fragilité et finitude, qu'il a toujours essayé d'assumer de plusieurs façons. Cela dit, bien que la peur ait toujours existé, elle se présente actuellement sous des formes et une physionomie différentes de celles d'étapes historiques précédentes. On pourrait dire que les causes de la peur sont différentes. Dans cet article, le professeur Francesc Torralba passe en revue ce qu'il appelle les «formes hypermodernes de la peur», dont certaines –comme il le signale– ont toujours coexisté dans la mesure où elles sont l'autre facette de la structure contingente de l'être humain. L'auteur se concentre sur la description des caractéristiques actuelles de la peur de la mort, de l'étrangeté, de la

technique, de l'échec, de la liberté et de la solitude. Face à cette passion qui surgit devant un mal prévisible, il nous propose de récupérer et d'actualiser le sens que les classiques donnaient aux deux vertus fondamentales, à savoir l'audace et la force.

Peurs et angoisse, avant et maintenant **Guillem Pailhez**

Dans l'optique d'une approche exhaustive, l'analyse des peurs dans notre société doit aussi nécessairement être envisagée sous l'éclairage de la psychiatrie et de la psychologie. Selon le docteur G. Pailhez, bien qu'elles semblent nouvelles, les peurs qui sont à la base des angoisses et des phobies caractéristiques du XXIe siècle, sont similaires à celles d'autres époques. Les peurs sont toujours là; ce sont les pathologies qui changent en ce sens qu'elles sont toujours reliées aux symboles propres du moment. Dans un autre ordre d'idée, il affirme également que la peur de l'angoisse en soi –la peur de la peur, en quelque sorte– peut être considérée, au même titre que la peur du mal-être corporel, comme l'une des stratégies les plus typiques de notre époque. En définitive, cet article aborde des questions et ouvre des débats de fond sur la nécessité –et la médecine ne s'est pas cachée de l'exprimer tout au long de son histoire– de situer les causes de la peur et de l'angoisse dans le corps.

La peur de perdre son statut **Jordi Busquet**

L'époque que nous vivons est marquée par de profondes transformations sociales qui, à en juger d'après certains analystes, sont la cause du sentiment d'incertitude partagé actuellement par la grande majorité des individus qui nous entourent. Incertitude et inquiétude, aussi, quant à leur capacité à consolider leur position sociale ou un certain statut. Si l'on ajoute à cette étape de changements les conditions et les

conséquences de la crise économique actuelle, cet état d'esprit devient de plus en plus manifeste. L'auteur de cet article approfondit cette hypothèse en recourant à certains des principaux concepts et fondements de la théorie sociologique, depuis Alexis de Tocqueville ou Thorstein Veblen jusqu'à C. Wright Mills ou Pierre Bourdieu, dont il est l'un des principaux experts de notre pays. En définitive, l'«angoisse du statut» est consubstantielle à l'existence d'un individu moderne inquiet et réflexif, conscient du caractère fragile et changeant de sa position dans le monde social. Et elle est également propre aux sociétés démocratiques à mobilité sociale ouverte, en particulier celles où de grandes dépenses ont été effectuées en biens de position ou de distinction lors de la course effrénée à la consommation de cette dernière période.

La peur de l'autre **Joan Carrera**

Dans nos sociétés, de plus en plus multiculturelles, la réflexion sur l'identité apparaît souvent dissimulée sous la forme de la peur de l'autre. Des notions simplistes sur des concepts aussi complexes que ceux de race, d'ethnie ou de nation ayant été déconstruites au fil des siècles, l'auteur nous invite à jeter un regard sur l'identité centrée sur l'idée d'union d'individus qui s'identifient avec la communauté. Dans le contexte actuel, la peur de l'autre est souvent le réflexe d'une société qui, dans son reflet dans les groupes d'étrangers qui viennent s'y installer, découvre la faible consistance des valeurs propres qui la soutiennent. Loin d'un modèle assimilateur de l'immigration appelé à disparaître, l'auteur défend un modèle de coexistence fondé sur le dialogue, la connaissance mutuelle et la construction d'un avenir en commun. Et il précise que pour atteindre cet objectif, nous n'avons pas lieu de renoncer à un espace d'éthique civique minimale et partagée, mais nous

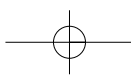
Abstracts

devons construire des ponts de communication entre les droits individuels et le sens de la communauté partagée.

Peur et restriction des droits fondamentaux

Marc Garcia

L'essor du terrorisme international a provoqué la constante mise en œuvre d'initiatives juridiques qui ont permis de rouvrir un ancien débat démocratique: le rapport de vases communicants entre les concepts de liberté et de sécurité. À la lumière d'une double perspective juridique et sociologique, l'auteur nous expose les traits communs de cette nouvelle peur contemporaine qu'est la menace terroriste, ainsi que sa réponse juridique, à savoir la création d'un sous-système pénal centré sur les caractéristiques personnelles de l'auteur du délit plus que sur les circonstances qui expliquent le fait en soi. Il insiste sur le fait que cette tendance n'est pas sans danger et qu'elle affecte les bases mêmes de l'État de droit; et elle met aussi en évidence l'échec de la réponse politique face aux nouvelles peurs contemporaines héritées du terrorisme international.

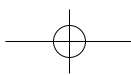
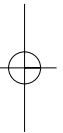
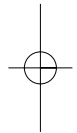

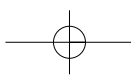
VIA¹²

Valors, Idees, Actituds

Revista del Centre d'Estudis Jordi Pujol

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

VIA¹² BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

SUBSCRIPCIÓ A L'EDICIÓ IMPRESA DE VIA

L'import de la subscripció anual és de 30 €, més un suplement de 10 € si l'adreça destinatària està fora d'Espanya. La periodicitat és quadrimestral (3 números l'any).

Per formalitzar la inscripció, ompliu els camps següents:

NOM:

COGNOMS:

NIF / CIF:

ADREÇA:

POBLACIÓ:

CODI POSTAL:

E-MAIL:

TELÈFON:

DURADA SUBSCRIPCIÓ (ANYS):

NÚMERO COMPTE CORRENT:

CARREGUEU L'IMPORT A L'INICI DEL PERÍODE

Informació i subscripcions
Centre d'Estudis Jordi Pujol
Passeig de Gràcia, 8-10, 2n 1a A
08007 Barcelona
www.jordipujol.cat
via@jordipujol.cat

